VILNIAUS UNIVERSITETAS

O. ARMALYTĖ, L. PAŽŪSIS

VERTIMO TEORIJOS PRADMENYS

(Mokymo priemonė)

VILNIUS 1990

LIETUVOS TSR LIAUDIES ŠVIETIMO MINISTERIJA
VILNIAUS UNIVERSITETAS

O. Armalytė, L. Pažūsis

VERTIMO TEORIJOS PRADMENYS

(Mokymo priemonė)

Vilnius I990

Apsvarstė ir rekomendavo spaudai Anglų filologi
katedra (1990 01 15, protokolo Nr. 6)

Recenzavo doc. D. Tekorienė
R. Remeika

PRATARMĖ

"Vertimo teorijos pradmenys" - tai knyga, kurią rašyti autorius skatino visų pirma noras palengvinti Vilniaus universiteto anglų kalbos ir literatūros studentams, kuriems jau keliolika metų dėstomas vertimo teorijos ir praktikos kursas, plačiau ir giliau susipažinti su vertimo mokslo pagrindais. Todėl joje daugiausia operuojama dviejų - anglų ir lietuvių - kalbų pavyzdžiais. Kartu ši knyga galės praversti ir kitų filologinių specialybių studentams, ir vertėjo darbą pradedantiems asmenims, pramokusiems anglų kalbos, studijavusiems bendrosios kalbotyros dalykus, ir besidomintiems vertimo teorija.

Pirmojoje knygos dalyje aprašomi bendrieji vertimo mokslo dalykai. I skyriuje, kuris skirtas vertimo istorijai, glaustai apžvelgiama vertimo raida Europoje ir Lietuvoje (iki XX a. pradžios), vertimų įtaka nacionalinių literatūrų ir literatūrinių kalbų vystymuisi. II skyriuje skaitytojas supažindinamas su vertimo teorijos atsiradimu ir pagrindinėmis jos plėtojimo kryptimis, jos ryšiais su bendrosios kalbotyros ir kitų mokslų raida, vertimo mokslo sudedamosiomis dalimis ir vertimo teorijos objektu. III skyrius skirtas pagrindinėms bendrosios vertimo teorijos problemoms aptarti. Jame paliesti bemaž visi esminiai teoriniai vertimo klausimai: vertimo apibrėžimas, vertimo modeliai, ekvivalentiškumas ir ekvivaventų tipai, vertimo rūšys.

Antrojoje knygos dalyje nagrinėjamos lingvistinės vertimo teorijos pakraipos problemos, kurios aptariamos remiantis konkrečia dviejų kalbų - anglų ir lietuvių - vertimo medžiaga. Kadangi tokio nagrinėjimo pamatą suda-

ro bendroji ir specialioji tų kalbų kontrastinė semantika, neišvengiamai tenka akcentuoti dalykus, tiesiogiai nesusijusius su vertimo teorija, bet įgalinančius daryti teorinius vertimo praktikos apibendrinimus. Todėl IV skyriuje trumpai apibūdinama kalbos ženklo reikšmės samprata, apibrėžiami pagrindiniai reikšmės tipai ir jų ryšiai su vertimu. V skyriuje aptariamos vertimo procese iškylančios semantinių atitikmenų problemos - verčiamo teksto denotacinių, pragmatinių, intralingvistinių ir gramatinių reikšmių perteikimas vertimo kalbos priemonėmis. VI skyriuje aprašomos vadinamosios vertimo transformacijos - perkėlimai, pakeitimai, įterpimai ir praleidimai, kurie įgalina vertėją spręsti esmines ekvivalentiškumo problemas vertimo procese.

Rašant šią knygą, naudotasi autoritetingiausiais tiek tarybinių, tiek užsienio mokslininkų teoriniais darbais, bet nesistengta sekti vienos kurios teorijos teiginiais. Nušviečiant - anglų ir lietuvių kalbų - vertimo teorijos klausimus, remtasi dviejų kalbų kontrastine lingvistine analize ir vertimo iš vienos kalbos į kitą praktine patirtimi. Iliustraciniai pavyzdžiai daugiausia parinkti iš jau skelbtų grožinės literatūros kūrinių. Pagrindinė knygos nuostata - aprašomoji, o ne normatyvi, todėl cituojamų vertimų nereiktų laikyti "idealiais" ar "rekomenduotinais", o žiūrėti į juos kaip į galimus vertimo variantus.

ĮŽANGA

Lingvistų nuomone pasaulyje yra arti 3000 kalbų. Nė viena kalbinė bendrija nėra visiškai užsisklendusi savyje: jai nuolat tenka vienaip ar kitaip bendrauti su kitomis kalbomis šnekančiomis bendrijomis. Tai galima daryti dviem būdais: 1) vienai pusei mokėti kitos pusės kalbą arba vartoti kokią nors abiem pusėm žinomą kalbą; 2) pasitelkti į pagalbą vertėjus, galinčius raštu arba žodžiu padėti abiem pusėms bendrauti.

Renkantis pirmąjį būdą, sumažinamas vartojamų kalbų skaičius. Galima bendrauti viena iš pasaulyje labiausiai paplitusių kalbų, pvz., anglų, arba pasirinkti vieną iš dirbtinių kalbų, pvz., esperanto. Tačiau manoma, kad bendraujant viena kuria iš tų kalbų, sumenkinamas kitų kalbų vaidmuo tarptautiniame gyvenime. Mūsų amžiaus istorija liudija, jog nepaisant politinės ir ekonominės integracijos tendencijų pasaulyje, vis labiau stiprėja visuomeninė ir tautinė savimonė ir saviraiška. Atskiros tautos ir individai priešinasi bandymams niveliuoti kalbas ir kultūras. Tuo bent iš dalies galima paaiškinti, kodėl nei anglų kalba, nei esperanto kalba, nepaisant tų kalbų tarptautinio paplitimo šalininkų pastangų, netapo universaliomis tarptautinio bendravimo priemonėmis. Tad ieškant būdų, kaip įveikti kalbos barjerą, tenka rinktis vertimą, kuris jau keletą tūkstantmečių padeda skirtingom tautom keistis informacija, kultūros vertybėmis ir spręsti bendrai rūpimus klausimus. Nors vertimas yra bene brangiausiai kaštuojanti tarptautinio bendravimo priemonė, bet kuri kalbinė bendrija, pasiekusi tam tikrą išsivystymo lygį, bevelija skirti jam nemažas lėšas, kad tik būtų išsaugotas jos kalbos savitumas.

Jeigu Suvienytųjų Nacijų Organizacijoje tektų versti iš visų į visas 3000 pasaulio kalbas, tam reikėtų 9 milijonų vertimo raštu ir tiek pat vertimo žodžiu brigadų. Todėl buvo nutarta pasirinkti 6 plačiausiai pasaulyje vartojamas kalbas SNO darbo kalbomis. Tai anglų, arabų, ispanų, kinų, prancūzų ir rusų. Vien iš šių 6 kalbų susidaro 30 kalbų porų.

Vertimas yra viena iš pagrindinių priemonių, įgalinančių nugalėti kalbos barjerą ir bendrauti atskiriems asmenims, organizacijoms ir kalbinėms bendrijoms, vartojančioms skirtingas kalbas. Vertimas padeda vystyti politinius, mokslinius, kultūrinius, komercinius ir visuomeninius ryšius tarp tautų.

PIRMOJI DALIS

1. VERTIMO ISTORIJOS APYBRAIŽA

1.1. Trumpa vertimo raidos Europoje apžvalga

Vertimas toks pat senas kaip ir žmonių kalba. Pirmieji vertėjai žodžiu turėjo atsirasti neatmenamais laikais. Pirmieji rašto vertimai irgi siekia gilią senovę. Galime paminėti iš šumerų kalbos į hetitų kalbą išverstą ir ant molinių lentelių užrašytą babiloniečių-asirų epą "Gilgamešas" (XVIII-XIII a.p.m.e.).

Antikos laikais vertimas ypač klestėjo senovės Romoje. Perėmę turtingą senovės graikų kultūros palikimą, jo pagrindu romėnai siekė sukurti savo kultūrą, kurioje vertimui priklausė svarbus vaidmuo. Senovės Romoje vertimo praktika ir teorija buvo glaudžiai persipynusios. Patys vertėjai dažnai diskutuodavo įvairiais vertimo teorijos klausimais. Žymiausių romėnų vertėjų tarpe - Ciceronas ir Horacijus. Jų pažiūros į vertimą turėjo didelės įtakos vėlesnėms Europos vertėjų kartoms. Ciceronas įžvalgiai apibūdino vertėjo dilemą: "Jeigu aš versiu pažodžiui, išeis negražiai, o jei, verčiamas būtinumo, imsiu keisti žodžių tvarką ir pačius žodžius, aš jau būsiu nebe vertėjas" [3, 43]. Tiek Ciceronas, tiek Horacijus savo samprotavimuose apie vertimą ypač pabrėžia skirtumą tarp pažodinio ir prasminio vertimo. Vertimo menas, jų nuomone, yra išmintingai suvokti originalo tekstą (t.y. jį interpretuoti) tam, kad vertimo kalba būtų sukurtas tekstas, paremtas principu "non verbum de verbo, sed sensum exprimere de sensu". Vertėjas turi jausti didžiulę atsakomybę prieš vertimo kalbos skaitytoją. Kadangi romėnai tikėjosi vertimais praturtinti savo literatūrą, daugiau dėmesio

jie skyrė estetiniam, o ne tikslumo kriterijui. Vertimai leis jiems praturtinti ir savo kalbą, vylėsi jie. Senosios graikų kalbos įtakoje į lotynų kalbą atėjo nemaža naujų žodžių, skolinių. Senovės Romoje vertimas buvo savotiškas imitavimo menas, lyginamosios stilistikos pratybos.

Plintant krikščionybei Europoje, vertimui teko ir kitas vaidmuo. Jo pagalba buvo skleidžiamos krikščionybės tiesos. Pirmasis Biblijos vertimas, žinomas Septuagintos (lot. septyniasdešimt) vardu, pasirodė Graikijoje III a. p.m.e. Į lotynų kalbą Bibliją IV-V m.e.a. išvertė šv. Jeronimas. Šis vertimas vadinamas Vulgata[1]. Beveik tuo pat metu Biblija buvo išversta į vieną iš senovės germanų kalbų - gotų kalbą (vertėjas vyskupas Vulfila). Į anglų kalbą Biblija pirmą kartą buvo išversta XIV a. (vertėjas Džonas Viklifas)[2]. Biblija buvo sparčiai verčiama į įvairias Europos kalbas maždaug iki XVII a. vidurio. Ši vertimo rūšis įgavo didelę svarbą kuriantis atskiroms nacijoms, augant jų kultūrinei savimonei, o taip pat sklindant Reformacijai. Vertimas tampa ginklu tiek religinėje, tiek ir politinėje kovoje, ypač kai pradėjo kurtis nacionalinės valstybės ir silpnėti bažnyčios vaidmuo. Biblijos vertimai turėjo didelį poveikį įvairioms Europos kalboms.

---

[1] Jos pilnas lotyniškas pavadinimas: Biblie sacra juxta vulgatae editionis - Šventoji biblija pagal visuotinai pripažintą leidimą.

[2] Viklifas (Wycliffe) susilaukė nemažai priekaištų už savo vertimą, bet ne todėl, kad jis būtų buvęs blogas, o todėl, kad XI-XIII a., kai lotynų kalba buvo pripažinta bažnytine kalba, bet koks bandymas versti Bibliją į kitą kalbą arba ją skaityti kita kalba buvo laikomas šventvagyste ir piktadarybe.

Viduramžiais, be religinės literatūros, buvo verčiami filosofijos veikalai, mokslo raštai, o kiek vėliau ir grožinė literatūra. Buvo steigiamos vertėjų mokyklos, dažniausiai prie vienuolynų. Štai IX a. Anglijoje buvo garsi karaliaus Alfredo įsteigta vertėjų mokykla. Alfredas labai tikėjo švietėjiška vertimo paskirtimi ir manė, kad vertimas padės įtvirtinti literatūrinės anglų kalbos teises.

Kuriantis naujoms Europos nacionalinėms literatūroms, neturėjusioms rašto tradicijos, sparčiai buvo verčiami, perdirbinėjami ir adaptuojami kitų kraštų kūriniai. Ypač daug tame darbe reiškėsi rašytojai, norėdami praturtinti savo gim.ąją kalbą. Pvz., Anglijoje žymus XIV a. poetas Džefris Čoseris (Chaucer) buvo vienas iš pirmųjų garsių vertėjų. Į anglų kalbą jis išvertė nemaža italų ir prancūzų rašytojų kūrinių. Jo vertimai davė impulsą atsirasti naujiems žanrams anglų literatūroje. Čoseris nemaža adaptavo, skolinosi ir perdirbinėjo.

Po to, kai XV a. pradėtos spausdinti knygos, vertimų apimtis ypač išaugo. Daugelyje Europos šalių XV-XVI a. vadinami vertimo aukso amžiumi. Pakinta požiūris į vertėją. Jis jau nebe originalo autoriaus ar teksto tarnas, o aktyvus kūrėjas. Vertimuose, ypač Biblijos, stengiamasi vartoti to meto kalbos formas ir stilių. Bene ryškiausia figūra to meto Europos vertimo padangėje - Reformacijos pradininkas Mart'nas Liuteris (Luther). I534 m. išėjo jo išversta į vokiečių kalbą Biblija. Šis vertimas buvo svarbus veiksnys vokiečių literatūrinės kalbos istorijoje. Vienas iš pagrindinių reikalavimų, kuriuos Liuteris kėlė vertimui - sukurti prieinamą ir estetiškai malonų stilių gimtąją kalba. Būsimiems Biblijos vertėjams Liuteris patarė naudotis savo kalbos patarlėmis

ir vaizdingais posakiais, jei tik jie neprieštarauja Naujojo Testamento dvasiai. Jis ragino turtinti vertimą gimtosios kalbos ištekliais. Beje, Liuteris bene pirmasis pastebėjo, jog sėmingai galima versti tik į savo gimtąją kalbą.

XVI a. Biblija išverčiama į daudelį Europos kalbų: I529 ir I550 m. pasirodo vertimai į danų kalbą, I52I-I54I į švedų, I579-I593 į čekų kalbą, I6II m. išleidžiama Biblija anglų kalba (King James' Bible arba the Authorized Version). Nors vėliau pasirodė nemaža kitų Biblijos vertimų į anglų kalbą, The Authorized Version vertimui savo literatūrine reikšme jie neprilygo.

Renesanso ir vėlesniais laikais buvo nemaža verčiama iš antikinių - senosios graikų ir lotynų - kalbų. Tais vertimais buvo norima ne tik supažindinti skaitytojus su žymiausiais praeities kūrėjais, bet taip pat praturtinti naująsias Europos kalbas. Į jas buvo bandoma perkelti lotyniškus ar graikiškus terminus, žodžių darybos modelius, sintaksines struktūras. Dėl to vertimai neretai būdavo pažodiški, sunkiai suprantami. Pradėta net abejoti ar iš viso įmanoma versti iš kitos kalbos. To meto didieji rašytojai gana skeptiškai vertina vertimo galimybes. Štai, p vyzdžiui, Servantesas savo romane "Don Kichotas" šitaip atsiliepia apie vertimą: "Bet visgi man atrodo, kad versti iš vienos kalbos į kitą, - išskyrus nebent graikų ir lotynų kalbas, šias kalbų karalienes, - yra tas pat, kaip žiūrėti į išvirkščią flamandų kilimo pusę: nors figūros ir matyti, bet daugybė siūlų aptemdo jas, ir dingsta gerosios pusės blizgesys bei spalvingumas; be to, verčiant iš lengvųjų kalbų, neparodoma nei proto, nei stiliaus, panašiai kaip perrašinėjant arba kopijuojant raštus. Žinoma, aš anaiptol nenoriu tvirtinti, kad

vertėjo amatas būtų peiktinas, nes žmogus kartais griebiasi kur kas blogesnių ir mažiau naudingų dalykų".

Tuo metu, XVI a., ima rastis pirmieji bandymai teoriškai aptarti vertimą. Vienas pirmųjų vertimo teoriją išdėstė prancūzų humanistas Etjenas Dolė (Dolet, 1509-1546). Jis buvo nuteistas mirti už ereziją; mat, jis taip išvertė vieną Platono dialogą, jog imta abejoti nemirtingumo idėja. 1540 m. Dolė išleido apybraižą apie vertimo principus, pavadinęs ją "Kaip gerai versti iš vienos kalbos į kitą" ("La maniere de bien traduire d'une langue en autre"). Dolė išdėstė tokius 5 vertimo principus:

1. Vertėjas privalo visiškai suprasti originalo autoriaus prasmę ir reikšmę, jam leista aiškinti sunkiai suprantamas vietas;

2. Vertėjas privalo puikiai mokėti abi kalbas;

3. Vertėjas turi vengti pažodiškumo;

4. Vertėjas turėtų rinktis plačiai vartojamas kalbos formas;

5. Vertėjas turėtų pasirinkti tokius žodžius ir taip juos išdėstyti, kad jie skambėtų natūraliai [3, 54].

Dolė idėjomis sekė Džordžas Čepmenas (Chapman, 1559-1634) žymus Homero vertėjas į anglų kalbą. Savo laiške skaitytojui prieš "Iliados" vertimą Čepmenas rašo, jog vertėjas privalo:

1. Vengti pažodiškumo;

2. Stengtis suprasti originalo dvasią;

3. Vengti per daug laisvo vertimo, gerai išstudijuoti ankstesnius vertimus [3, 55].

Per visą Europos vertimo istoriją nuolat vyko kova tarp dviejų kraštutinių tendencijų - pažodinio vertimo, iš vienos pusės, ir laisvojo vertimo, iš kitos pusės.

Ta kova tęsėsi ir klasicizmo laikais. Prancūzijoje tuo metu ypač klestėjo "laisvasis vertimas", neretai įgaunantis "patobulinto vertimo" pavidalą. "Vertimas turi patikti skaitytojui ir patobulinti autorių"[42 ,49] - keliamas reikalavimas vertėjui. Taip buvo patobulinti Homeras, Servantesas, Šekspyras. Kai Volteras (Voltaire) išvertė Hamleto monologą "Būti ar nebūti...", Šekspyro herojus tapo panašus į to meto prancūzų filosofą ar laisvamanį. Anglų poetas Aleksandras Poupas (Pope, I688-I744) taip išvertė Homero "Iliadą" ir "Odisėją", kad jo amžininkai, šaipydamiesi iš vieno tų vertimų, rašė: "Ponas Poupai, tai graži poema, bet nevadinkite jos Homero poema" [35, 42].

XVIII a. pabaigoje, I791 m. Anglijoje pasirodė Aleksandro Taitlerio (Tytler) "Esė apie vertimo principus" ("Essay on the Principles of Translation"). Tai pirmas išsamus teorinis darbas apie vertimą anglų kalba. Taitleris išdėstė tokius 3 vertimo principus:

1. Vertimas turi pilnai ir tiksliai perduoti originalo mintį;

2. Vertimo stilius turi būti toks pat kaip ir originalo;

3. Vertimas turi skambėti taip pat natūraliai kaip ir originalas [36, I6].

Šis kūrinys, susilaukęs Anglijoje net trijų leidimų per trumpą laiką, turėjo nemažą pasisekimą kitose Europos šalyse, ypač Vokietijoje, kur XVIII a. ir XIX a. pradžioje kūrėsi reikšminga ir savita vertimo tradicija. Ypač daug vertimo praktikai ir teorijai nusipelnė rašytojai romantikai bei jų pirmtakai. Vokiečiai, J.G.Herderio (Herder) žodžiais tariant, "originalą nori matyti tokį, koks jis yra" [40, 57]. Vertėjas turi jausti atsa-

komybę savo gimtajai kalbai, sakė vokiečių vertėjai. Jis turi būti "ryto žvaigždė" naujajame mūsų literatūros amžiuje. 1807 m. pasirodė antrasis garsaus Herderio rinkinio "Tautų balsai dainose" leidimas. Jame buvo surinktos ir laisvai į vokiečių kalbą išverstos įvairių tautų liaudies dainos. Tarp jų buvo paskelbtos ir 8 lietuvių liaudies dainos. J.W.Gėtė (Goethe) bei jo amžininkai perėmė Herderio požiūrį, kad verčiant reikia prasiskverbti į kūrinio dvasią. Gėtės nuomone, vertėjas yra tarpininkas dvasinių vertybių mainuose. Jis teigė, jog kiekvienoje nacionalinėje literatūroje esti trys vertimo etapai, nors kartais jie gali pasireikšti kartu. Pirmajame etape patys, kaip išmanom, susipažįstam su svetimom šalim (čia pavyzdžiu pateikiama M.Liuterio išversta Biblija). Antrajame etape verčiami kūriniai įsisavinami, juos atgaminant ir pakeičiant (vertėjas perpratęs kitos kultūros kūrinio dvasią, perteikia ją savaip). To pavyzdys būtų prancūzų klasicizmo epochos vertimo mokykla, kurią vokiečiai labai kritikavo. Trečiasis etapas - tai aukščiausioji vertimo pakopa, kai pasiekiamas visiškas originalo ir vertimo tapatumas. Originalo unikalumas turi būti organiškai perteiktas kitos kalbos formomis ir struktūromis [40, 64-65]. Palyginus su kitomis Europos šalimis, Vokietijoje XIX a. vertimas užėmė išskirtinę vietą. Čia buvo daug ir sėkmingai verčiama, su pagarba ir išmanymu vertinamas vertėjo darbas, žymiausi to meto vokiečių rašytojai, kalbininkai ir kultūros veikėjai vienaip ar kitaip nusipelnė vertimui. Pakanka paminėti keletą tų įžymių žmonių vardų - J.W.Gėtė (Goethe), A. Šlėgelis (Schlegel), F.Novalis (Novalis), J.Fosas (Voss), V.Humboltas (Humboldt), J.Tykas (Tieck), kad įsivaizduotume, kokią svarbią vietą vertimas užėmė XIX a.

Vokietijos kultūriniame gyvenime. Šekspyro kūrinių į vokiečių kalbą vertimai (vertė A.Šlėgelis ir J.Tykas) daugel metų neturėjo sau lygių.

XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje vyravo du požiūriai į vertimą. Pirmasis pripažino vertėją lygiaverčiu kūrėju, praturtinančiu gimtąją literatūrą ir kalbą, antrasis žvelgė į vertimą kaip į būdą supažindinti skaitytoją su nauju kūriniu ar autoriumi.

Romantikai, priešinęsi racionalizmui ir griežtoms meną reglamentuojančioms taisyklėms, ypač domėjosi, kaip įtaigiau perteikti originalo nacionalinį ir istorinį koloritą. Šios pastangos ypač akivaizdžios XIX a. vertimuose, taip pat ir Anglijos vertėjų darbuose. Stengiantis perteikti istorinį koloritą kartais sąmoningai archaizuojama vertimo kalba. Pavyzdžiui, žymus XIX a. anglų menininko ir poeto Viljamo Moriso (Morris) išverstos Homero "Iliada" ir "Odisėja" sunkiai paskaitomos dėl pernelyg archaizuoto stiliaus. Žymūs to meto anglų rašytojai - Dantė Gabrielis Rosetis (Rossetti), Robertas Brauningas (Browning), Džonas Maris (Murray) ir Edvardas Ficdžeraldas (Fitzgerald) savo vertimuose labai subjektyviai interpretuoja klasiką, stengdamiesi pabrėžti jos senumą. Ši archaizavimo banga ima slūgti tik XIX a. pabaigoje. Tada pasirodo nemaža svarbių moderniosios literatūros vertimų: Konstancija Garnet (Garnett) išverčia rusų rašytojų L.Tolstojaus, I.Turgenevo, F.Dostojevskio ir A.Čechovo kūrinių (tie vertimai nepraradę savo vertės iki šių dienų), Viljamas Arčeris (Archer) išverčia H. Ibseno dramas, Skotas Monkryfas (Moncrieff) - Marselio Prusto (Proust) romaną "Beieškant prarasto laiko".

Iki XX a. vertimas buvo daugiau vienos krypties

bendravimas tarp žymių rašytojų, kiek mažiau, tarp filosofų ir kai kurių sričių mokslininkų iš vienos pusės, ir jų išsimokslinusių skaitytojų iš kitos pusės. Tokių skaitytojų nebuvo itin daug. Nors ir suvaidinęs didelį vaidmenį Europos kultūriniame gyvenime, nemaža pasitarnavęs turtinant tautų literatūras ir kalbas bei keičiantis dvasiniais lobiais, vertimas tuomet buvo mažumos užsiėmimas.

Plintant tarptautiniams ryšiams visose žmogaus veiklos srityse XX a.,vertimo svarba labai išaugo. XX a. vadinamas vertimo amžiumi. Be meninio vertimo, atsiranda mokslinis-techninis vertimas, publicistinis vertimas bei kitos vertimų rūšys. Iki Pirmojo pasaulinio karo nebuvo žymesnio skirtumo tarp vertimo raštu ir žodžiu. Buvo manoma, kad žmogus, mokantis dvi ar daugiau kalbų, gali vienodai gerai versti tiek raštu, tiek žodžiu. Dar ir mūsų dienomis ši klaidinga nuomonė tebėra paplitusi. Vystantis mokslui ir technikai, plečiantis komerciniams ir diplomatiniams ryšiams, buvo pastebėta, kad ne visi sugebantys gerai versti raštu, vienodai sėkmingai susidoroja su vertimu žodžiu. Po Pirmojo pasaulinio karo atsiranda vertėjo žodžiu profesija. Po Antrojo pasaulinio karo prasideda tikrasis vertimo bumas: be grožinės literatūros, diplomatijos ir komercijos, vertimas vis labiau paplinta mokslo ir technikos vertybių mainuose, kine, televizijoje, teatre ir daugelyje kitų žmogaus veiklos sričių.

Šiuo metu pasaulyje per metus raštu išverčiama apie 150 milijonų puslapių. Šį darbą atlieka maždaug 175 000 asmenų, o jiems užmokėti išleidžiama apie 3 milijardus dolerių. Bemaž tiek pat žmonių verčia laisvalaikiu, nors profesionalumu jie nė kiek nenusileidžia pirmajai

grupei, kuri iš vertimo pelnosi pragyvenimą.

Kasmet iš anglų kalbos į kitas pasaulio kalbas išverčiama apie 20 000 kūrinių. Tai sudaro maždaug 40% visų pasaulyje pasirodančių vertimų. Iš kitų 6 kalbų (prancūzų, rusų, vokiečių, ispanų, italų ir švedų) per metus išverčiama kiti 40% visų pasaulyje pasirodančių vertimų.

1953 m. prie UNESCO buvo įkurta Tarptautinė Vertėjų Federacija (FIT), kurios centras yra Paryžiuje. Federacija vienija 34 vertėjų sąjungas 29 šalyse, turi savo žurnalą "Babel", kuris išeina 4 kartus per metus. Daugelyje šalių yra specialios vertimo tarnybos, aptarnaujančios arba stambias tarptautines organizacijas, arba atskiras šalis, pavyzdžiui, SNO, Europos Bendriją ir kt. Vakarų Vokietijoje yra Federalinė Kalbos Tarnyba (Bundessprachamt), Kanada turi savo Vertimo Biurą.

1.2. Vertimo kelias Lietuvoje

Vertimo istorija Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Europos kraštų, neatskiriama nuo lietuvių literatūrinės kalbos istorijos bei lietuvių literatūros istorijos. Pirmieji vertimai Lietuvoje, daugiausia religinio turinio kūriniai, siekia XVI amžių, kai atsiranda pirmieji raštai lietuvių kalba. Ankstyviausias vertimas į lietuvių kalbą - 24 eilutės poterių, užrašytų dzūkų tarme senoje lotyniškoje knygoje "Tractatus sacerdotalis" (Traktatas kunigams), išleistoje 1503 m. Poteriai įrašyti naudojantis dar ankstesniu, mums nežinomu vertimu, matyt, iš XV a. [16, 21-54]. Šio vertimo autorius nežinomas. Vieni pirmųjų mums žinomų vertėjų į lietuvių kalbą - Abraomas Kulvietis, Stanislovas Rapolionis ir Jurgis Zablockis, gyvenę XVI a. pirmoje pusėje. Kulvietis išvertė kai kurias psalmes ir giesmes, kurios vėliau buvo išspausdintos Martyno Mažvydo "Katekizme" ir "Giesmyne". Rapolionis ir Zablockis irgi vertė giesmes iš lotynų ir lenkų kalbų. Yra žinių, kad Rapolionis buvo pradėjęs versti į lietuvių kalbą Bibliją [18, 103-104]. Mažvydo"Katekizme" (1547) yra Biblijos fragmentų, įvairių giesmių vertimų į lietuvių kalbą. Mažvydas taip pat išleido giesmių bei maldų vertimų. Psalmių vertimai yra vaizdingesni ir ekspresyvesni, tuo tarpu giesmėse gausu skolintų, nelietuviškų sintaksinių konstrukcijų.

Visą Bibliją į lietuvių kalbą pirmasis išvertė Jonas Bretkūnas (XVI a. pabaigoje). Jis vertė remdamasis hebrajišku originalu, lygindamas jį su graikišku, lotynišku ir vokišku M.Liuterio vertimu. Bretkūno vertime apstu gyvų liaudiškų žodžių ir posakių, ekspresyvių liaudiškų stilistinių priemonių [31, 89]. Vertimas

pasižymi kalbos bei išraiškos grynumu. Būdingas jo vertimo bruožas - trumpumas ir aiškumas [17, 107]. Nors Bretkūno vertimas buvo pavyzdinis ano meto sąlygomis, jis, deja, nebuvo išleistas. Tik viena jo maža dalis, "Dovydo psalmės", pasirodė 1625 m. Bretkūno Biblijos rankraštis saugomas Vakarų Vokietijoje, Getingeno universitete. To rankraščio fotokopijos yra Vilniaus Universiteto bibliotekoje.

Daug nuopelnų Lietuvos vertimo istorijoje turi Mikalojus Daukša. 1595 m. Vilniuje buvo išleistas jo išverstas ispanų jėzuito J.Ledesmos "Katekizmas, arba mokslas, kiekvienam krikščioniui privalus". Tas vertimas pasižymėjo sklandumu ir kalbos turtingumu. Svarbiausias Daukšos darbas "Postilė" - jėzuito J.Vujeko pamokslų rinkinio vertimas, išleistas 1599 m. Vilniuje. Nors Daukša griežtai laikėsi originalo, jo vertimas pasižymi vaizdingumu ir liaudiškumu. Tyrinėtojai pažymi, jog tame vertime daug bruožų, būdingų geriausiems mūsų laikų vertimams: panaudojamos neišsenkamos veiksmažodžio galimybės, nemaža liaudies šnekamosios kalbos elementų, gerai perteiktas originalo stilius ir ritmika. Daukšos vertimuose nedaug svetimybių [18-I, 144-145]. Savo vertimais Daukša dėjo pagrindus lietuvių literatūrinei kalbai.

Vieną pirmųjų vertimų iš lietuvių kalbos į kitą kalbą turime Konstantino Širvydo "Punktuose sakymų" (1629-1644), kur greta lietuviško pateikiamas paralelus lenkiškas tekstas.

Vienas pirmųjų įdomesnių poetinių vertimų - Saliamono Slavočinskio giesmynas (1646 m.), kuriame iš lotynų ir lenkų kalbų išversta arti 190 giesmių. Vertėjas gan vykusiai atkūrė poetinį originalo tekstą.

Kaip ir daugelio Europos kraštų, Lietuvos vertimo istorijoje regėti dvi pagrindinės vertimo funkcijos: 1) vertimais buvo norima praturtinti nacionalinę literatūrą ir kalbą, 2) vertimas turėjo tarnauti švietėjiškiems-didaktiniams tikslams. Ankstyvuoju laikotarpiu Lietuvoje vyravo antroji vertimo funkcija. Greta jos akivaizdžios pastangos turtinti kalbą. XVI-XVII a. greta religinio turinio raštų buvo verčiami įvairūs kanceliariniai raštai, daugiausia iš vokiečių ir lenkų kalbų. Per vertimus mėginama kurti lietuviškų administracinių ir juridinių terminų, ieškoti naujų kalbinės raiškos priemonių, kurių nebuvo liaudies šnekamojoje kalboje.

XVIII a. vertingi Danieliaus Kleino vertimai iš vokiečių kalbos. 1666 m. išėjo jo "Naujos giesmių knygos", pasižyminčios eiliavimo laisvumu, turtingu žodynu, vykusiai perteikta ritmika.

XVIII a. pirmą kartą pasirodė išversta į lietuvių kalbą Biblija. 1701 m. išėjo pirmasis Naujojo Testamento vertimas (vertėjai S.Bitneris, J.Božinovskis, B.Zandenas). 1735 m. išleistas pirmasis visos Biblijos vertimas į lietuvių kalbą (versta iš vokiškojo M.Liuterio leidimo). Antrasis, pataisytas leidimas išėjo 1755 m. Rengiant spausdinti minėtus Biblijos vertimus buvo ieškota tikslesnių, vaizdingesnių lietuviškų atitikmenų. Pilnas Biblijos vertimas turėjo didelę reikšmę lietuvių raštijos raidai. Jo dėka praturtėjo lietuvių literatūrinės kalbos leksika. Vaizdingieji Biblijos tekstai, išversti palyginti gryna kalba, darė teigiamą įtaką lietuvių poetinio stiliaus raidai [19-I, 27].

XVIII a. vertimui daugiausia nusipelnė Mažosios Lietuvos šviesuoliai. Priešingai Didžiajai Lietuvai,

kur tuo laikotarpiu pastebimas lietuvių kalbos ir literatūros nuosmukis, Mažojoje Lietuvoje kultūrinis gyvenimas buvo palankesnis vertimui. 1706 m. pasirodė pirmasis pasaulietinės literatūros kūrinio vertimas į lietuvių kalbą - 10 Ezopo pasakėčių (išvertė Karaliaučiaus Universiteto auklėtinis Jonas Šulcas). Jo vertimams būdingas kalbos paprastumas, nors svetimybių jis irgi neišvengė. Dėmesio verti K.Donelaičio vertimai. Tai daugiausia publicistiniai, didaktinio ir šviečiamojo pobūdžio tekstai. Šie vertimai pasižymi liaudinės leksikos gausum., sakinio ir frazės gyvumu ir vaizdingumu.

XVIII a. antroje pusėje pirmą kartą bandoma versti lietuvių literatūrą į kitas Europos kalbas. 1747 m. Pilypas Ruigys savo "Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų ž dyne" paskelbė iš lotynų kalbos į vokiečių kalbą išverstą "Lietuvių kalbos, jos kilmės, esmės ir savybių tyrinėjimą". Jame buvo įdėtos 3 išverstos į vokiečių kalbą lietuvių liaudies dainos. Tais vertimais netrukus susidomėjo vokiečių rašytojai ir filologai. Kristijonas Gotlibas Milkus, vienas pirmųjų pasaulietinės poezijos kūrėjų, į vokiečių kalbą proza išvertė kelis K.Donelaičio "Metų" fragmentus ir paskelbė juos savo "Trumpame lietuvių poezijos vadove".

1818 m. Liudvikas Rėza išleidžia K.Donelaičio "Metus" (greta lietuviško teksto pateiktas jo vertimas į vokiečių kalbą). Šis vertimas pasižymi klasicizmo epochai būdingais kupiūravimais ir švelninimais, nors šiaip poemos koloritas perteiktas gan autentiškai. 1824 m. Rėza išleido K.Donelaičio pasakėčias, greta įdėdamas savo išverstas į lietuvių kalbą Ezopo pasakėčias. Vertimas vaizdingas ir sklandus.

XIX a., vis labiau atgyjant ir tvirtėjant litera-

tūrinei kalbai Didžiojoje Lietuvoje, plečiantis literatūros tematikos ir žanrų įvairovei, plinta ir vertimų geografija. Greta religinės, šviečiamosios ir didaktinės literatūros, pradedama daugiau versti grožinės literatūros. Tuo metu stipriai juntama kalbos gryninimo tendencija, ypač ryški religinio turinio, visų pirma Biblijos vertimuose. 1816 m. pasirodė J.Giedraičio išverstas "Naujas įstatymas", kuriame vietoje ankstesniems vertimams būdingų skolinių vartojami lietuviški liaudiški žodžiai. Nemažą yra išvertęs Simonas Daukantas. Jo, kaip ir kitų XIX a. Lietuvos šviesuolių pastangos ugdyti grožinę lietuvių literatūrą pasitarnavo vertimo reikalams. 1824 m. iš antikinės literatūros jis išvertė "Pasakas Fedro" (išėjo 1846 m.), Kornelijaus Nepoto biografinių aprašymų knygą "Gyvatos didžiųjų karvaidų" (1846 m.). Laisvai sekdamas XVIII a. vokiečių rašytoju J.H.Kampe, Daukantas parašė didaktinę nuotykių apysaką "Rubinsaičio Pelūzės gyvenimas". Nors Fedro pasakėčios išverstos proza, jų kalba graži ir turtinga. Nepoto knygos vertimas daugiau pažodiškas.

Liudvikas Jucevičius (1813-1846) pirmasis į lietuvių kalbą vertė lenkų poeziją, ypač lenkų romantikų kūrinius (A.Mickevičiaus balades). 1837 m. išėjo jo vertimų knyga "Ištraukos iš naujųjų lenkų poetų. Vertimai į lietuvių kalbą, pridedant keletą žodžių apie lietuvių kalbą ir literatūrą". Tie vertimai didele menine verte nepasižymėjo.

Nemažai Lietuvos vertimo istorijoje yra nusipelnęs Laurynas Ivinskis. Jis vertė iš lenkų kalbos ne tik lenkų autorių kūrinius, bet taip pat anglų poeziją: poeto Edvardo Jungo "Paskutinį teismą" ir "Nakties mintys" I-ąją giesmę, taip pat Džono Miltono "Prarastojo rojaus"

4 giesmes. Pirmieji bandymai versti žymių pasaulinės literatūros atstovų kūrinius į lietuvių kalbą buvo gan sėkmingi: jiems būdingas kalbos gyvumas, poetinių įvaizdžių autentiškumas. L.Ivinskis taip pat vertė prozos kūrinius, tačiau, jam gyvam esant, pavyko išspausdinti tik vieną. Tai vokiečių rašytojo Kristofo Šmido (1768-1854) sentimentali didaktinė apysaka jaunimui "Genovaitė". Ivinskis vertė ne iš originalo, o iš lenkiško vertimo. Apysaka išversta gana kūrybiškai, neparaidžiui. Vertimas sklandus, vaizdingas. "Genovaitės" vertimas buvo nepaprastai populiarus to meto Lietuvoje, susilaukė pakartotinų leidimų. Paskutinė jos laida išėjo Šiauliuose 1940 m. L.Ivinskis pirmasis į Lietuvių kalbą išvertė D. Defo romaną "Robinzonas Kruzas". Tiesa, jis išvertė sutrumpintą k-ygos variantą iš lenkų kalbos, ir, jam gyvam esant, vertimas nebuvo išleistas, kaip,beje, ir jo poezijos vertimai. "Robinzono Kruzo" vertimas gana sklandus ir kūrybiškas, pasižymintis gyva šnekamąją liaudies kalba. Vertimas ilgą laiką buvo nežinomas. Jis buvo rastas tik 1961 m. [33, 205-230].

XIX a. viduryje buvo daugiausia verčiama iš lenkų literatūros, ypač lenkų romantikų kūrybos. Čia reiktų išskirti A.Baranausko bičiulę poetę Karoliną Praniauskaitę (1830-1859). Ji išvertė J.Kraševskio "Vitolio raudos" pasaką "Žalčio motė". Vertimas pasižymi ritmikos įvairove, vietomis naudotasi lietuvių liaudies dainų poetinėmis priemonėmis, gausu vykusių atitikmenų originalui. Praniauskaitės vertimas yra vienas stipriausių XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūroje [I8-I, 541].

XIX a. paskutiniame ketvirtyje prasidėjęs tautinio ir kultūrinio gyvenimo atgimimas suteikė vertimams naujų impulsų. Pirmąjame lietuvių laikraštyje "Aušra" (pra-

dėjo eiti 1883 m.) ir žurnale "Varpas" (1889 m.) greta originaliosios grožinės literatūros ir publicistikos pasirodo ir vertimų. 1884 m. "Aušroje" atspausdinamas Hamleto monologo "Būti ar nebūti" vertimas (vertė Jurgis Zauerveinas). Tuo metu pradedama sistemingiau versti įvairių tautų literatūros kūrinius: rusų (I.Krylovo, A. Puškino, M.Lermontovo, N.Gogolio, L.Tolstojaus), lenkų (A.Mickevičiaus, J.Slovackio, J.Kraševskio), vokiečių (F.Šilerio, J.V.Gėtės, H.Heinės), prancūzų (G.de Mopasano, V.Hugo), anglų (Dž.Bairono, R.Bernso). Aktyviausi to meto vertėjai - rašytojai. Verčiama dėl dviejų priežasčių - norima supažindinti lietuvių skaitytoją su geriausiais Europos literatūros kūriniais arba verčiamu kūriniu norima išreikšti vienokį ar kitokį savo paties idėjinį nusistatymą. Šis požiūris į vertimą ypač akivaizdus poezijoje. Nuo idėjinės vertėjo nuostatos priklauso verčiamų autorių bei kūrinių pasirinkimas, o neretai ir vertimų pobūdis (vyrauja laisvi vertimai, kartais net nenurodant originalo autoriaus, sekimai ir pan.). Daugiausia verčia V.Kudirka, P.Arminas, S.Dagilis, J. Mačys-Kėkštas. Bendras lietuviškų vertimų meninis lygis, išskyrus atskirus atvejus, XIX a. pabaigoje nebuvo itin aukštas. Išimtį sudaro V.Kudirkos vertimai. Jis vertė didelės apimties žymių pasaulinės literatūros atstovų kūrinius (Dž.Bairono "Kainą", F.Šilerio "Vilių Telį", "Orleano mergelę", A.Mickevičiaus "Vėlines", I.Krylovo pasakėčias). V.Kudirkos vertimai pasižymi aukštu poetiniu lygiu, kūrybiškumu. Tai profesionalūs vertimai. V. Kudirka buvo pažodinio vertimo kritikas [18-II, 234-235].

Pirmaisiais XX a. dešimtmečiais vertimų skaičius į lietuvių kalbą sparčiai auga. Žymiausi to laikotarpio vertėjai - K.Vairas-Račkauskas, J.Janonis, B.Sruoga,

J.Tumas-Vaižgantas. Daug verčiama iš rusų literatūros, pagausėja Vakarų Europos ir Amerikos tautų rašytojų kūrinių vertimų (V.Šekspyras, P.Merime, V.Hugo, E.Zola, J.V.Gėtė, F.Šileris, H.Ibsenas). Pradėta versti antikinė literatūra. Labai produktyvus buvo rašytojas K.Puida į lietuvių kalbą išvertęs daugiau kaip 60 knygų (B.Kelermano, H.Zudermano, T.Main-Rido kūrinių)[1].

[1] Plačiau apie vertimo raidą Lietuvoje XX a. žiūrėk knygoje "Meninio vertimo problemos".-Vilnius, 1980.

2. VERTIMO TEORIJA - SUDEDAMOJI VERTIMO MOKSLO DALIS

2.1. Vertimo teorijos atsiradimas. Pagrindinės vertimo teorijos kryptys

Vertimo istorija matuojama tūkstantmečiais, tuo tarpu vertimo mokslas, tiksliau vertimo teorija, viena iš svarbiausių jo sudedamųjų dalių, ėmė formuotis vos prieš penkiasdešimt metų. Žinoma, tai nereiškia, kad anksčiau vertimo teorija niekas nesidomėjo. Nuo senovės Romos laikų buvo daug rašoma apie vertimo problemas. Dauguma tų pastebėjimų, rekomendacijų ir kritinių studijų buvo daugiausia spekuliatyvinio pobūdžio. Svarbiausias klausimas, kurį paprastai sprendė pirmieji vertimo teoretikai buvo: ar vertimas turi būti pažodinis, ar laisvas? Priklausomai nuo kiekvienos epochos estetinių bei filosofinių nuostatų buvo aptariamos vertimo normos ir idealai, keliami atitinkami reikalavimai vertėjams. Darbuose, pasirodžiusiuose iki XX a. vidurio, ryškėja du skirtingi požiūriai į vertimo teorijos vietą: a) vieni buvo linkę grįsti vertimo teoriją literatūros sąvokomis, b) kiti vertimą laikė kalbos mokslo dalimi. Lingvistinės pakraipos vertimo teorija, ieškanti adekvatumo kriterijų, visada buvo orientuojama į dviejų kalbų lyginimą. Literatūrinė pakraipa priima tuos adekvatumo kriterijus kaip savaime suprantamus ir kelia klausimą, ar vertimas perteikia tai, kas išreikšta originale. Kadangi vertimas yra tam tikra kalbinė veikla, bet kuris vertimo tyrinėtojas visų pirma privalo turėti savo požiūrį į kalbą. Per visą vertimo teorijos priešistorę galima atsekti dvi kalbos koncepcijas, vyravusias Europoje nuo antikos iki mūsų laikų. Viena iš jų - vadinamoji "materialistinė" kalbos teori-

ja, paremta Aristotelio ženklo teorija. Ji dar žinoma instrumentinės kalbos teorijos vardu. Antroji - hermeneutinė kalbos teorija, besiremianti požiūriu į kalbą kaip į kūrybinę veiklą (logos) platoniškąja prasme. Pirmasis požiūris atsispindi vertimo teorijoje, kuri vertimą supranta kaip tam tikros informacijos (pranešimo) perteikimą. Antruoju požiūriu grindžiama vertimo teorija, kuri vertimą laiko teksto interpretavimu ir atkūrimu. Pirmoji galėtų būti pavadinta instrumentine vertimo teorija, kur einama nuo priemonių prie tikslo. Antroji - kūrybinio vertimo teorija [13, 7-33]. Šie du požiūriai išliko ir XX a., kai vertimo teorija pradėjo formuotis į atskirą mokslo šaką.

Vertimo teorijos pirmtakų[1] samprotavimai yra daugiausia pamokomojo pobūdžio. Normatyvinis požiūris į vertimą išliko iki pat XX a.

Atskiros mokslo šakos apie vertimą (vienų vadinamos vertimo mokslu, kitų - translatologija, dar kitų, vertimo teorija) atsiradimą sąlygojo keletas faktorių. XX a. neregėtą mastą įgijo tarptautiniai ryšiai, imta plačiai ir sistemingai mokyti užsienio kalbų, pasaulyje susikūrė daugiatautės ir daugiakalbės valstybės, po Antrojo pasaulinio karo išaugo vertimų apimtis (be grožinės literatūros daug verčiama specialiųjų tekstų - mokslinių, techninių ir kt.), atsirado mašininis vertimas. Ypač di-

---

[1] Apie vertimo teorijos pirmtakų darbus galima plačiau pasiskaityti šiose knygose: А.В.Фёдоров. Основы общей теории перевода.-М., Высшая школа. 1983, P. 24-83; Д.З.Гоциридзе, Г.Т.Хухуни. Очерки по истории западноевропейского и русского перевода. Тбилиси, 1986.

delį poveikį naujai mokslo šakai turėjo XX a. kalbotyros pasiekimai. Iki XX a. žymiausi vertėjai buvo daugiausia rašytojai. XX a. vertimų paklausa taip išauga, atsiranda tiek daug naujų vertimo sričių, kad į vertimą pradedama žiūrėti kaip į tam tikrą profesiją. Rašytojai ar šiaip kalbų mokantys žmonės jau nebepajėgia susidoroti su vis didėjančiu vertimo darbo mastu. Iškyla reikalas kurti vertėjų mokyklas. Kad būtų galima mokyti vertimo, visų pirma reikia paaiškinti, kas yra vertimas, kokia jo specifika, kokie jam būdingi dėsningumai, galų gale reikia suformuluoti reikalavimus, keliamus geram vertimui.

Vertimo teorijos pagrindus padėjo Prahos struktūralistų darbai. Čia reikia visų pirma paminėti Vilemą Matezijų (Mathesius), kurio darbuose "Apie kalbinių reiškinių potencialumą" (1911) ir "Apie čekų vertimo problemas" (1913) nagrinėjama vertimo specifika remiantis funkciniu metodu. Matezijus ir kiti Prahos lingvistinio ratelio nariai - Oto Fišeris (Fischer), Romanas Jakobsonas (Jakobson), Irži Levy (Levy), tirdami vieno ar kito elemento informacinę ar stilistinę funkcijas, bandė nustatyti, kokie elementai tas funkcijas gali atlikti kitoje kalboje. Šie tyrimai leido suformuluoti išverčiamumo sąvoką ir suteikti jai tvirtą teorinį pagrindą. XX a. struktūrinė lingvistika sukūrė prielaidas tirti vertimą lingvistiniu pagrindu: kalbos ženklo prigimties suvokimas, raiškos ir turinio plano, kalbos ir šnekos skyrimas leido objektyviau ir tiksliau apibūdinti vertimo procesą.

Po Antrojo pasaulinio karo vertimo teorijai gerokai pasitarnavo mašininio vertimo atsiradimas. Ir nors šiandien net patys karščiausi mašininio vertimo šalininkai yra priversti pripažinti, kad, išskyrus terminų žodynų

sudarymą, mašinos nepateisino į jas dedamų vilčių, būtent vertimo mašinų nesugebėjimas sėkmingai susidoroti su užduotimis padarė didelę paslaugą vertimo mokslui. Jos išryškino tuos sunkumus, su kuriais susiduriama, kai norima tiksliai moksliškai aprašyti faktorius, sąlygojančius teksto viena kalba perteikimą kita kalba ir tų faktorių pagrindu sukurti vertimo taisykles. Kalbų struktūrų lyginimas pasirodė esąs nepakankamai tvirtas pagrindas norint paaiškinti vertimo esmę. Teko pasitelkti į pagalbą ne kalbos, o šnekos dėsningumus.

1930-aisiais metais pradėta skirti daugiau dėmesio vertimui Tarybų Sąjungoje. Šį dėmesį iš dalies sąlygojo daugianacionalinės valstybės poreikiai. Vertėjo profesija susilaukia daugiau pagarbos ir įvertinimo. M.Gorkio iniciatyva įkuriama Pasaulinės literatūros leidykla, turėjusi išleisti 200 geriausių pasaulinės literatūros kūrinių rusų kalba. Vertimo teorija Tarybų Sąjungoje formuojasi meninio vertimo pagrindu. Ankstyvajame etape kilo gan aštri diskusija tarp lingvistinės ir literatūrinės vertimo teorijos koncepcijų šalininkų. Lingvistiniam požiūriui įsigalėti vertimo teorijoje daugiausia įtakos turėjo du dalykai: iš vienos pusės - kalbotyros mokslo raida, iš kitos - po II pasaulinio karo vis didėjanti mokslinio-techninio vertimo apimtis ir poreiki rašyti vadovėlius, rengti dėstymo metodiką. Vis aiškiau ryškėja požiūris į vertimą kaip į šnekos apraišką. Vertėjas dirba su tekstu - tam tikra tvarka organizuota šnekos atkarpa, turinčia savo struktūrą ir visą sankaupą skiriamųjų bruožų. Norėdamas nustatyti vertimo dėsningumus, mokslininkas lygina du skirtingomis kalbomis išreikštus, bet ekvivalentiškus tekstus.

1950-aisiais metais Tarybų Sąjungoje pasirodė pir-

mieji darbai, kuriuose vertimo problematika grindžiama lingvistika. Tai J.I.Reckerio "Apie dėsningus atitikmenis" [55, 56]. Reckerio darbuose išdėstyta vadinamoji "dėsningų atitikmenų" teorija. Jo nuomone, vertimo esmė vienos kalbos atitikmenų paieškos kitoje kalboje. Vertimo teorijos pagrindą sudaro tų atitikmenų tyrimas. Dviejų kalbų atitikmenys (daugiausia kalbama apie leksinius atitikmenis) skirstomi į 1) ekvivalentus, 2) variantinius ir kontekstinius atitikmenis, 3) adekvačius pakaitalus [56, 9]. Vėliau trečioji grupė imta vadinti vertimo transformacijomis.

Tarp ekvivalentų, kurie paprastai nėra sąlygojami konteksto, egzistuoja pastovūs santykiai. Pats ryškiausias ekvivalento pavyzdys - terminas. Štai keletas pavyzdžių:

United Nations Organization - Suvienytųjų Nacijų Organizacija

rain forest - atogrąžų miškas

life expectancy - gyvenimo trukmė

microsurgery - mikrochirurgija

Ekvivalentai lengviausiai randami dvikalbiuose žodynuose. Reckerio ekvivalentai yra leksiniai atitikmenys, egzistuojantys kalbos lygmenyje.

Sudėtingesnę grupę sudaro variantiniai ir kontekstiniai atitikmenys. Viena kalba gali turėti daugiareikšmį žodį, kitoje gi jo reikšmėms perteikti tenka ieškoti atskirų žodžių. Plg. lietuvių kalbos žodį "laimė" ir jo atitikmenis anglų kalboje: "happiness, fortune, luck". Pvz.,

Jis išvyko ieškoti laimės į miestą.

He went in search of fortune to a big city.

Mane apleido laimė.

I am down on my luck.
Laimė buvo kažkas tokio, apie ką kiti kalbėdavo ir ko ieškodavo.
Happiness to him was something others often spoke about and sought.

Kitas pavyzdys - anglų kalbos daugiareikšmis veiksmažodis "get". Jo lietuviški atitikmenys - "gauti, įsigyti, daryti, gaminti, priversti, nuvykti" ir kt. Pvz.:

Kate is just getting the dinner. - Keit kaip tik verda pietus.
How do I get to the railway station from here? - Kaip iš čia nuvykti į geležinkelio stotį?
I can't get him fix the car. - Negaliu priversti jį pataisyti automobilį.

Ekvivalentai visuomet, o variantiniai atitikmenys dažnai fiksuojami dvikalbiuose žodynuose, tačiau variantinio atitikmens pasirinkimą daugiausia lemia kontekstas, kuris rodo, kurį daugiareikšmio žodžio variantą reikia vartoti, arba kurį iš kalboje esamų sinonimų pasirinkti. Reckeris dar skiria kontekstinius atitikmenis. Tiesą sakant, tai viena variantinių atitikmenų atmaina, visiškai priklausanti nuo konteksto. Vienintelis skirtumas tarp jų yra tas, kad ne visi kontekstiniai atitikmenys registruojami žodynuose. Be abejo, kontekstinio atitikmens priklausomybė nuo originalo kalbos žodžio reikšmės yra akivaizdi, bet dažnai vertėjui tenka labiau tikslinti, diferencijuoti tą reikšmę, iškeliant įvairius tos reikšmės atspalvius, priklausomus nuo konteksto, situacijos. Iliustracijai imkime anglišką veiksmažodį "resent". Anglų-lietuvių kalbų žodyne[1] pateikiami tokie šio

---

[1] A.Laučka, B.Piesarskas, E.Stasiulevičiūtė. Anglų-lietuvių kalbų žodynas.-Vilnius, Mokslas, 1975.

žodžio atitikmenys lietuvių kalboje: "piktintis, įsižeisti". Dabar pažiūrėkime, kokie atitikmenys aptinkami vertimuose.

> Nobody stared at him as he walked, nobody asked for his papers, nobody seemed to resent him as foreigner. (R.Aldington. "All Men Are Enemies").
> Niekas nespokso į tave einant, niekas neklausia dokumentų, ir niekas, nežiūri su neapykanta, kad tu svetimšalis.

> Antony found some difficulty in maintaining these conversations; and rather resented it after the easy friendliness of the line. (R.Aldington. "All M.n Are Enemies").
> Pačiam Entoniui būdavo sunku palaikyti tokius pokalbius; fronte įpratęs prie paprastų, draugiškų santykių, jis tokių plepalų negalėdavo pakęsti.

Abu pasirinktieji žodžio "resent" atitikmenys - "žiūrėti su neapykanta" ir "negalėti pakęsti" yra sąlygojami konteksto, jie plačiau atskleidžia atitikmens "piktintis" reikšmę.

Trečiojoje atitikmenų grupėje, kurią Reckeris vėliau pavadino vertimo transformacijomis, skiriami tokie tipai: a) diferencijacija, b) konkretizacija, c) generalizacija, d) prasminis sąvokos išplėtimas, e) antoniminis vertimas, f) visiškas pakeitimas, g) kompensacija. Tiesą sakant, tai jau ne dviejų kalbų atitikmenų tipai, o santykių tarp tų atitikmenų tipai. Be to, pats terminas "transformacija" nukreipia dėmesį į vertimo procesą - tas operacijas, dėl kurių atsiranda tie atitikmenys. Dėl tokių transformacijų, Reckerio nuomone, vertimo tekste atsiranda ne ekvivalentai, ir ne variantiniai atitikme-

nys, o visai kitokiais saitais siejami su originalo žodžiu atitikmenys. Reckerio klasifikacija paremta loginiais sąvokų tarpusavio ryšiais.

Trumpai pailiustruosime tas transformacijas.

a) Diferencijacija. Anglų kalboje yra nemaža plačios semantikos žodžių. Dvikalbiai anglų-lietuvių kalbų žodynai pateikia tik dalį tokių žodžių variantinių atitikmenų. Likusius vertėjas susiranda, atsižvelgdamas į kontekstą, jo prasminius niuansus.

I left the house in bad humour and walked slowly towards the school. (J.Joyce."Dubliners").

Išėjau iš namų suirzęs ir lėtai nudūlinau į mokyklą.

Anglų kalboje "walk" yra nediferencijuotas žodis. Dvikalbiam žodyne nerasime atitikmens "dūlinti". Aprašoma situacija ir apsakymo kontekstas pateisina vertėjo pasirinktą atitikmenį "dūlinti", kuris vykusiai perteikia nelaimingo herojaus būseną.

Štai kitas pavyzdys.

However, when she drew near the limit and her friends began to loosen their tongues about her she silenced them by marrying Mr.Kearney, who was a bootmaker on Ormond Quay. (J.Joyce. "Dubliners").

Tačiau pasiekusi kritišką amžių, kai pažįstamos pradėjo ją po truputį dantinėti, ji ėmė ir visoms užrišo burnas, ištekėdama už pono Kirnio, avalynės dirbtuvės Ormondo Krantinėj savininko.

Anglų kalboje "limit" yra nediferencijuotos reikšmės žodis. Jo žodyninis atitikmuo lietuvių kalboje "riba" taip pat gana neapibrėžtos reikšmės. Vertėjas pasirinko "kritišką amžių" sąlygojamas konteksto: apsakyme

pasakojama apie neįdomią ir negražią merginą, kuriai seniai buvo laikas tekėti.

b) Konkretizacija. Ji artima diferencijacijai, tik šiuo atveju atitikmuo vertime yra kur kas labiau sukonkretintas, o tuo pačiu ir diferencijuotas. Pvz.,

> Lincoln Cathedral has been the subject of one of his youthful fantasies. (L.P.Hartley. "W.S."

Pagrindinis apsakymo herojus - rašytojas. Pas jį ateina sukurtas personažas ir meta jam kaltinimą, kad jis perdaug jį apjuodinęs, po to jis nužudo savo negailestingąjį "gimdytoją" - rašytoją. Anglų kalboje žodis "fantasy" yra labai plačios reikšmės; kontekste šis žodis sukonkretinamas.

Vertime šis sakinys skamba taip:

> Viename jaunystės kūrinėlyje buvo aprašęs Linkolno katedrą.

Kitas pavyzdys:

> I offered her a piece of cinamon toast. "No thank you", she said. "I eat like a bird, actually". (J.D.Salinger. "For Esme With Love and Squalor"...)
> Po to pasiūliau jai cinamono traškučių. "Ne, ačiū," - atsakė ji. " -Žinote, žvirblis ir tas daugiau suvalgo."

Konkretizaciją sąlygoja ne vienas faktorius. Kartais priežastis gali būti ta, kad vertimo kalboje nėra nei ekvivalento, nei variantinio atitikmens. Tačiau dažniausiai yra ir vienas, ir kitas, bet kontekstas, vertimo kalbos vertosenos ypatumai, junglumo apribojimai, stilistiniai ar kiti faktoriai skatina vertėją pasirinkti ne žodyno atitikmenį. Beje, verčiant iš anglų į lietuvių kalbą, šio tipo transformacija, t.y. konkretizacija, pasitaiko itin dažnai.

c) Generalizacija. Ši transformacija visiška priešingybė ankstesniajai. Konkrečios reikšmės originalo kalbos žodžiui vertime pateikiamas gan plačios semantikos bendresnis atitikmuo. Pvz.,

By Jove, it is cold, I'll turn the gas on more. (L.P.Hartley. "W.S.").

Kad jį galas, tai šalta. Reikia daugiau pasišildyti.

Generalizacija itin dažnai pasitaiko verčiant iš lietuvių į anglų kalbą.

d) Prasminis sąvokos išplėtimas: tai žodyninio atitikmens pakeitimas kontekstiniu atitikmeniu, kuris loginiais ryšiais yra susijęs su žodyniniu atitikmeniu arba ekvivalentu. Ši transformacija - tai įvairūs metaforiniai arba metoniminiai pakeitimai. Pvz.,

The skipper hesitated. But he saw on the other side, nestling among the trees, a white man's house; he made up his mind and, rather gingerly, began to walk. (W.S.Maugham. "The Red").

Škiperis svyravo. Bet kitoje pusėje, tarp medžių jis matė europietišką namą; pagaliau ryžosi ir gana atsargiai žengė pirmą žingsnį.

Ernest was dead and Harry, who was in the church decorating business, was nearly always down somewhere in the country. (James Joyce. "Dubliners")

Ernestas miręs, o Haris, kuris uždarbiauja dekoruodamas bažnyčias, namie retas svečias.

Ši transformacija leidžia vertėjui aprašyti situaciją, apibūdinti reiškinį, daiktą, veiksmą, pasirenkant kitą jo bruožą, kitą veiksmo kryptį, priežastį pakeičiant pasekme arba atvirkščiai.

e) Antoniminis vertimas - tai sąvokos pakeitimas jos

priešingybe, tačiau pergrupuojant visą gramatinę ir leksinę struktūrą taip, kad išliktų nepakitusi prasmė.

There was not a ripple on the surface of the water. (W.S.Maugham. "The Red").

Vandens paviršius buvo lygutėlis.

I was in Liverpool at the time, and my friend said that if I didn't mind he would set me to take them with me to London, as he should not be coming up for a day or two himself, and he did not think the cheeses ought to be kept much longer. (J.K.Jerome. "Three Men in a Boat").

Aš tuo metu buvau Liverpulyje, ir mano draugas paprašė, jeigu aš neturįs nieko prieš, nuvežti juos į Londoną, nes jis pats dar užtruksiąs porą dienų, o sūrių, jo manymu, ilgiau negalima laikyti.

f) Visiškas pakeitimas. Ši transformacija pakeičia žodžio, posakio ar sakinio semantiką; pasirenkamas kitas ekstralingvistinės situacijos aprašymo būdas, tačiau savo funkcija jis ekvivalentiškas originalo žodžiui ar sakiniui. Toks pakeitimas ypač dažnas verčiant frazeologizmus, taip pat įvairias kalbinio etiketo formules. Pvz.,

He rushed into the house as if his shirt-tail were on fire. (J.A.Carry. "A Period Piece").

Jis griūte įgriuvo į namus, lyg būtų svilę kojų padai.

"Come down," he shouted. "You're no more use than a dead dog." (W.S.Maugham. "The Red").

- Nulipk, - šūktelėjo. - Iš tavęs naudos kaip iš ožio pieno.

g) Kompensacija tai teksto elemento, neturinčio

žodyninio ar kontekstinio atitikmens, pakeitimas kitos rūšies elementu vertimo tekste. Kompensacija dažniausiai pasitaiko verčiant žodžius-realijas:

Weary looked like Tweedledum or Tweedledee, all bundled up for battle. (Kurt Vonegut. "Slaughter-house No 5").

Viris atrodė lyg Mikė Pūkuotukas, pasiruošęs mūšiui. Kiek paritus, tiek pastačius.

Tweedledum ir Tweedledee - literatūriniai personažai iš Ljuiso Kerolo knygos "Alisa stebuklų šalyje". Lietuvių skaitytojui šie vardai nieko nesako, todėl vertėjas pakeičia juos kitu, labiau pažįstamos pasakos herojaus vardu.

Kompensuojamos vertime ne tik kultūrinės realijos. Gali pasitaikyti ir šiaip žodžių, posakių, neturinčių ekvivalentų vertimo kalboje. Kartais vertėjas juos praleidžia, kartais kompensuoja prasminius nuostolius kitoje vietoje, dažnai net kitame sakinyje ar kitame paragrafe. Nemaža tokios kompensacijos pavyzdžių galima rasti Dž.D.Selindžerio romano "Rugiuose virš bedugnės" vertime į lietuvių kalbą. Vienas ryškiausių šio romano kalbos bruožų - slengas, kuris lietuvių kalbai nėra būdingas. Kompensuodamas slengo ekvivalentų stygių vertėjas P.Gasiulis pasitelkė lietuvių liaudies šnekamosios kalbos išteklius ir sėkmingai perteikė originalo stilistinius-kalbinius ypatumus.

Kiek supaprastinta ir modifikuota Reckerio pasiūlyta vertimo transformacijų klasifikacija plačiai naudojama tarybinių vertimo tyrinėtojų darbuose. Ji yra patogi aiškinantis įvairius originalo ir vertimo atitikmenų ryšius.

Reckerio "dėsningų atitikmenų" teorija davė pra-

džią lingvistiniam vertimo tyrinėjimui Tarybų Sąjungoje Ji įgalino nustatyti originalo ir vertimo atitikmenų tipologiją.

Lingvistinis požiūris į vertimo teoriją šeštajame mūsų amžiaus dešimtmetyje vis labiau įsigali ir kitose pasaulio šalyse. Tyrinėtojus domina ne vien santykiai tarp originalo ir vertimo tekstų ir tarp dviejų kalbų. Vis daugiau dėmesio skiriama pačiam vertimo procesui. Kas vyksta verčiant? Kuriami įvairūs vertimo modeliai. Iš žymesnių užsienio šalių vertimo teoretikų reikia pažymėti Romaną Jakobsoną (Jakobson), Judžiną Naidą (Nida) ir Džoną Ketfordą (Catford).

R.Jakobsonas vienas pirmųjų ėmė sieti vertimo problematiką su bendrosios kalbotyros pamatiniais klausimais. Jis apibūdino vertimą kaip perkėlimo iš vienos kalbos į kitą procesą. Pasak jo, vertimas, yra kalbos ženklo interpretacijos būdas. Nors tarp skirtingų kalbų ženklų negali būti visiško ekvivalentiškumo, bet jais perteikiama informacija gali būti adekvati. Jis teigė, jog, verčiant iš vienos kalbos į kitą, keičiamas ne kodas, o visas tuo kodu užšifruotas pranešimas. Vertimą jis vadina interlingvine komunikacija ir mano, kad jį privalo tyrinėti kalbotyra. Mokslas apie kalbą negali interpretuoti nė vieno lingvistinio reiškinio, neišversdamas jo ženklų į kitus tos pačios sistemos ar kitų sistemų ženklus [11, 233]. Jakobsonas skiria tris vertimo rūšis:

1. Vertimą vienos kalbos ribose (<u>intralingual translation</u>), t.y. parafrazavimą - vienų kalbos ženklų perteikimą kitais tos pačios kalbos ženklais. Šis vertimo tipas gerai žinomas besimokantiems užsienio kalbų. Čia jis pateikia tokį pavyzdį:

<u>I'm hungry</u>.

I'm peckish.

I could do with a bite.

2. Interlingvinį (interlingual) vertimą t.y. tikrąjį vertimą (vienos kalbos ženklų perteikimą kitos kalbos ženklais).

3. Tarpsemiotinį vertimą arba transmutaciją (kalbos ženklų perteikimą nekalbiniais ženklais, pvz., signalais, vaizdais ir kt. [11, 233].

Vertimo teorijos kūrimąsi lingvistikos pagrindu skatino dar viena aplinkybė. Daugelyje lingvistikos sričių vertimas jau seniai buvo naudojamas kaip papildomas šaltinis informacijai rinkti. Dabar jis tampa savotišku lingvistiniu metodu. Juo plačiai naudojamasi kalbų lyginimo studijose, tyrinėjant kalbų kontaktus ir bilingvizmą, tobulinant užsienio kalbų dėstymo metodiką, domintis kontrastine kalbų analize. Juk ir vienos kalbos ribose sutinkama daugybė perdarų (transformacijų) - įvairūs leksinės, gramatinės sinonimijos atvejai. Vertimas tėra tik perėjimas iš vienos kalbos į kitą.

Nemaži amerikiečių lingvisto J.Naidos nuopelnai vertimo teorijai. Naida [24, 25, 26, 27, 29, 30] yra pagrindęs savo požiūrį į vertimą daugelyje straipsnių ir knygų. Jo pasiūlytas vertimo modelis grindžiamas ne tik lingvistinėmis struktūromis ir semantine analize, bet ir informacijos teorija. Jo tyrinėjimuose gausu pavyzdžių iš Biblijos vertimų į įvairias pasaulio kalbas.

Naida yra dinaminio ekvivalentiškumo teorijos kūrėjas. Jis skiria dvi ekvivalentiškumo rūšis: formalųjį ir dinaminį. Pirmumą jis teikia dinaminiam ekvivalentiškumui ir apibrėžia jį šitaip: tai toks vertimo būdas, kai originalo teksto pranešimas vertimo kalba perteiktas taip, kad jos skaitytojas patiria visai tą patį

poveikį, kaip ir originalo skaitytojas. Šitaip verčiant, originalo forma dažnai vertime keičiama. Naida teigia, kad žodžiai yra kultūros ypatumų simboliai. Kalba yra sudedamoji kultūros dalis ir negali būti suprasta atsietai nuo vietos kultūros reiškinių, kuriuos ji išreiškia savo ženklais [26, 90-100]. Dinaminės ekvivalentiškumo teorijos dėmesio centre - skaitytojas. Suprantama, kad vertimo skaitytojo reakcija negali būti visiškai identiška originalo skaitytojo reakcijai, nes skiriasi ne tik jų kultūrinė, bet ir istorinė aplinka. Tačiau siekti kuo didesnio poveikių ekvivalentiškumo yra būtina, priešingu atveju vertimas nepasieks savo tikslo. Dinaminis ekvivalentiškumas itin svarbus meniniame vertime. Kiekviena komunikacija (šiuo atveju vertimas) turi ne tik informacinę bet ir ekspresinę funkciją. Pavyzdžiu pateiksime lietuvių skaitytojui gerai žinomo Salomėjos Nėries eilėraščio "Per lūžtantį ledą" vertimą į anglų kalbą.

Per lūžtantį ledą

Pavasaris žemę jau veda -
(O mane kas ves?)
Aš bėgu per lūžtantį ledą
Į jo vestuves.

Kukliais žibuoklėlių žiedais ji
Kasas nusagstys, -
Ar ilgai tu būsi bevaisė,
O žeme skaisti?

Saulėtų krantų pasigedo
Širdis. Nebegaliu
Ir bėgu per lūžtantį ledą
Skenduolių keliu.

Jei žūsiu, - draugai, nesakykit:

Pergreit pailsau....
Aš troškau vien džiaugsmą pavyti
Pasauliui ir sau...

On Thin Ice

Spring summons the earth to a wedding
(But who will wed me?)
I hurry, on thin ice treading,
To the ceremony.

She's braiding her hair with violets
Of humble birth.
Will you remain barren much longer now,
Virgin earth?

I've got to go. My heart's aching
For sunny ground.
So over thin ice I hasten
The way of the drowned.

Don't say, if I die: "Too rapidly
She used up her strength..."
I ran to catch up with happiness
For the world and myself...[1]

Translated by Peter Tempest

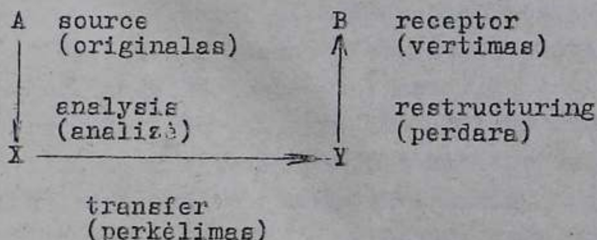
Vertėjas P. Tempestas duodamas interviu Vilniaus radijuj, pasakė, jog tai jo mėgstamiausias S.Nėries eilėraštis. Jį sužavėjo eilėraščio melodija, jo potekstė ir subtiliai išreikštas jausmas. Įkvėptas eilių grožio, vertėjas išreiškė tą patį poetinį pergyvenimą anglų kalba. Vertime vykusiai perteikta jo mintis apie romantinės asmenyoės ryžtą siekti laimės ir pasiaukoti. Išsaugota

---

1 The Amber Lyre. 18th-20th Century Lithuanian Poetry. Moscow, Raduga Publishers, 1983, p. 103.

eilėraščio įvaizdžių sistema, jo metrinė sistema. Savo nuotaika, skambesiu ir ritmika vertimas sukelia panašų įspūdį, kaip ir originalas. Skaitytojas galėtų įdėmiau panagrinėti šį vertimą ir susidaryti apie jį savo nuomonę.

Klasikiniu jau tapo J.Naidos pateiktas vertimo proceso modelis:

Šis modelis paremtas transformacinės (generatyvinės) gramatikos teorija. Transformacinė gramatika (žymiausias jos atstovas amerikiečių lingvistas Noamas Chomskis (Chomsky) supranta kalbą, kaip mechanizmą, kuris pagal tam tikras taisykles sukuria aibę gramatiškai teisingų sakinių iš elementarių branduolinių sakinių. Transformacinė gramatika skiria du kalbos lygmenis - paviršines ir gilumines struktūras. Branduoliniai sakiniai arba gilumines struktūros - patys paprasčiausi kurios nors kalbos sintaksiniai modeliai; perdarais (transformacijomis) iš tų branduolinių sakinių sukuriamos paviršinės struktūros, t.y. įvairaus sudėtingumo sintaksiniai dariniai, būdingi šnekai.

Kadangi vertimo procesas irgi yra šnekos atkarpų (tekstų) perdara, nenuostabu, kad vertimo teorija pasitelkė svarbiausius transformacinės gramatikos teiginius.

Pirmoji vertimo proceso pakopa Naidos modelyje - analizė. Analizuojama paviršinė struktūra (nagrinėja-

mi A kalba perteiktos informacijos gramatiniai ryšiai, žodžių ir žodžių junginių prasmė). Antroji pakopa - perkėlimas. Jis vyksta giluminiame kalbos lygmenyje: vertėjas išanalizuotą A kalba pateiktą informaciją giluminiame lygmenyje perkelia į B kalbą. Perkelta informacija išreiškiama paviršinėmis B kalbos struktūromis, sukuriamas vertimo tekstas. Tai trečioji pakopa.

Analizuodamas paviršines originalo struktūras, vertėjas "išverčia jų prasmę į semantinių kategorijų kalbą". Naida nurodo 4 universalias visoms kalboms būdingas semantines kategorijas: daiktas (object), procesas (event), požymis (abstract) ir santykis (relation). Skirtingose kalbose tos semantinės kategorijos išreiškiamos skirtingomis gramatinėmis klasėmis.

Kaip vyksta vertimo procesas pagal šį transformacijos modelį? Pateiksime pavyzdį:

> With an annual output of 660 million gallons, the Soviet Union is one of the world's largest wine producers.

Paviršinėje struktūroje tai išplėstinis sakinys su daiktavardine prielinksnine konstrukcija, kuri atlieka lydinčiosios aplinkybės funkciją. Lietuvių kalboje paralelės konstrukcijos nėra. Analizuojame sakinį ir transformuojame jį į du branduolinius sakinius:

> The Soviet Union has an annual output of 660 million gallons of wine.
> The Soviet Union is one of the world's largest wine producers.

Kaip kitaip galima būtų išreikšti lydinčiąją aplinkybę, pasinaudojant gramatine konstrukcija, kuri yra lietuvių kalboje? Kadangi abu sakiniai turi tą patį veiksnį - the Soviet Union, galima juos sujungti į vieną,

pirmąjį sakinį paverčiant šalutiniu pažyminio sakiniu:

The Soviet Union which has an annual output of 660 million gallons of wine is one of world's largest wine producers.

Šis sakinys jau parengtas perkėlimo (transfer) stadijai. Lietuvių kalba jis galėtų skambėti taip:

Tarybų Sąjunga , kur kasmet pagaminama 660 milijonų galonų vyno, yra viena didžiausių šio gėrimo tiekėjų pasaulyje.

Lietuviškas sakinys yra atitinkamai pertvarkytas, atsižvelgiant į lietuvių kalbos vartosenos ypatumus.

Artimas J. Naidai savo požiūriu į vertimo esmę yra tarybinis kalbininkas L. Barchudarovas, pateikęs semantinį-semiotinį vertimo modelį. Kalba, jo nuomone, yra semiotinė (ženklų) sistema; bendravimas (komunikacija) yra jos pagrindinė funkcija. Kalba egzistuoja šnekoje, tekste, kuris yra kuriamas komunikacijos proceso metu. Barchudarovas pateikia tokį vertimo apibrėžimą: "Tai kalbėjimo kūrinio viena kalba pakeitimo procesas į kalbėjimo kūrinį kita kalba, išsaugant nekintamą turinio planą, t.y. reikšmę" [40, 11]. Tačiau toliau, aiškindamas vertimo specifiką, Barchudarovas pripažįsta, kad vertime neišvengiami tam tikri originalo reikšmės nuostoliai. Barchudarovas vertimą vadina tarpkalbine teksto viena kalba transformacija į kitą kalbą [40, 6]. Kadangi svarbiausia vertimo sąlyga, Barchudarovo nuomone, - originalo reikšmės (arba tiksliau, reikšmių sistemos) išsaugojimas, svarbiausia vieta jo teorijoje skiriama reikšmės problemai.

Septintajame dešimtmetyje lingvistinei vertimo teorijai duoda naujų idėjų lingvistikos ir kitų gretutinių mokslo šakų pasiekimai. Visa tai leidžia plačiau

ir giliau aiškinti vertimo esmę. Semantikos bei kalbų tipologijos tyrinėjimai atskleidė naujų kalbos pusių; gimsta naujos vertimo koncepcijos ir modeliai. Netikėtų vertimo aspektų atskleidė "situacinė vertimo teorija". Ji paremta situacine analize kalbotyroje. Žymiausi situacinės vertimo teorijos pagrindėjai - anglas Džonas Ketfordas (Catford) ir tarybinis mokslininkas V. Gakas (Гак).

Tą pačią ekstralingvistinę situaciją skirtingos kalbos gali nusakyti, pasirinkdamos skirtingus semantinius komponentus (t.y. reikšmės sudedamąsias dalis). Dž. Ketfordas atkreipė dėmesį į tai, kad kiekviena kalba turi tik jai vienai būdingas reikšmes ir tam tikrą jų sistemą. Tiek formalios, tiek kontekstinės įvairių kalbos vienetų reikšmės retai sutampa. Todėl neteisinga tvirtinti, kad"vertime perkeliama reikšmė" [5, 35-42]. Svarbiausia vertime, sako jis, yra situaciją nusakantys komponentai. Situaciją jis supranta kaip ekstralingvistinę situaciją, o ją nusakančius komponentus kaip bendriausias semantines kategorijas, pvz., procesas, įvykis, būsena, proceso nutraukimas ir tt. Būtent šios kategorijos turi sutapti originale ir vertime, tuo tarpu kitos teksto reikšmės gali būti neidentiškos. Pvz.,

> Union officials at the Portsmouth naval dock yard said that most of the 1,700 members downed tools at midday.
>
> Portsmuto dokininkų profsąjungos atstovai pranešė, kad daugiau nei 1700 profsąjungos narių vidurdienį nutraukė darbą.

Septyniasdešimtaisiais metais vis labiau pabrėžiama mintis, kad vertimą aiškinti, remiantis vien lingvistiniu pamatu, nepakanka. Nors kalba yra pagrindinis vertėjo instrumentas, vertimo procesą sąlygoja daug kitų,

ne tik kalbinių reiškinių. Tuo metu ima vis labiau įsigalėti komunikacinė vertimo teorija. Jos žymiausi atstovai - VDR mokslininkas Oto Kadė (Kade), tarybiniai tyrinėtojai L.K.Latyševas ir ypač A.D.Šveiceris. Komunikacinė vertimo teorija skelbia, jog vertimas yra svarbi kalbinio tarpininkavimo (Sprachmittlung), t.y. interlingvinės komunikacijos rūšis. Kadangi komunikacija - visuomeninis reiškinys, vertimas irgi yra visuomeninis reiškinys. Plačiausiai komunikacinė vertimo teorija atsispindi A.D.Šveicerio [61, 62] darbuose. Būdamas sociolingvistikos tyrinėtojas, į vertimo teoriją Šveiceris perkelia daugelį sociolingvistikos, tyrinėjančios kalbos ir kalbinės bendruomenės sąveiką, teiginių. Šveicerio nuomone, vertimo procesą lemia ne tik dviejų kalbų sistemų ypatumai, bet taip pat dviejų kultūrų, dviejų komunikacinių situacijų specifika, referencinė situacija, originalo teksto funkciniai parametrai ir vertimo norma. Ypač daug dėmesio Šveiceris skiria pragmatiniam vertimo aspektui.

Tuo pačiu metu į vertimo teoriją vis labiau ima skverbtis teksto lingvistikos sąvokos ir požiūris. Susidomėjimas teksto lingvistika bei teksto vertimo teorija siejamas su sparčiu mokslinio-techninio arba specialiojo vertimo atsiradimu po II Pasaulinio karo. Vertimo vienetu laikomas ne atskiras žodis, ne sakinys, ne paragrafas, o visas tekstas. Tekstas yra kalbos funkcionavimo rezultatas. Vertimas - tai procesas, kurio metu sukuriamas originalui ekvivalentiškas tekstas, pasižymintis savitais nacionaliniais bei kultūriniais bruožais. Vokiečių kalbininkas Albrechtas Noibertas (Neubert) teigia, kad tekstas tarsi sujungia du požiūrius į vertimą - vienas laiko vertimą procesu, kitas - produktu. Tekstas

susintetina ir dvilypį kalbos vaizdą. Kalba yra komunikacijos priemonė, instrumentas, kuriuo žmonės bendrauja. Tuo pat metu kalba yra tam tikru būdu organizuota sistema [22, IO-2I]. Būtent tekste atsispindi šios dvi kalbos pusės. O kadangi vertimas yra interlingvinis bendravimas, čia susiduriame su dviem skirtingom kalbom išreikštais tekstais, kurie yra ekvivalentūs.

Teksto vertimo teorijoje neteko svarbos ginčas, kas svarbiau vertime: išlaikyti originalo specifiką, ar pateikti tekstą, atitinkantį vertimo kalbos ypatumus. Naujoje vertimo teorijoje vertimo tikslas yra integruoti šiuos keturis vertimo dalyvius arba komponentus: originalo autorių, originalo tekstą, vertėją ir vertimo skaitytoją. Vertimo vienetu šioje teorijoje tampa tekstas. Todėl labai svarbu nustatyti tekstų tipus, aprašyti jų įvairius parametrus ir taikyti tuos tipologinius aprašus vertimo teorijoje ir praktikoje. Vertėjas privalo atsižvelgti į teksto tipo ir žanro specifiką originalo ir vertimo kalbose.

2.2. Vertimo mokslo sudedamosios dalys. Vertimo teorijos objektas. Bendroji vertimo teorija. Specialioji vertimo teorija

Naujoji mokslo disciplina, atsiradusi XX a. viduryje ir tyrinėjanti vertimą, vadinama įvairiais vardais: "vertimo mokslu" (vok. Übersetzungswissenschaft, rus. переводоведение), "translatologija". Pats bendriausias pavadinimas - vertimo mokslas. Vertimo mokslas tiria tam tikrą kalbinės veiklos rūšį, kurios rezultatai ir juos nulemiantys veiksniai prieinami tyrinėjimams ir analizei 1, 4 . Vertimo mokslą domina visi klausimai, liečiantys vertimą[1], tačiau dažnai jis apibūdinamas siauriau ir sutapatinamas su vertimo teorija. Vertimo mokslas tiria vertimą - tam tikrą interlinvistinės komunikacijos rūšį, jos atsiradimo sąlygas, vidinius paties proceso dėsningumus, jo rezultatus; jis taip pat tiria tos komunikacijos funkcijas, vietą bei ryšį su kitais kalbančiųjų visuomenės gyvenimo aspektais. Vertimo mokslą sudaro trys sudedamosios dalys: vertimo istorija, vertimo teorija bei vertimo kritika. Vertimo istorija, o ypač turtinga ir įdomi yra meninio vertimo istorija, dažniausiai aptariama nacionalinės literatūros istorijos studijose. Ir nors meninis vertimas yra nacionalinės literatūros neatsiejama dalis, praturtinantis ją naujais žanrais, for-

---

[1] Palyginkit tokius vertimo mokslo apibrėžimus: "tai disciplina, kuri visų pirma tiria klausimą "ką reiškia versti" (V.N.Komisarovas); "tai svarbiausių transformacijos dėsningumų tyrinėjimas" (O.Kade); "tai visas kompleksas disciplinų, tyrinėjančių vertimą įvairiais požiūriais" (L.S.Barchudarovas).

momis, duodantis jai naujų impulsų [15, 125], jo istorija literatūrinėse studijose dažniausiai atsiduria tarp antros ar trečios eilės reiškinių ir nepakankamai nušviečiama.

Vertimo kritika jungia vertimo praktiką ir teoriją. Ji įvertina vertimo praktikos pasiekimus, pasiremdama vertimo teorijos sukurtais principais, sąvokų aparatu. Antra vertus, vertimo kritika galėtų nemažai duoti ir vertimo teorijai, iškeldama ir apibendrindama vertimo praktikos laimėjimus ir praradimus, naujas kryptis ir stilius. Svarbiausias vertimo kritikos uždavinys apibūdinti vertimo teksto vertę šiuolaikinio meninio vertimo kontekste [35, 131].

Ką tiria vertimo teorija, jeigu ją suprantame siaurąją prasme, kaip vieną sudedamųjų vertimo mokslo dalių? Vertimo teorija tiria ryšių tarp originalo ir vertimo įvairovę; pasiremdama vertimo praktikos teikiama medžiaga, vertimo teorija ją apibendrina ir jai talkina [58, 15]. Šitame apibrėžime akcentuojami santykiai tarp originalo ir vertimo. Kiti tyrinėtojai vertimo teorijos objektą apibūdina remdamiesi dinaminiu vertimo supratimu. Jie teigia, jog vertimo teorija turi atskleisti jo bendruosius dėsningumus ir jo procesą [50, 36-37].

Plačiai vertimo teorijos objektą supranta Kanados teoretikas Ljuisas Kelis (Kelly). Jo nuomone vertimo teorija turi apibūdinti vertimo funkcijas ir tikslus, aprašyti ir išanalizuoti vertimo operacijas, kritiškai įvertinti, ar pasirinktos operacijos pasiekė tikslą [13, 1].

Pirmaisiais vertimo mokslo raidos dešimtmečiais vyravęs požiūris į vertimą, kaip į tam tikrą produktą, lėmė tai, kad vertimo teorijos objektas buvo suprantamas statiškai: svarbiausia nustatyti originalo ir vertimo atitikmenų tipus. Pagrindas šiems tyrimams - originalo ir

vertimo lyginimas. Vertimo teorija buvo laikoma grynai lingvistine disciplina, neretai tapatinama su kontrastine lingvistika. Toliau vystantis naujajai mokslo šakai - vertimo teorijai - lingvistinis jos pamatas liko svarbiausias, tačiau ne vienintelis. Praplečiamas ir to mokslo objektas: imama labiau gilintis į patį vertimo procesą, jo stadijas, jų dėsningumus. Siekiama nusakyti faktorius, kurie sąlygoja vieno ar kito varianto pasirinkimą verčiant. Pasirodė, kad vertimo procese ne viską lemia tik lingvistiniai faktoriai. Daugiau dėmesio susilaukia ekstralingvistiniai vertimo faktoriai - kalbinės veiklos socialiniai aspektai, duomenys apie kultūros, kalbinės bendrijos ir kalbos tarpusavio ryšį bei šio ryšio perteikimą vertime. Vertimo teorija negali aiškinti abstraktaus vertimo modelio: jos apibendrinimai turi atspindėti visų vertimo rūšių ir žanrų specifiką, išskirti jiems būdingus dėsningumus. Tad nelingvistinis vertimo teorijos aspektas vis labiau išplečiamas. Tyrinėjant vertimo žodžiu specifiką, pasirodė, kad vien lingvistiniu pamatu remiantis ši veikla sunkiai paaiškinama. Teko pasitelkti į pagalbą informacijos teorijos ir psicholingvistikos duomenis, kurie padėjo išsamiau apibūdinti vertimo procesą. Buvo patikslintas ir lingvistinis vertimo teorijos supratimas. Vertimo teorija negali būti tapatinama su kontrastine lingvistika. Pastaroji tiria kalbų struktūrinius panašumus ir skirtumus, o vertimo teorija tiria ne kalbų struktūrą, o šnekos (t.y. kalbos veiksme) ypatumus, kalbų funkcionavimą komunikacijos procese. Vertimo teorijos dėmesys nukrypo į tekstą, nes būtent tekstas yra vertimo objektas. Tekstas - tai kalbos funkcionavimo rezultatas. Rašytinis ar sakytinis tekstas yra komunikacijos pasireiškimo forma.

Vertimo teorija skirstoma į bendrąją vertimo teoriją

ir specialiąsias vertimo teorijas. Bendroji vertimo teorija tiria pačius bendriausius ir universaliausius vertimo dėsningumus. Bendrosios vertimo teorijos objektas yra vertimas - interlingvinės komunikacijos procesas, jo prielaidos, dalyvių ir sudedamųjų dalių charakteristika, taip pat vertimo rezultato įvertinimas, atsižvelgiant į vertimo rūšies specifiką, komunikacinę situaciją bei ją lemiančius faktorius. Bendroji vertimo teorija nėra taisyklių kaip versti sąvadas. Tai ne normatyvinė disciplina. Remdamasi ir apibendrindama įvairią vertimo praktikos medžiagą, ji turi atskleisti vertimo esmę, specifinius jo bruožus, parodyti galimus sunkumus, pateikti bendrąsias nuostatas vertimo praktikai.

Specialiųjų vertimo teorijų gali būti įvairių; jų tyrimo objektai kur kas siauresni ir konkretesni. Galima kalbėti apie vertimo žodžiu teoriją, sinchroninio vertimo teoriją [59], meninio vertimo teoriją [54], mokslinio techninio vertimo teorija, mašininio vertimo teoriją. Specialioji teorija gali tirti vertimą konkrečioje kalbų poroje. Šia medžiaga paremti tyrimai taikomi mokymo tikslams. Tokia specialioji vertimo teorija yra jau ne vien aprašomoji; joje nemažai ir normatyvinio pobūdžio išvadų bei teiginių. Kai kada skiriamos dvi specialiosios vertimo teorijos rūšys: viena - grynai aprašomojo pobūdžio, kuri nurodo ir klasifikuoja problemas, kurios iškyla verčiant iš vienos kalbos į kitą; kita - grynai taikomoji, remiasi tiek bendrosios vertimo teorijos, tiek specialiosios (aprašomosios) teorijos duomenimis bei išvadomis ir taiko jas mokymo tikslams [39, 79-80]. Specialiosioms vertimo teorijoms vertimo teorija yra pamatas: jos naudojasi bendrosios teorijos sąvokų aparatu, tyrimo principais, pagrįsdama juos empyrine medžiaga. Kiekviena specialioji vertimo teorija pagilina ir patiksli-

na bendrosios vertimo teorijos teiginius, suteikdama jiems konkretumo.

Svarbiausi klausimai, kuriuos tiria bendroji vertimo teorija, yra šie: vertimo esmė, ekvivalentiškumo problema, vertimo rūšių specifika.

bendroji

3. PAGRINDINĖS VERTIMO TEORIJOS PROBLEMOS

3.1. Vertimo apibrėžimas, vertimo modelis

Vertimo teorijoje kol kas dar nėra universalaus vertimo modelio, kuris tiktų apibūdinti visoms vertimo rūšims ir visoms situacijoms. Teorijai nuolat kintant, vertimo modelis toliau tikslinamas bei papildomas. Naudojantis kalbotyros ir jai artimų mokslo šakų pasiekimais, atskleidžiamos mažai tyrinėtos vertimo ypatybės.

Visus iki šiol žinomus vertimo apibrėžimus ir modelius galima būtų išdėstyti tam tikra seka. Viename tokios eilės gale būtų "tradiciniai" vertimo apibrėžimai, kitame - "šiuolaikiški", platūs ir sudėtingi. Tradiciniuose apibrėžimuose dėmesys sutelkiamas į dviejų kalbų elementų atitikmenis bei jų santykius. Štai kaip vertimą apibūdina tarybiniai teoretikai J.I. Reckeris ir A.V.Fiodorovas - lingvistinės vertimo teorijos Tarybų Sąjungoje pagrindėjai. "Versti - tai tiksliai ir pilnai išreikšti vienos kalbos išgalėmis tai, kas išreikšta kitos kalbos išgalėmis" [58, 10]. Arba: "vertėjo uždavinys - kitos kalbos priemonėmis pilnai ir tiksliai perteikti originalo turinį, išsaugant jo stilistines ir raiškos ypatybes" [56, 7]. Šio tipo apibrėžimai yra labai bendri; jie neakcentuoja vertimo procesų ypatumų, dėmesys sutelkiamas tik į galutinį rezultatą; be to, kalbos priemonės ar išgalės suprantamos kaip atskiri kalbos elementai.

Ilgainiui tyrėjų dėmesys ima krypti į vertimo procesą. Pradedama kitaip suprasti vertimo vienetą. Dž. Ketfordas vertimą apibūdina kaip tam tikrą kalbinę operaciją, kurios metu tekstas viena kalba - originalo kal-

ba (OK) - pakeičiamas ekvivalentišku jam tekstu kita kalba - vertimo kalba (VK) [5, 20-21]. Tekstą Ketfordas supranta siaurai; juo gali būti ir vienas sakinys. Šiame apibrėžime jau atkreipiamas dėmesys į vertimo procesą, bet jis neaiškinamas ir nedetalizuojamas.

Išsamiai vertimo procesą ėmė tyrinėti J.Naida (žr. aukščiau 2.1). Jis skyrė tris vertimo pakopas - analizę, perkėlimą ir perdarą. Ypač verta dėmesio antroji pakopa - perkėlimas (perėjimas nuo originalo kalbos branduolinių struktūrų prie vertimo kalbos branduolinių struktūrų). Naidos vertimo modelis akivaizdžiai parodė, kad vertėjas, ieškodamas tik paviršinių struktūrų atitikmenų kitoje kalboje, dažnai patenka į pažodiškumo pinkles. Naida teigia, kad "vertimas yra atkūrimas natūralaus, kaip galima artimesnio originalo pranešimui ekvivalento, visų pirma reikšmės, po to stiliaus požiūriu" [29, 33]. "Natūralus ekvivalentas" reiškia, jog atkurtasis pranešimas turi atitikti vertimo kalbos normos reikalavimus. Naidos apibrėžime pasinaudota informacijos teorijos sąvoka - pranešimu (an. message). Tuo atkreipiamas dėmesys į teksto, o ne atskiro kalbos vieneto reikšmę.

Tarybiniai kalbininkai L.S.Barchudarovas ir L.A. Černiachovskaja pabrėžia, kad vertimas vyksta ne kalbos, o šnekos lygmenyje. Jų vertimo apibrėžime akcentuojama, kad vertime svarbiausia išsaugoti turinio planą, t.y. reikšmę. "Vertimas - tai šnekos kūrinio viena kalba perdara į šnekos kūrinį kita kalba, išsaugant turinio planą, t.y. reikšmę" [40, 11]. Šių mokslininkų nuomone - reikšmės išsaugojimas yra skiriamasis vertimo bruožas. Reikšmė čia suprantama labai plačiai - tai visi ryšiai, būdingi kalbos ženklui.

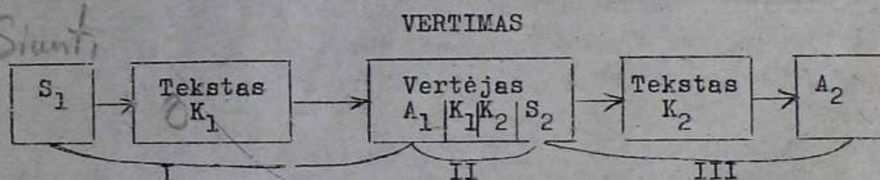
Visi minėtieji vertimo apibrėžimai yra grynai lingvistiniai savo esme. Nors juose kalbama apie "perteikimą", "atkūrimą", "perdarą", į vertimo proceso specifiką (išskyrus Naidos vertimo modelį) mažai gilinamasi. Labiau akcentuojamas galutinis vertimo rezultatas, jam keliami reikalavimai išsaugoti originalo reikšmę ir stilių.

Palaipsniui lingvistiniai vertimo apibrėžimai ir modeliai užleidžia vietą kitiems, daug sudėtingesniems ir detalizuotiems. Šiuose modeliuose kalbinės operacijos yra tik viena (nors ir pati svarbiausia) vertimo proceso sudedamųjų dalių.

Šiuo metu vertimo teorijoje vyrauja požiūris į vertimą kaip į tam tikrą interlingvinės (tarpkalbinės) komunikacijos rūšį.

Vokiečių teoretikas O.Kade, vienas iš komunikacinės vertimo teorijos pradininkų, pateikia tokį vertimo modelį:

VERTIMAS

S_1 - siuntėjas (originalo autorius)
K_1 - originalo kalba
A_1 - originalo adresatas (vertėjas)
K_1K_2 - kodo keitimas
S_2 - vertimo siuntėjas (vertėjas)
K_2 - vertimo kalba
A_2 - vertimo adresatas (skaitytojas, klausytojas)
[45, 69-90].

Šiame modelyje verti dėmesio keli dalykai. Pirmiausia įdomu tai, kad skiriamos dvi komunikacinės situacijos. Pirmoje dalyvauja autorius (siuntėjas) ir vertėjas (adresatas). Antroje dalyvauja - vertėjas (dabar jau vertimo teksto siuntėjas) ir skaitytojas ar klausytojas (vertimo adresatas). Abi šios komunikacinės situacijos apsprendžia daugelį specifinių vertimo bruozų. Būdamas originalo teksto skaitytoju arba klausytoju (adresatu), vertėjas jį savaip suvokia ir interpretuoja, - tai pirmoji vertimo grandis. Po to vyksta grynai kalbinė operacija - kodo keitimas: suvoktas originalo teksto turinys bei jo stilistiniai ypatumai perteikiami vertimo kalba. Tuo pat metu vyksta ir trečiasis vertimo etapas: adresuodamas verčiamą tekstą kitos kultūros, kitos epochos ir kitakalbiui skaitytojui (klausytojui), vertėjas turi atsižvelgti į šią naują komunikacinę situaciją ir atitinkamai koreguoti savo vertimą [45, 69-90].

Šiame ir kituose komunikaciniuose vertimo modeliuose atkreiptas dėmesys į objektyviuosius ir subjektyviuosius vertimo faktorius. Objektyvieji - grynai lingvistinio pobūdžio, sąlygojami dviejų kalbų specifikos, skirtumų ir panašumų, subjektyvieji - pati tikrovė, atsispindinti tekste ir perteikiama komunikacijos procese, bei komunikacijos proceso dalyviai.

Komunikacinis požiūris į vertimą iškėlė teksto suvokimo ir interpretacijos svarbą vertimo procese. Dėl to buvo atkreiptas dėmesys į teksto prasmės savoką. Prasmės savoką į vertimo teoriją įvedė E.Koseriu (Coseriu). Aiškindamas skirtumą tarp kontrastinės lingvistikos ir vertimo teorijos, jis atkreipė dėmesį į tai, kad kiekviena kalba turi jai būdingas reikšmes. Šnekoje kalbos reikšmės naudojamos norint apibūdinti kokią nors ekstra-

Prasmė

lingvistinę situaciją. Taip gimsta tekstas. Vertime norima perteikti ne kalbos reikšmes, o tam tikro teksto prasmę. Reikšmės, teigia Koseriu ir kiti tyrinėtojai, neišverčiamos. Jos priklauso kalbos struktūros lygmeniui. Reikšmė yra kalbos kategorija, prasmė - teksto arba komunikacinė kategorija [6, 183-199; 9, 62-67; 62, 111-118]. Ji nepriklauso nuo dviejų kalbų skirtumų ir skirtingose kalbose gali būti išreikšta skirtingomis kalbos priemonėmis [51, 81-82].

Tapo visuotinai pripažinta, kad vertimo vienetas yra tekstas, o svarbiausiu verčiamo teksto komponentu yra prasmė, aprėpianti teksto turinį bei jo komunikacinį efektą. Štai dar vienas iš naujesnių vertimo apibrėžimų. "Vertimas yra vienos krypties dvifazis kalbų ir kultūrų komunikacijos procesas, kurio metu, tikslingai išanalizavus pirminį tekstą, sukuriamas antrinis tekstas, keičiantis pirminį kitos kalbos ir kultūros aplinkoje" [62,75]. Vertėjo pastangas perteikti pirminio teksto komunikacinį efektą gali modifikuoti skirtumai tarp dviejų kalbų, kultūrų bei dviejų komunikacinių situacijų.

3.2. Ekvivalentiškumo problema. Ekvivalentų tipai.

Sakydami, kad viena kalba parašytas/pasakytas tekstas yra išverstas į kitą kalbą, pripažįstame, kad vertimo tekstas yra ekvivalentiškas originalui. Ką reiškia "ekvivalentiškas" ir kokio laipsnio ekvivalentiškumo reikalaujame iš vertimo? Šie klausimai yra vieni svarbiausių vertimo teorijoje.

Bendras požiūris į vertimą sąlygoja ir tai, kaip suprantamas ekvivalentiškumas. Vis labiau gilinantis į vertimo esmę, toliau tikslinama ekvivalentiškumo sąvoka. Bendriausias ekvivalentiškumo apibrėžimas galėtų būti toks: tai santykis tarp dviejų vienetų, turinčių tą pačią vertę ir prasmę. Vertimo vienetu gali būti atskiras žodis, žodžių junginys, frazė, sakinys, paragrafas arba visas tekstas. Vertimo teorijos pradiniame etape ekvivalentiškumą bandoma nustatyti atskirų elemantų lygmenyje. Pavyzdžiui, jau minėtoje J.I.Reckerio "dėsningų atitikmenų teorijoje" ekvivalentiškumas nustatomas gretinant dviejų kalbų leksinius vienetus. Ekvivalentiškumas suprantamas kaip santykis tarp kalbų, o ne tarp tekstų. Panašiai ekvivalentiškumą supranta ir Dž. Ketfordas; tik jis priduria, kad vertime turi atsispindėti aprašyta originale ekstralingvistinė situacija. Ekvivalentiškumo pagrindą Dž. Ketfordas regi kaip semantinį panašumą tarp originalo ir vertimo. J. Naidos "dinaminio ekvivalentiškumo teorija" neapsiriboja tik semantiniu panašumu. Čia siekiama vertimo ir originalo skaitytojų reakcijos panašumo. J.Naida skaitytojo reakciją supranta gan plačiai: tai ir turinio suvokimas, ir emocinės nuostatos pajautimas, ir kitos ypatybės. "Dinaminis ekvivalentiškumas" priešpastatomas "formaliajam ekvivalentiškumui"

(tai vertimas, kuriame siekiama mechaniškai perteikti originalo formos ypatumus, dėl to dažnai iškraipoma prasmė ir apsunkinamas suvokimas). J.Naida ekvivalentiškumo sąvoką praplėtė pragmatiniais požymiais. Jis atkreipė dėmesį į komunikacinę situaciją: vertimas kuriamas esant kitokiai komunikacinei situacijai negu ta, kurioje buvo sukurtas originalas. Vertėjas privalo suderinti tas dvi skirtingas komunikacines situacijas.

Vokiečių mokslininkas Gertas Jegeris (Jäger) vertimo ekvivalentiškumą vadina komunikaciniu ekvivalentiškumu. Tai santykis tarp tekstų, turinčių tą pačią komunikacinę vertę, kitaip tariant, gebančių sukelti tą patį komunikacinį efektą [44, 137-156]. Komunikacinis efektas - tai tam tikra prasmė, kurią siuntėjui nori perteikti adresatas. Komunikacinė vertė tai kalbos ženklų funkcijų visuma.

Tekste, kuris yra ekvivalentiškas originalui (kitaip tariant, yra jo vertimas), turi būti išsaugotos tam tikros originalo ypatybės. Tai vertimo teorijoje vadinama invariantu. Iš originalo į vertimą, kad jis galėtų vadintis vertimu, perkeliamas tam tikras invariantas. Invarianto supratimas vis labiau tikslinamas ir praplečiamas. Visų pirma invariantu laikoma reikšmė, vėliau ši sąvoka apima ne tik reikšmę, bet taip pat ir poveikį skaitytojui, ekstralingvistinę situaciją, emocinį krūvį ir kitus originalo teksto komponentus.

Gilinantis į ekvivalentiškumo esmę, pasirodė, kad ši svarbiausia vertimo ypatybė apima ne kurį nors vieną teksto komponentą, o jų visumą. Taip atsirado ekvivalentiškumo lygmenų teorija. Joje griežčiau apibūdinamos ekvivalentiškumo ribos, išskiriamos ekvivalentiškumo rūšys ir pakopos. Tarybinis tyrinėtojas V.N.Komisarovas tvirtina, kad ekvivalentiškumo santykiai gali būti ne

tik tarp originalo ir vertimo tekstų, bet ir tarp atskirų jų turinio lygių. Jis skiria 5 tokius lygmenis: 1) komunikacijos tikslo; 2) situacijos apibūdinimo; 3) situacijos aprašymo būdo; 4) sintaksinių stuktūrų ir junginių; 5) leksinių vienetų lygmenį [46, 51-100].

Kiekvienas žemesnis ekvivalentiškumo lygmuo būtinai išlaiko visų aukštesnių lygių ekvivalentiškumą. Pavyzdžiui, jeigu vertime išsaugotas leksinių vienetų ekvivalentiškumo lygmuo, turi būti išsaugoti ir kiti keturi aukštesnieji ekvivalentiškumo lygmenys, t.y. sintaksinių struktūrų ir junginių, situacijos aprašymo būdo, situacijos apibūdinimo bei komunikacijos tikslo lygmenys. Pasak Komisarovo, vertimo proceso metu vertėjas pirmiausia analizuoja originalo teksto turinio komponentus, pasiekdamas ir aukščiausią - komunikacijos tikslo lygmenį, po to sintezuoja tų komponentų medžiaga, nuspręsdamas, kaip ir kokiu laipsniu kiekvienas atskiras informacijos komponentas lemia vienų ar kitų kalbos formų pasirinkimą.

1) <u>Ekvivalentiškumas komunikacijos tikslo lygmenyje.</u>

Komunikacijos tikslas yra pati bendriausia komunikacijos akto funkcija ir yra būtinas bet kurios šnekos atkarpos komponentas. Tai yra tam tikra turinio dalis, kuri išreiškia pagrindinę tos atkarpos funkciją. Remdamasis K.Biulerio (Bühler) ir R.Jakobsono kalbos funkcijų teorija, Komisarovas supranta komunikacijos tikslą kaip tam tikrą šnekos komunikacinę nuostatą, jos bendriausią kalbos funkciją. Išlaikant ekvivalentiškumą tik šiame lygmenyje, aprašomoji situacija dažnai pakeičiama.

Pateikiamas toks pavyzdys:

Maybe there is some chemistry between us doesn't work. — Бывает, что люди не сходятся характерами.

Štai kitas pavyzdys iš lietuviško vertimo:

He did not remember his old books very well but there was a character in one, "The Outcast", into whom he had really got his knife. (L.P.Hartley. "W.S.").

Pirmųjų savo knygų nelabai prisiminė, tačiau vienoje, "Atstumtajame", buvo nutapęs itin juodą personažą.

Šiame ekvivalentiškumo lygmenyje nerasime nei leksinių, nei sintaksinių atitikmenų tarp originalo ir vertimo elementų. Atsiradę skirtumai negali būti aprašyti transformacijomis.

2) Situacijos apibūdinimo lygmuo.

Komisarovas apibrėžia situaciją kaip tam tikrą referentų ir jų tarpusavio ryšių sankaupą 46, 71 . Referentas - tai objektyvios tikrovės objektas, reiškinys, procesas ar savybė, apie kurį kas nors sakoma komunikacijos akto metu. Situacija yra tai, apie ką pranešama. Tą pačią sit aciją galima nusakyti skirtingomis priemonėmis. Kitaip sakant, tą pačią mintį išreiškiame kitais žodžiais. Pateikiami tokie pavyzdžiai:

He answered the telephone. — Он снял трубку.

You are not fit to be in a boat. — Тебя нельзя пускать в лодку.

Panašių pavyzdžių galima rasti ir vertimuose iš lietuvių į anglų (ir atvirkščiai) kalbą :

Pašaliniams įeiti draudžiama. — Authorized personnel only.

Nepadėkite ragelio — Hang on.

Šiame lygmenyje irgi akivaizdus leksinių dėmenų skirtumas. Jie negali būti transformuojami.

3) Situacijos aprašymo būdo lygmuo. Šiame lygmenyje išsaugoma komunikacijos tikslo bei situacijos nusakymo dilygmenys. Čia panašumas tarp originalo ir vertimo didesnis negu anksčiau: išlaikoma struktūra ir situacijai aprašyti pasirenkami tie patys požymiai kaip ir originale, tik keičiasi jų išdėstymo bei ryšių pobūdis. Pateikiami tokie pavyzdžiai:

Scrubbing makes me bad-tempered. — От мытья полов у меня характер портится.

That will not be good for you. — Это может для тебя плохо кончится.

4) Sintaksinių struktūrų ekvivalentiškumo lygmuo. Šiame lygmenyje išlaikomos analoginės sintaksinės struktūros, Pvz.:

He had experienced a curious pleasure in attributing every kind o. wickedness to this man. (L.P. Hartley. "W.S.").

Keistą pasitenkinimą jautė, suteikdamas jam visokiausių blogų bruožų.

Šiam lygmeniui būdingas tam tikras leksinių atitikmenų paralelizmas, nors ne pilnas.

5) Leksinių vienetų lygmuo. Čia matome didžiausią prasminį bendrumą, gramatinių bei leksinių atitikmenų paralelizmą. Pvz.:

A long week-end begins on Friday. (L.P.Hartley. "W.S.").

Ilgasis savaitgalis prasideda penktadienį.

Komisarovo ekvivalentiškumo lygmenų teorija atskleidė santykių tarp originalo ir vertimo įvairovę ir sudėtingumą. Ši teorija reikalauja, kad vertimo procese bū-

tina pereiti visus šiuos lygmenis, pradedant žemiausiuoju, t.y. penktuoju (leksinių atitikmenų paralelizmo) iki pirmojo (komunikacijos tikslo lygmens). Komisarovo teorijoje pirmumas teikiamas komunikacijos tikslo lygmeniui. Jei šiame lygmenyje išsaugotas ekvivalentiškumas, turime adekvatų vertimą. Ekvivalentiškumas kituose lygmenyse nėra privalomas.

V.G.Gakas ir J.I.Lvinas išskiria tris ekvivalentiškumo rūšis: formalųjį, prasminį ir situacinį ekvivalentiškumą [43, 9]. Kai ta pati reikšmė dviejose kalbose išreiškiama analogiškomis formomis, turime formalųjį ekvivalentiškumą. Pvz.,

Although the authorities refused to permit the march the police did not intervene.

"The Guardian"

Nors valdžia atsisakė išduoti leidimą protesto žygiui, policija nesikišo.

In the first half of this year the Colombian authorities seized 21 tons of cocaine.

"The International Herald Tribune"

Per pirmąjį šių metų pusmetį Kolumbijos valdžia konfiskavo 21 toną kokaino.

Gako ir Lvino nuomone, prasminį ekvivalentiškumą turime tuomet, kai ta pati reikšmė išreiškiama neanalogiškomis kalbos struktūromis. Pvz.,

President Gorbachev is to visit Italy from November 21 to December 1, Tass said yesterday.

"The Guardian"

Vakar Tass'as pranešė, kad lapkričio 29 - gruodžio 1 dienomis TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Gorbačiovas aplankys Italiją.

Kai aprašant tą pačią situaciją naudojamos neanalogiškos formos bei skirtingos reikšmės, kalbama apie situacinį ekvivalentiškumą. Pvz.,

After years of tottering on the brink of economic crisis, Argentina started sliding into chaos last week.

"The Guardian"

Praėjusią savaitę Argentinoje, kuri keletą metų balansavo ant ekonominės krizės ribos, prasidėjo tikra suirutė.

A.D. Šveiceris siūlo dar vieną ekvivalentiškumo lygmenų modelį. Jis paremtas vertimo transformacijų bei išsaugomo invarianto pobūdžiu. Pasitelkęs semiotikos sąvokas - sintaktiką (tiriančią santykius tarp ženklų), semantiką (tiriančią santykius tarp ženklų ir referentų) bei pragmatiką (tiriančią santykius tarp ženklų ir jais besinaudojančių žmonių). Šveiceris skiria tris ekvivalentiškumo pakopas: sintaksinę, semantinę ir pragmatinę. Sintaksinis ekvivalentiškumas - tai, ką Gakas vadina formaliuoju ekvivalentiškumu. Pvz.,

The sun disappeared behind a cloud.

Saulė dingo už debesio.

Semantinio ekvivalentiškumo pakopai Šveiceris priskiria tai, ką Gakas vadina prasminiu ir situaciniu ekvivalentiškumu. Pvz.,

They are queuing for tickets.

Jie stovi eilėje bilietų.

Šioje pakopoje išsaugomi tie patys semantiniai komponentai, tačiau skiriasi struktūros, kuriomis jie išreiškiami. Šioje pakopoje skiriami du pogrupiai: komponentinis ir referentinis ekvivalentiškumas. Pirmajam būdingas semantinių komponentų (semų) tapatumas. Sche-

matiškai tai atrodytų šitaip:

$$a + b + c + \ldots + z = a + b + c + \ldots + z$$

Referentiniam ekvivalentiškumui būdingas referentinės reikšmės invariantiškumas, išreikštas skirtingų kalbų priemonėmis. Schemoje jis atrodo šitaip:

$$a + b = c + d$$

Originale ir vertime randami skirtingi semantiniai komponentai, bet jais perteikiama ta pati reikšmė. Pvz.,

This is just a stone's throw.

Ranka pasiekiama / Arti.

Komponentinį ekvivalentiškumą pasiekiame gramatinėmis transformacijomis. Referentinį - sudėtingesnėmis leksinėmis-gramatinėmis transformacijomis.

Trečioji ekvivalentiškumo pakopa Šveicerio modelyje - pragmatinis ekvivalentiškumas. Jam priklauso aukščiausia vieta siūlomoje hierarchinėje schemoje. Pvz.,

Many happy returns of the day.

Sveikinu su gimimo diena.

Pragmatinio ekvivalentiškumo pakopoje išsaugomas komunikacijos tikslas, komunikacinis efektas, požiūris į adresatą, nors reikšmės skirtingos, o kalbos formos neanalogiškos. Šveicerio modelis atrodo taip:

Ekvivalentiškumo lygmuo		Invarianto tipas			
		Sintaksinis	Komponentinis	Referentinis	Pragmatinis
Sintaksinis		+	+	+	+
Semantinis	Komponentinis	–	+	+	+
	Referentinis	–	–	+	+
Pragmatinis		–	–	–	+

Šveicerio schemoje kiekvienas žemesnis ekvivalentiškumo lygmuo reikalauja ekvivalentiškumo visuose aukštesniuose lygmenyse - pvz. sintaksinio lygmens ekvivalentiškumas reikalauja, kad būtų išsaugotas ekvivalentiškumas semantiniame (komponentiniame ir referentiniame) bei pragmatiniame lygmenyse. Atvirkštinės priklausomybės nėra. Pragmatinis ekvivalentiškumas nereikalauja, kad būtų išsaugoti žemesni ekvivalentiškumo lygmenys [62, 83-92]. Jei nėra pragmatinio ekvivalentiškumo, apie vertimą iš viso negalima kalbėti. Vertimo proceso metu vertėjas gali rinktis, jis gali atsisakyti ekvivalentiškumo žemesniuose lygmenyse (t.y. sintaksinio ir semantinio), bet privalo išsaugoti pragmatinį ekvivalentiškumą (plačiau apie pragmatinių reikšmių perteikimą ir apie pragmatinio faktoriaus vaidmenį vertime žr. 4 ir 5 šios knygos skyriuose). Jeigu vertėjas pasirenka tik sintaksinį ekvivalentiškumo lygmenį, ignoruodamas semantinį (tiek komponentinį, tiek referentinį) bei pragmatinį ekvivalentiškumo lygmenis, jis apkaltinamas "pažodiškumu".

Tačiau ar visada galime kategoriškai tvirtinti, kad sintaksinio lygmens ekvivalentiškumas nuveda pažodiškumo klystkeliais?

Ekvivalentiškumas yra ne vien tik aprašomoji (aiškinamoji) kategorija vertimo teorijoje. Jis yra ir normos kategorija. Vertindami vertimą, visada nustatome ekvivalentiškumo laipsnį. Normos požiūriu ekvivalentiškumą turėtų tyrinėti vertimo kritika. Vertimo teorija daugiau kreipia dėmesį į ekvivalentiškumo aiškinimą vertimo procese bei ekvivalentiškumo santykių tipologiją.

Vyraujantis požiūris į ekvivalentiškumą šiuolaikiniame vertimo teorijos etape - komunikacinis-funkcinis.

Komunikacinis-funkcinis ekvivalentiškumas yra toks santykis tarp originalo ir jo vertimo, kai vertime išsaugotas (perteiktas) komunikacinis originalo tikslas bei jo efektas, taip pat jo funkcinės dominantės. Šios trys Kategorijos atspindi tris svarbiausius vertimo proceso dalyvius arba komponentus: 1) originalo autorių (siuntėją), 2) patį tekstą, 3) jo gavėją (skaitytoją/klausytoją). Autorius rašydamas ar sakydamas tekstą, turi tam tikrą komunikacinį tikslą, kurio jis siekia vienokiais ar kitokiais funkciniais parametrais (perteikti dalykinę informaciją, sukelti tam tikras emocijas, sukurti meninį vaizdą, išreikšti vienokį ar kitokį požiūrį ir t.t.). Šitų pastangų dėka skaitytojui/klausytojui sukeliamas vienoks ar kitoks komunikacinis efektas [62, 91-92].

Vertimo ekvivalentiškumą reiktų skirti nuo kalbų ekvivalentiškumo. Dar neretai šios dvi sąvokos sutapatinamos arba nepakankamai skiriamos. Vertimo ekvivalentiškumas yra platesnė sąvoka. Tai santykis tarp dviejų skirtingų tekstų, turinčių tą patį komunikacinį tikslą, tuos pačius funkcinius parametrus ir sukeliančių tą patį komunikacinį efektą. Santykius tarp atskirų tų tekstų vienetų irgi derėtų laikyti vertimo ekvivalentais. Tačiau ekvivalentiškumo santykiai tarp įvairių tekstų elementų gali būti labai skirtingo pobūdžio. Palyginkime šiuos tris pavyzdžius.

1)Mrs. Mooney was a butcher's daughter.
(J.Joyce. Dubliners)

Ponia Muni buvo mėsininko duktė.

2)She saw her mother purse her lips and fold her hands together.
(Susan Hill. A Bit of Singing and Dancing)

Ji matė, kaip motina sučiaupia lūpas ir susi-

deda rankas.

... he was not a man to experiment with acquaintances.

(Making it all right)

... jis buvo ne iš tų, kurie žaidžia pažintimis.

3) What innumerable follies laid waste my waking and sleeping thoughts after that evening.

(J.Joyce. Dubliners)

Kiek paikiausių sumanymų sukosi mano galvoje dieną naktį po to vakaro.

Visais trimis atvejais prieš mus ekvivalentiški originalui sakiniai, tačiau jų komponentų tarpusavio santykiai anaiptol ne vienodi. Pirmajame pavyzdyje - vertime randame atitikmenis, kurie leksiniame lygmenyje sutampa savo reikšmėmis su originalo atitinkamais vienetais (kitaip tariant, yra žodyniniai ekvivalentai), o gramatiniame lygmenyje yra paralelūs (analogiški).

Antroji pavyzdžių pora - kiek sudėtingesnė gramatiniu požiūriu. Čia ekvivalentiškos neparalelės gramatinės struktūros. Pavyzdyje a) anglų kalbos konstrukcija "Accusative+Infinitive" ekvivalentiška šalutiniam papildinio sakiniui; b) anglų kalbos infinityvas pažyminio funkcijoje yra ekvivalentiškas lietuvių kalbos šalutiniam pažyminio sakiniui.

Trečiasis pavyzdys - dar įdomesnis. Prieš mus - ekvivalentiški sakiniai, gerokai besiskiriantys tiek savo leksinių, tiek gramatinių komponentų inventoriumi bei išdėstymu.

Jeigu du tekstai (šiuo atveju sakiniai) skirtingomis kalbomis yra ekvivalentiški, tai ir jų elementai tarpusavyje yra ekvivalentiški. Tuos elementus laikysime vertimo ekvivalentais, t.y. ekvivalentais teksto ar šnekos

lygmenyje, o ne kalbos sistemos lygmenyje. Kaip liudija ankstesni pavyzdžiai (a ir b), vertimo ekvivalentai kartai gali sutapti su sisteminiais (kalbų) ekvivalentais. Visus vertimo ekvivalentus galime suskirstyti į 3 grupes.

Pirmajai grupei priklauso ekvivalentai, sutampantys su sisteminiais ekvivalentais. Šią grupę sudaro žodyniniai ekvivalentai (dažniausiai vienareikšmiai žodžiai, terminai) bei paralelios struktūros gramatiniai elementai. Pvz.,

> George and Harris and Montmorency are not poetic ideals, but things of flesh and blood - especially George, who weighs about twelve stone.
>
> (J.K.Jerome. Three Men in a Boat)
>
> Džordžas, Haris ir Monmorensis nėra kokie nors poetiniai idealai, o būtybės iš kūno ir kraujo - ypač Džordžas, kuris sveria dvylika stonų.

Šio tipo ekvivalentai vertimuose ne itin dažni, tačiau vargu, ar kiekvieną pasitaikantį atvejį, kai sutampa sisteminiai (kalbos lygmens) ir vertimo ekvivalentai, turėtume vertinti kaip pažodiškumo apraišką? Pažodiškumu dera laikyti tik tokius atvejus,kai "nukalami" sisteminiai ekvivalentai originalo žodžiams arba gramatiniams junginiams, kartais dėl nežinojimo, kaip jų išvengti, o kartais ir dėl to, kad vertėjas nepakankamai moka originalo arba vertimo kalbą. Štai keletas pavyzdžių:

> It wasn't exactly a criminal world, though eddying along its dim and muted corridors you might possibly rub shoulders with genteel forgers who had never been actually charged or the corrupter of a child.
>
> (G.Greene. A Ministry of Fear)

Bet tai nebuvo nusikaltėlių pasaulis, nors, slampinėdamas blausiais ir bebalsiais jo koridoriais, gali pasitrinti pečiais su gerai išauklėtais klastotojais, vis dėlto išsisukusiais iš teismo, arba vaikų tvirkintojais.

The waitress who brought Rowe's toast and coffee looked jumpy and pallid as if she had lived too much on the run.

(G.Greene. Ministry of Fear)

Padavėja, kuri atnešė Rou skrebučių ir kavos, atrodė suirzusi ir mirtinai išbalusi, lyg būtų nusibaigusi bėgiodama.

Abiejuose pavyzdžiuose perteikta tiesioginė pabrauktųjų frazių reikšmė, neatkreipiant dėmesio į tai, jog prieš mus ne laisvieji žodžių junginiai, o idiomos. "To rub shoulders" - bendrauti, susitikti, "to be on the run"- slapstytis nuo ko nors. Tokio pažodiškumo niekuo kitu nepaaiškinsi, kaip tik tuo, jog vertėjas nepakankamai išmokęs anglų kalbą.

O štai kitokio tipo pažodiškumo atvejis:

What innumerable follies laid waste my waking and sleeping thoughts after that evening! I wished to annihilate the tedious intervening days.

(J.Joyce. Dubliners)

Kokia aibė nesąmonių niokojo mano mintis dieną ir naktį nuo to vakaro. Troškau sunaikinti nuobodžias įsiterpusias dienas.

Šitame pavyzdyje kalbos klaidų nėra, bet perdėm sekama originalo paviršinė struktūra; perteikiamos atskirų elementų žodyninės reikšmės yra teisingos, bet lietuviškas tekstas skamba keistai. Tai galima pateisinti nebent vertėjo noru perteikti originalo įvaizdžius bei jo savi-

tą stilistinį piešinį. Palyginkit kitą tos pačios atkarpos vertimą psl. 67.

Antrajai vertimo ekvivalentų grupei priklausytų tie, kurie sutampa su neparaleliais sisteminiais (kalbos) ekvivalentais. Šią grupę sudaro: a) leksiniai ekvivalentai, turintys skirtingą semantinę struktūrą, įvairūs vadinamieji kontekstiniai bei situaciniai ekvivalentai; b) gramatiniai atitikmenys, kurie yra ekvivalentiški savo prasme ir funkcija, bet neparalelūs savo struktūra. Čia ekvivalentais gali būti skirtingos kalbos dalys, skirtingos sakinio dalys, žodžių junginys gali būti atskiro žodžio ekvivalentas. Pvz.,

> In the morning I was firstcomer to the bridge, as I lived nearest.
>
> (J.Joyce. Dubliners)
>
> Kadangi gyvenau arčiausiai, prie tilto rytą atėjau pirmas.

Šios grupės ekvivalentuose atsispindi struktūriniai dviejų kalbų skirtumai. Juos nesunku aprašyti ir sistematizuoti kiekvienos kalbų poros atveju.

Trečiajai grupei priklausytų ekvivalentai, kurie atsiranda dėl vertimo transformacijų. Šie ekvivalentai gerokai skiriasi nuo pirmųjų dviejų grupių ekvivalentų. Štai keletas pavyzdžių:

> When he got back to England, he was thin and ragged, with a patch over one eye and very little hair on his head /.../. Off he went to tramp through the country of Suffolk and make what he could by begging and trickery and such-like ways.
>
> (English Fairy Tales)
>
> Grįžo jis į Angliją visai nusibaigęs ir nuplyšęs, su raiščiu ant vienos akies ir penkiais plaukais ant pakaušio /.../. Ėmė jis klajoti po Safolko

grafystę ir šiaip taip vertėsi elgetaudamas, mulkindamas žmones ir visokių galų prasimanydamas.

Transformacijas, atsispindinčias tokiuose ekvivalentuose kaip: with ... very little hair on his head - su ... penkiais plaukais ant pakaušio, arba: such-like ways - visokių galų prasimanydamas, sąlygojo ne vien struktūriniai skirtumai tarp anglų ir lietuvių kalbų, bet taip pat stilistinės skirtingų tautų pasakos žanro ypatybės, originalo interpretacija, galop, paties vertėjo maniera, kalbos mokėjimo lygis, literatūrinė intuicija. Štai kitas pavyzdys:

"Hell ... tell me, Corley, I suppose you'll be able to pull it all right, eh?" Corley closed one eye expressively as an answer.
"Is she game for that?" asked Lenehan, dubiously.
"You can never know women."
"She's all right," said Corley. "I know the way to get around her, man. She's a bit gone on me."
(J.Joyce. Dubliners)

- Šitą ... sakyk, Korli, tu suveiksi, ar ne? - Užuot atsakęs, Korlis išraiškingai pamerkė akį.
- Ar išdegs? - dvejodamas paklausė Linihenas. - Su moterim negarantuota.
- Be baimės, - atsakė Korlis. - Aš, vyruti, žinau, kokios taktikos laikytis. Ji į mane gerokai įsispitrėjus.

Šios grupės ekvivalentai neturi nė pėdsako formos paralelizmo, nei lingvistinių reikšmių ekvivalentiškumo, tačiau, nepaisant to, jie yra vertimo ekvivalentai todėl, kad turi komunikacinį ir funkcinį invariantą.

Reikia pasakyti, kad visos trys minėtos vertimo ekvivalentų grupės grynu pavidalu yra retos. Vertimuose

jos būna susipynusios. Tačiau išskirti jas svarbu visų pirma todėl, kad galėtume tiksliau paaiškinti, kokie gi pakeitimai vyksta vertimo procese. Jau buvo minėta, kad tie pakitimai vertimo teorijoje vadinami vertimo transformacijomis. Nustatyti transformacijų tipai (žr. Reckerio ir Barchudarovo schemas), aprašytos jų priežastys. Vertimo iš anglų į lietuvių kalbą (ir atvirkščiai) transformacijos išsamiau bus aptariamos paskutiniame šios knygos skyriuje. Čia mus domina, kokiu laipsniu ir kurios vertimo transformacijos sąlygoja vienų ar kitų vertimo ekvivalentų atsiradimą. Galima teigti, jog pats vertimo procesas yra transformacija, t.y. vieno kodo pakeitimas kitu kodu, išsaugant tą patį komunikacijos tikslą, pranešimo turinį bei jo funkcinę dominantę. Tam tikromis operacijomis vertėjas sukuria tekstą, ekvivalentišką originalui. Kiekviena tų operacijų irgi vadinama transformacija. Transformacijas galima klasifikuoti įvairių kriterijų pagrindu. Vadovaujantis grynai formaliuoju kriterijumi, skiriame perkėlimus, pakeitimus, įterpimus bei praleidimus [40, 190-231].

Pagal tai, kuriame kalbos lygmenyje vyksta transformacijos, skiriamos gramatinės (morfologinės ir sintaksinės), leksinės arba leksinės-semantinės bei stilistinės transformacijos.

Kalbant apie transformacijų priežastis, skiriam s grynai lingvistinio pobūdžio transformacijos ir ekstralingvistinių faktorių sąlygojamos transformacijos. Lingvistines transformacijas sąjygoja skirtumai tarp kalbų sistemų normos bei vartosenos lygmenyse [48, 188-208; 51, 17̄-180]. Ekstralingvistinių transformacijų priežastys - kultūrinės patirties, istorinių bei socialinių sąlygų skirtumai, vertėjo sugebėjimai, jo manieros ypa-

tumai.

Vienos transformacijos yra lengvai nuspėjamos, jos dažnai atliekamos automatiškai, kitas daug sunkiau paaiškinti.

Pagal vertimo transformacijos priežastis derėtų skirti du pagrindinius transformacijų tipus: netikrąsias (tariamas)transformacijas, arba nuspėjamas transformacijas (jos dar vadinamos kvazitransformacijomis [41, 15], arba privalomosiomis transformacijomis [47, 3-4]) bei tikrąsias transformacijas arba nenuspėjamas transformacijas (dar vadinamas fakultatyvinėmis). Tariamos transformacijos - tai tie pakeitimai, kuriuos vertėjas atlieka automatiškai, žinodamas tam tikros kalbų poros struktūrinius skirtumus. Dėl tų transformacijų atsiranda antroji jau minėtų ekvivalentų grupė (tų, kurie sutampa su neparaleliais sisteminiais kalbų ekvivalentais). Tariamąsias transformacijas lengva prognozuoti, jų galima išmokti, ir didelio meno jomis naudotis nereikia. Mokantis jų, svarbu gerai išstudijuoti struktūrinius dviejų kalbų skirtumus tiek leksiniame ir semantiniame, tiek gramatiniame lygmenyse. Čia labai praverčia kalbų lyginimo, kontrastinės lingvistikos tyrimų rezultatai ir išvados.

Kiti faktoriai lemia tikrąsias arba nenuspėjamas transformacijas. Tai ir ekstralingvistiniai faktoriai, ir iš dalies lingvistiniai faktoriai. Šie faktoriai glūdi pačioje vertimo proceso specifikoje. Visų pirma tai paties vertėjo pozicija: iš vienos pusės vertėjas yra originalo skaitytojas, savaip suprantantis tekstą, kita vertus, jis interpretuoja tekstą ir išreiškia jį kita kalba. Šis dvilypis vertėjo vaidmuo - adresato ir siuntėjo - sąlygoja tam tikrus pakeitimus pereinant į kitos kalbos kodą [47, 4]. Kiti tikrųjų vertimo transformacijų faktoriai - originalo meninė struktūra, žanrinė spe-

cifika, autoriaus stiliaus ypatumai, istorinė distancija tarp originalo ir vertimo, vertimo normos reikalavimai . Dėl tikrųjų arba nenuspėjamųjų transformacijų sukuriami vertimo ekvivalentai, kuriuos priskiriame trečiajai, aukščiau aptartai grupei. Tikrosios vertimo transformacijos - tai vertimo meno sritis.

Žinoma, formaliai ir šias transformacijas galima aprašyti kaip tam tikrus perkėlimus, pakeitimus, praleidimus ar papildymus; loginių ryšių požiūriu jas galima aiškinti kaip generalizacijos, konkretizacijos, antoniminio vertimo ar kompensacijos atvejus ir pan. Bet ne tai jose svarbiausia. Jų esmė glūdi vertėjo sugebėjime VK surasti tokius atitikmenis, kurie išreikštų OK teksto turinį, adekvatų poveikį, kitaip tariant, teksto prasmę turinčiomis kalbinėmis priemonėmis. Beje, pasitaiko atvejų, kai ne visos tokios transformacijos yra pateisinamos. Kartais įsismaginęs vertėjas ima perkurti originalą, siekdamas ne tiek perteikti originalo autoriaus manierą, kiek įamžinti savąją. Tokių pavyzdžių būta vertimo istorijoje. Šie klausimai ypač aktualūs poezijos bei sudėtingos meninės prozos vertėjams. Jie plačiau aptariami meninio vertimo teorijoje.

3.3. Vertimo rūšys

Vertimo rūšis galima klasifikuoti įvairiais kriterijais. I. Pagal tai, kas verčia (tarpininko tipą) skiriamos dvi vertimo rūšys: mašininis vertimas - nemašininis vertimas. II. Pagal vertimo atlikimo formą skiriame vertimą žodžiu ir vertimą raštu: šis skirstymas yra sąlyginis, nes ne vien tik forma šių vertimo rūšių esmė. III. Pagal verčiamos medžiagos pobūdį skiriamas meninis vertimas ir nemeninis vertimas. Pastarasis gali būti skirstomas pagal žanrus ir stilius dar smulkiau: mokslinis-techninis, publicistinis, oficialusis-diplomatinis, dalykinis. Meninis savo ruožtu gali būti skirstomas į prozos vertimą, dramos vertimą ir t.t. Mokslinis-techninis skirstomas į ekonominį, medicininį, karinį, techninį ir t.t. Kai kurias vertimo rūšis aptarsime išsamiau.

I. Mašininis vertimas yra visiškai nauja vertimo rūšis, atsiradusi mūsų amžiaus viduryje. Mašininis vertimas paremtas daugiau matematika nei lingvistika.

1939 m. tarybinis technikas išradėjas P.P.Smirnovas-Trojanskis sukūrė vertimo mašiną su 1000 žodžių tabuliatoriumi. Tačiau jo išradimas tuo metu niekam neparūpo ir jis nebuvo panaudotas. Domėtis mašininiu vertimu imta tik po Antrojo pasaulinio karo, kai pasirodė pirmieji kompiuteriai. Šios rūšies vertimui atsirasti daug pasitarnavo kriptografija (teksto užkodavimas kokiais nors ženklais), kuri buvo plačiai taikoma karo metais. Mašininio vertimo pionieriai - anglų mokslininkas A. Donaldas Būtas (Boot) ir amerikietis, Rokfelerio fondo atstovas, Vorenas Vyveris (Weaver). Pirmasis šios rūšies vertimo centras buvo įkurtas Masačiūsetso Technologijos Institute. Vienas iš instituto profesorių, dr. Norbertas Vyneris, kibernetikos pradininkas ir vienas žymiausių

autoritetų dirbtinio intelekto srityje, gan skeptiškai įvertino mašininio vertimo galimybes; jis teigė, kad mašina sunkiai susidoros su vertimu, nes kalba turi perdaug didelį kultūrinį ir emocinį krūvį. Šios abejonės pasirodė ne be pagrindo. Nepaisant skepticizmo, penkiasdešimtaisiais mūsų amžiaus metais Masačiūsetso Technologijos Institute buvo toliau tobulinama mašininio vertimo technika. Lygiagrečiai dirbo kita grupė - Džordžtauno universitete Vašingtone. 1954 m. mokslininkams pavyko "priversti" mašiną išversti 60 sakinių iš rusų kalbos į anglų, naudojantis tik šešiomis gramatikos taisyklėmis ir pasitelkiant apie 250 žodžių. Džordžtauno mašinų sistema, žinoma SERNA vardu, išvertė 100000 žodžių tekstą, kurio anksčiau nebuvo regėjusi: tarybinis laikraštis "Pravda" buvo išverstas į "gruboką", bet suprantamą anglų kalbą.

Mašininio vertimo istorijoje skiriami trys etapai: 1946-1954; 1954-1965; 1965-1975. Pirmasis - atsiradimo ir pirmųjų bandymų etapas. Ištyrus pritaikymo galimybes ir ypač ekonominį efektyvumą, įsivyravo gan skeptiška pažiūra, būdinga antrajame periode. Trečiuoju laikotarpiu vėl atgimsta susidomėjimas mašininiu vertimu. Naujus kibernetikos bei teorinės ir taikomosios lingvistikos pasiekimus imta plačiai taikyti automatizuotam tekstų apdorojimui. Dabar nebetikima mašininio vertimo išganingu universalumu, realiai suvokiamos jo stipriosios ir silpnosios pusės, ir stengiamasi m ksimaliai išnaudoti šios rūšies vertimo galimybes.

Pirmųjų bandymų sėkmė skatino naujos vertimo technikos tobulinimą. Tačiau pažengti labai toli į priekį jam nebuvo lemta. Didžiausias vertimo mašinų trūkumas buvo perdėm didelis pažodiškumas, todėl jos pajėgdavo

versti labai paprastus (primityvius) tekstus, kuriuose nebūdavo abstrakčių ir subjektyviai nuspalvintų sąvokų. Tekstus kurių neįmanoma išversti pažodiškai, mašinos versdavo kurioziškai. Tai ypač akivaizdu bandant versti idiomas, patarles ar žodžius su kultūrine konotacija. Anekdotiškais tapo šie mašininio vertimo "perlai":

Angliškas posakis: Out of sight, out of mind
buvo išverstas į rusų kalbą šitaip:

Невидимое безумие.

Anglišką posakį: The spirit is willing, but the flesh is weak.
mašina išvertė į rusų kalbą šitaip:

Спиртное в полном порядке, но мясо протухло.

Palyginus mašinos ir žmogaus sugebėjimus versti idiomatiką pirmenybę turime atiduoti žmogui. Plg. žmogaus išverstus pavyzdžius:

Lietuviška patarlė: Nuo vilko bėgo ant meškos užbėgo.
į anglų kalbą verčiama: He leaped from the frying pan into the fire.

Rusiška patarlė: Горбатого исправит только могила.
verčiama į anglų kalbą: You can't change the spots on a leopard.

Anglišką sakinį:

That June would have trouble with the fellow was as plain as pikestaff; he had no more idea of money than a cow.

(J.Galsworthy. A Man of Property)

į lietuvių kalbą vertėjas išvertė šitaip:

Liūdnai baigsis Džunei su tuo žmogumi, tas aišku kaip du kart [illegible]; juk anas apie pinigus nutuokia

ne daugiau kaip kiaulė apie debesis.

Jeigu kada nors mašinoms ir pasiseks nepriekaištingai išversti bet ko:io tipo tekstą, vertėjai-žmonės neturėtų likti be darbo: kiekvieną mašinos atliekamą operaciją žmogus privalo kruopščiai paruošti: išanalizuoti verčiamą tekstą bei jį užkoduoti (parengti algoritmą). Analizę sudaro trys pakopos: teksto leksikos, gramatikos bei semantikos apibūdinimas. Turi būti pateikti visų žodžių gramatinių požymių bei semantinių-sintaksinių požymių sąrašai. Sudaromos schemos, lentelės, sąrašai, paremti logikos principais. Kiekvienam vienetui galioja tik du sprendimo varijantai: taip arba ne. Junginys iš tų dviejų atsakymų sudaro informacijos matą - elementarų informacijos vienetą, vadinamą "bitu" (binary digit). Parengta informacija užprogramuojama ir įvedama į mašiną. Vienareikšmius žodžius ir gramatines struktūras užkoduoti nėra sunku. Daug sudėtingiau su daugiareikšmiais žodžiais ir strul:ūromis. Š.ai keletas pavyzdžių, dėl kurių vertėjams-programos sudarytojams tenka, vaizdžiai tariant, "sukti galvą":

We saw the Grand Canyon flying to Los Angeles.

arba:

We would :ike to receive a list of your employees broken down by sex.

Į pastarąjį prašymą (tai prašymas pateikti vienos kompanijos tarnautojų sąrašą, atskirai nurodant vyrus, atskirai moteris) vienas gudročius sugalvojo atsakymą:

We have none broken down b:. sex, but we have a number who drink too much.

Įvedus į mašiną tekstą, pareng:ta programa (informacija apie tekstą) patikrina visus tris savo kodus (leksinį, gramatinį bei semantinį-sinta:.sinį), identifikuo-

dama žodį, po to jį verčia.

Mašinos pateikia gan gruboką, juodraštinį vertimą. Didžiausias mašinos privalumas - greitis bei tikslus terminijos perteikimas. Pavyzdžiui, mokslinį-techninį tekstą mašina verčia 72 puslapių per valandą greičiu. Joks vertėjas tokiu greičiu nepajėgia dirbti, tačiau mašinos atliktą vertimą turi peržiūrėti ir suredaguoti žmogus. Mašinos taikomos moksliniams-techniniams tekstams versti. Plačiausiai žinomos mašininio vertimo sistemos yra šios: LOGOS ir SISTRAN - JAV, НЕПРА ir АМПАР - TSRS. SISTRAN taikoma verčiant skaičiavimo technikos, ryšių, aeronautikos, elektronikos ir kt. tekstus. Džordžtauno sistema aptarnauja JAV energetikos ministeriją. Honkongo universitete sistema KULT verčia matematikos ir fizikos tekstus iš kinų į rusų kalbą. Monrealio universiteto sistema oro prognozės tekstus iš anglų kalbos verčia į prancūzų. Tarybinė sistema АМПАР verčia įvairius mokslinius-techninius tekstus ir dokumentaciją iš anglų, vokiečių ir prancūzų kalbų į rusų kalbą.

Vertimo mašinos daro daug klaidų. Pavyzdžiui, verčiant 200 puslapių rusišką tekstą į anglų kalbą, buvo padarytos 7573 klaidos, t.y. 38 klaidos kiekviename puslapyje. Tipingiausios klaidos: praleidžiama nemažai žodžių ir posakių, vartojami klaidingi žodžiai, netinkama žodžių tvarka.

Mašinų vertimas pasirodė esąs daugiau pagalbine priemone vertimui, kurio pagrindinis dalyvis vis vien yra žmogus. Šita vertimo rūšis dažnai vadinama "human-aided MT" (mašininis vertimas su žmogaus pagalba). Kita vertus, mašinis vertimas daug davė lingvistikos ir vertimo mokslui, padėjo modeliuoti ir formalizuoti daugelį kalbinės veiklos etapų, išryškino jų ypatumus, kurių tradicinė lingvistika nepastebėjo. Be to, mašinos pla-

čiai taikomos sudarant terminų žodynus. Daugelyje šalių moksliniai-techniniai vertėjai naudojasi terminų bankais (terminological data bank). Tai savotiškas kompiuterizuotas žodynas. Toks bankas gali būti greit atnaujinamas ir papildomas, jį galima prijungti prie kitų centrų terminų bankų. Tokiame mašininiame žodyne-banke telpa keli šimtai tūkstančių terminų. Be to, vertėjai naudoja bibliografinių duomenų mašininius bankus, kuriuose sukaupti ankstesni kokios nors srities vertimai, kita bibliografinė medžiaga, svarbūs tos srities tekstai, kuriais gali naudotis vertėjas. Kompiuteriai (text processors) padeda vertėjui apdoroti išverstą tekstą. Pastaruoju metu pradėta naudoti video technika (assisted translation terminal), kuria įrašomas ir parodomas tekstas; gali būti įrašyti keli tekstai ir vienu metu rodomi ekrane. Vertėjas gali vienu metu matyti ekrane originalo tekstą, žodyną (dvikalbį) bei išverstą tekstą. Toks vertimas, kai žmogus dirba plačiai naudodamasis technika, vadinamas "machine-aided translation" (vertimas mašinomis).

II. Vertimas žodžiu ir vertimas raštu skiriasi ne vien atlikimo forma, bet taip pat daugeliu psichologinių aspektų. Šių vertimo rūšių skirtumai atsispindi kai kuriose kalbose, kurios turi atskirus žodžius įvardyti vieną ar kitą vertimo rūšį. Pvz., anglų kalboje yra žodžiai translation - interpreting, vokiečių - übersetzen - dolmetschen, prancūzų - traduction - interpretation. Lietuvių kalba neturi atskirų žodžių šioms vertimo rūšims įvardyti.

Iki XX a. buvo manoma, kad bet kuris žmogus, mokantis dvi ar daugiau kalbų, gali vienodai sėkmingai versti tiek raštu, tiek žodžiu. Dar ir dabar daug kas taip mano. Tačiau išaugus vertimo apimčiai, kai vertėjų poreikis

tapo labai aktualia problema, kai jų prireikė įvairiose žmogaus veiklos srityse, pasirodė, kad ne kiekvienas vertėjas pajėgia sėkmingai versti ir žodžiu,ir raštu. Žmogus, mokantis kelias kalbas ir puikiai verčiantis vienokio ar kitokio pobūdžio tekstus raštu, pasimeta atsidūręs prieš mikrofoną ar didelę auditoriją, kai jam reikia versti kalbas, dalyvauti konferencijose ir kt. Vienam ima šlubuoti atmintis, kitas praranda balsą, trečias nesurezga sakinio ir t.t. Vertėjas žodžiu turi pasižymėti gera trumpalaike atmintimi (operational memory), sugebėti nugalėti baimę, mokėti lengvai bendrauti ir nepasimesti didelės auditorijos akivaizdoje. Jis privalo turėti gražų, skambų balsą, greitą reakciją, sugebėti valdytis. Jis turi būti pasiruošęs įvairiausiems netikėtumams; svarbiausia mokėti sutelkti dėmesį, neužgožti ir neiškreipti kalbančiojo, betarpiškai ir laisvai elgtis, bet nepamiršti takto. Jis turi būti girdimas, bet "nematomas". Jis yra ir jo nėra, nes jis atlieka tik instrumento vaidmenį, priešingu atveju jis trukdys dvišalį bendravimą. Vertėjas raštu nejaučia tokio psichologinio spaudimo, kaip jo kolega - vertėjas žodžiu. Vertėjui raštu nereikia treniruoti trumpalaikės atminties: jis gali ištisas dienas ar savaites ieškoti geriausio atitikmens originalui, keisti ankstesnius variantus, tikrinti, redaguoti, tobulinti galutinį savo darbo produktą - vertimą. Jam reikia kruopštumo, nuoseklumo, sugebėjimo susirasti reikiamą informaciją žodynuose ir kituose pagalbiniuose šaltiniuose. Jam lengviau ištaisyti savo klaidas ir ieškoti optimaliausio sprendimo.

Vertimas žodžiu skirstomas į sinchroninį ir nuoseklųjį.

Sinchroninis vertimas - tai vertimas iš klausos žodžiu: kai iš klausos suvokiama šneka viena kalba tuo pa-

čiu (arba beveik tuo pačiu) metu pakartojama kita kalba. Be to, reikia pridurti, kad jis atliekamas pasitelkus radiotechnikos priemones.

Sinchroninis vertimas yra viena naujausių vertimo rūšių, atsiradusi ir iškilusi mūsų laikais išsivysčiusių tarptautinių kontaktų ir radiotechnikos taikymo sąlygomis, todėl jam apibūdinti verta leistis į išsamesnį aprašymą.

Iš šalies žiūrint, tai atrodo maždaug taip. Specialioje, garso nepraleidžiančioje kabinoje sėdi vertėjas, kuris per ausines klausosi oratoriaus kalbos ir tuojau pat per mikrofoną kartoja ją kita, t.y. vertimo, kalba.

Sinchroniniam vertimui tinkamus radiotechninius įrengimus šiandien turi ne tik SNO posėdžių salės Niujorke ir Ženevoje, bet ir daugelis kitų šiuolaikiškai įrengtų konferencijų salių įvairiose pasaulio šalyse. Pastaraisiais dešimtmečiais tokio vertimo tikslais vis plačiau panaudojamas radijo ultratrumpųjų bangų diapazonas. Šiuo atveju konferencijos dalyvis, gavęs nedidelį kišeninį radijo aparatuką su miniatiūrine ausine, gali girdėti salėje sakomų kalbų vertimą, net iš jos išėjęs.

Didžiausias sinchroninio vertimo privalumas - laiko taupymas. Juk nepaisant konferencijos darbe vartojamų kalbų skaičiaus, visiškai išvengiama gaišaties dėl vertimo, nes jis skamba oratoriaus kalbos fone. Atsiradus sinchroniniam vertimui, šiandien jau atrodo neracionalu tarptautinių konferencijų darbą organizuoti kitaip. Tačiau, apskritai kalbant, sinchroninis vertimas (angl. simultaneous interpreting/interpretation/translation) tėra viena iš praktikuojamų "konferencinio" vertimo (angl. conference interpreting) rūšių. Kita rūšis yra vadinama nuosekliuoju vertimu (angl. consecutive interpreting).

Būtent toks vertimas žodžiu, kada pirma kas nors pasakoma ir tik po to, kalbančiajam nutilus, tai išverčiama į kitą kalbą, yra daug senesnis ir bene toks pat senas, kaip ir pati įvairiakalbių žmonių bendravimo istorija.

Profesionalaus sinchroninio vertimo pradžia siejama su Niurnbergo procesu 1945-1946 metais, kada buvo teisiami nacistiniai karo nusikaltėliai, o profesionalaus nuoseklioj o vertimo pradžia - su Paryžiaus Taikos konferencija 1919 m. Paryžiaus Taikos konferencijoje buvo nustatyti profesionalaus nuosekliojo vertimo standartai. Pagal juos vertėjas neturi teisės nutraukti oratoriaus. Pastarasis gali kalbėti, kiek nori. Tik jam nutilus, vertėjas ima versti tai, ką oratorius spėjo pasakyti.

Nuoseklusis vertimas suklestėjo tarp dviejų pasaulinių karų, kai daugiašalė diplomatija perėjo prie dviejų darbo kalbų - anglų ir prancūzų, ypač Tautų Lygoje. Po Antrojo pasaulinio karo susikūrus SNO su penkiomis, vėliau šešiomis, oficialiomis kalbomis, paaiškėjo, kad nuoseklusis vertimas yra nepatogus. Juk oratoriui pasakius savo kalbą ar jos dalį, vertėjams reikdavo ją paeiliui pakartoti likusiomis keturiomis kalbomis. Šitaip iškilo sinchroninio vertimo reikmė. O tuo laiku jam organizuoti jau buvo ir tinkamos radijo aparatūros, ir šiam darbui pasirengusių žmonių.

Tiesa, amerikiečių IBM ("International Business Machines") firma radijo inžinieriaus Haroldo Finlio vardu sinchroninio vertimo būdą buvo užpatentavusi jau 1926 m. Pirmą kartą juo naudotasi 1928 metais Tarybų Sąjungoje - Kominterno VI kongreso metu. Tų metų viename žurnalo "Krasnaja niva" numerių išspausdintoje nuotraukoje galima matyti priešais tribūną sėdinčius vertėjus: jiems ant kaklo kabo gremėzdiški radijo įrenginiai su mikrofonais. Ausinių vertėjai neturėjo, tiesiai klausėsi kal-

bančiųjų tribūnoje. 1933 m. Kominterno Vykdomojo komiteto XIII plenume pirmą kartą vertėjams buvo specialiai įrengtos kabinos su ausinėmis. Sinchroniškai buvo verčiama ir 1935 m. Leningrade vykusiame XV tarptautiniame fiziologų kongrese. Iki Antrojo pasaulinio karo sinchroninis vertimas epizodiškai praktikuojamas Šveicarijoje, Olandijoje, dvikalbiame Belgijos parlamente. Tačiau profesionalia vertėjų veiklos rūšimi jis tapo tik pokario laikotarpiu.

Niurnbergo procese dalyvavo dvi vertėjų sinchronistų grupės - tarybinė ir sąjungininkų (pastarąją sudarė daugiausia amerikiečiai). Sinchroninio vertimo tarnybai vadovavo JAV armijos pulkininkas L.Dostertas. 1946 m. jis surengė sinchroninio vertimo demonstravimą SNO. Jau kitais metais SNO sekretoriatas įsigijo pirmąjį portatyvinį sinchroninio vertimo įrenginį. Dar ilgokai SNO sekretoriate vyko kova tarp nuoseklioj o ir sinchroninio vertimo šalininkų. Nepaisant kai kurių nuosekliojo vertimo privalumų, čia įsigalėjo sinchroninis vertimas. Po 1951 m. nuoseklusis vertimas išsilaikė greta tik SNO Saugumo taryboje, o nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios ir iš čia buvo išstumtas. Nuoseklusis vertimas liko tarnauti dvišaliams diplomatiniams santykiams, o sinchroninis vertimas visiškai įsigalėjo daugiašalių diplomatinių santykių sferoje.

Tarybų Sąjungoje sinchroninis vertimas taip pat turi ryškesnių gairių pokariniu laikotarpiu. Sinchroninio vertimo tarnyba veikė Tarptautiniame ekonominiame pasitarime Maskvoje 1952 m. Čia dirbo apie 50 vertėjų sinchronistų, kurie vertė į rusų, anglų, prancūzų, vokiečių, ispanų ir kinų kalbas. Daugelis dabartinių patyrusių tarybinių sinchronistų pirmą kartą išmėgino savo jėgas Maskvos tarptautiniame jaunimo ir studentų festivalyje

1957 m. TSKP XXI suvažiavime sinchroniškai buvo verčiama net į 30 pasaulio kalbų. Nuo 1961 m. tarybiniai vertėjai pradėjo aptarnauti rusų kalbos kabiną SNO Niujorko ir Ženevos konferencijų salėse.

Lietuvoje vykstančiuose tarptautiniuose renginiuose kol kas daugiausia verčiama nuosekliuoju vertimu. Sinchroninio vertimo pradžia pas mus galima laikyti epizodiškus vertimus iš lietuvių į rusų kalbą. Bene pirmoji mūsų respublikoje organizuota daugiakalbė sinchroninio vertimo grupė, kurią sudarė Vilniaus universiteto rusų ir užsienio kalbų katedrų dėstytojai, dirbo universitete 400 metų jubiliejaus iškilmingo posėdžio metu naujuosiuose Operos ir baleto teatro rūmuose. Oratorių kalbos čia buvo sinchroniškai verčiamos į rusų, anglų, vokiečių ir lietuvių kalbas.Dviejų kalbų - rusų ir anglų - sinchroninio vertimo kabinos aptarnavo Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, LKP XX suvažiavime ir M.Gorbačiovo vizito metu akredituotus tarybinius ir užsienio žurnalistus, taip pat 1989 m. gegužės mėn.Taline vykusią Pabaltijo asamblėją (Baltic Assembly).

Šiuo metu pasaulyje kasmet vyksta apie keturis tūkstančius įvairiausių tarptautinių susitikimų, konferencijų, kongresų. Juos aptarnauja daugiau kaip du tūkstančiai sinchroninio vertimo specialistų, gebančių dirbti įvairiomis kalbų kombinacijomis. Apie pusė iš jų priklauso Tarptautinei konferencijų vertėjų asociacijai, vienijančiai Vakarų Europos šalyse, JAV ir Kanadoje pagal kontraktus dirbančius vertėjus sinchronistus.

Susikūrė sinchroninio vertimo specialistus ugdančios mokyklos. Nuo 1948 m. jie rengiami Ženevos vertėjų mokykloje. Nuo 1962 m. kasmet po 5-7 vertėjus sinchronistus išleidžia SNO vertėjų kursai prie Maskvos M.Torezo pedagoginio užsienio kalbų instituto. Iš kitų žymesnių

užsienio mokyklų paminėtinos Vašingtono (Džordžtauno universitetas), Heidelbergo, Leipcigo ir Paryžiaus.

Augant tarptautinių renginių skaičiui, intensyvėjant tarptautiniams ryšiams, vis daugiau reikia ir sinchroninio vertimo specialistų. Sinchroninis vertimas tampa plačiai pripažinta vertėjo profesija.

Šiuo metu yra plačiausiai paplitusios bent dvi sinchroninio vertimo schemos. Pirmoji - t i e s i o g i o vertimo schema - yra naudojama SNO ir jos specializuotose įstaigose. Pagal šią schemą kabinų sinchroniniam vertimu reikia tiek, kiek konferencijos darbe vartojama kalbų. Pavyzdžiui, SNO oficialiomis pripažintos šešios kalbos - arabų, anglų, rusų, ispanų ir kinų, tai ir šios organizacijos posėdžių salėse reikia šešių kabinų. Kiekvienoje iš jų dirba grupė vertėjų, kurie sinchroniškai verčia iš kitų keturių kalbų paprastai į savo gimtąją kalbą. Kiekvienoje kabinoje vienu metu dažniausiai būna du vertėjai sinchronistai. Būdami kartu, jie gali iš keturių kalbų versti į gimtąją kalbą. Pavyzdžiui, vienas rusų kalbos kabinos vertėjas moka anglų, prancūzų ir ispanų kalbas, o kitas gali versti iš anglų ir kinų kalbų. Vertėjai ilsisi tik tuomet, kai kuris nors oratorius kalba jo gimtąją kalba.

Antroji sinchroninio vertimo organizavimo schema grindžiama tuo, kad viena iš konferencijos darbo kalbų laikoma pagrindine, o vienas iš vertėjų tampa vedančiuoju. Taip dirbama daugiausia Tarybų Sąjungoje ir kitose socialistinėse šalyse. Mūsų šalyje vykstančiose tarptautinėse konferencijose pagrindine kalba paprastai pasirenkama rusų kalba. Kabinų reikia viena mažiau, negu konferencijos darbe vartojamų kalbų skaičius. Kai oratorius kalba rusiškai, jo kalba verčiama tiesiogiai į kabinai

skirtą kalbą, t.y. dirbama pagal pirmosios schemos principą. Kai oratorius kalba ne rusiškai, jo kalba pirmiausia tiesiogiai verčiama į rusų kalbą (t.y. pagrindinę kalbą), o į kitas kalbas jau verčiama netiesiogiai (t.y. iš rusų kalbos). Vedančiuoju vienu ar kitu metu gali tapti bet kuris vertėjas, tad kiekvienas iš jų turi mokėti versti iš kurios nors užsienio kalbos į rusų kalbą, ir atvirkščiai - iš rusų į užsienio kalbą. Tad mūsų šalyje vertėjui sinchronistui keliamas reikalavimas be rusų kalbos mokėti vieną užsienio kalbą ir versti iš jos ir į ją. Kitaip tariant, vertėjas turi mokėti dirbti reversine (arba atvirkštine) kalbų kombinacija. O pagal pirmąją sinchroninio vertimo schemą dirbantys SNO vertėjai sinchronistai privalo mokėti versti tik į vieną, paprastai gimtąją, kalbą, bet iš dviejų ar daugiau užsienio kalbų, t.y. dirbti konvergentine kalbų kombinacija.

Pagal antrąją schemą - vertimas, kai oratorius kalba ne pagrindine kalba, yra dviejų pakopų - pirmiausia verčiama į pagrindinę kalbą, o paskui - į kitas kalbas. Dėl to nukenčia vertimo tikslumas, susiaurėja perteikiamos informacijos apimtis. Nuostolingiausia paprastai esti pirmoji vertimo pakopa. Nors tie informacijos nuostoliai palyginti nereikšmingi (jie daugiausia atsiranda perteklinės informacijos sąskaita), tačiau, nustojęs perteklinės informacijos, tekstas tampa sunkiau suvokiamas. Antra vertus, naudojant tiesioginį vertimą kiekvienas ryšio kanalas veikia autonomiškai, o šioje schemoje vertimas daugeliu atžvilgių priklauso nuo vedančiojo vertėjo. Kiekvienas jo netikslumas ar nedidelis nukrypimas nuo originalo dubliuojamas, atkartojamas visais kanalais. Trečia, dviejų pakopų vertimo schema ypač varžo vedantįjį vertėją. Net ir labai patyręs sinchronistas paprastai dirba bangos ritmu, t.y. kalba išnaudodamas oratoriaus

daromas pauzes - šitaip jam lengviau iš klausos suvokti tekstą viena kalba ir tuojau jį persakyti kita kalba. Tačiau, dirbdamas vedančiuoju, jis turi dar paisyti ir kitų vertėjų interesų, laikytis lygaus kalbėjimo tempo. Be to, nelengva sinchronistui ir pereiti iš vienos vertimo rūšies į kitą, pavyzdžiui, kurį laiką vertus iš rusų kalbos į anglų kalbą, imti versti iš anglų į rusų kalbą. Net ir patyrusius vertėjus toks pakaitinis vertimas verčia įsitempti. Galiausia iškyla ir techninių kliūčių, ypač kai reikia greitai perjungti valdymo pulte kanalus (pavyzdžiui, kai oratoriui netikėtai replikuojama kitomis kalbomis).

SNO priimtoje schemoje (t.y. verčiant iš dviejų ar daugiau kalbų į vieną - gimtąją kalbą) sinchroninis vertimas yra tikslesnis ir sklandesnis, ypač stilistiniu atžvilgiu. Tai didelis ir neabejotinas šios schemos privalumas. Tačiau mūsų dienomis, kai sparčiai plečiasi tarptautiniai kontaktai ir į pasaulinę areną išeina vis naujos, retesnės kalbos, tokio idealaus sinchroninio vertimo organizavimo būdo noromis nenoromis dažnai tenka atsisakyti. Juk, pavyzdžiui, Norvegijoje sunku surasti vertėją, kuris galėtų sinchroniškai versti iš hindi į arabų kalbą. Todėl tiesioginio vertimo schema paprastai naudojama tik tuomet, kai konferencijos darbe vartojamų kalbų skaičius yra gana ribotas - ne daugiau kaip penkios.

Sinchroninis vertimas gali būti kelių rūšių. Pavyzdžiui, vertėjas sinchronistas gali turėti kabinoje jau iš anksto parengtą oratoriaus kalbos tekstą. Šiuo atveju jam vis tiek reikia labai atidžiai klausytis oratoriaus (o gal jis staiga sugalvos ką nors pridurti, pakeisti ar praleisti?), o neįgudusiam vertėjui tekstas gali netgi kliudyti, nes jis taip pat reikajauja dėmesio. Tai vertimas iš rašto žodžiu. Galimas ir toks atvejis, kad ver-

tėjas gali turėti iš anksto savo paties ar kito vertėjo parengtą oratoriaus kalbos vertimą. Tada jam belieka jį sinchroniškai perskaityti, bet ir šis darbas reikalauja įgudimo ir atidumo, pasirengimo bet kuriuo momentu versti iš klausos.

Kartais vertėjas sinchronistas dirba su portatyvine radijo aparatūra pačioje konferencijų salėje ir oratoriaus klausosi ne per ausines, o kalbančio tiesiai iš tribūnos. Salės aplinka ir triukšmas vargina vertėją, blaško jo dėmesį. Galiausiai vertėjui neretai tenka šnibždomis versti vienam ar keliems asmenims, sėdintiems šalia jo salėje. Tiesioginis asmeninis kontaktas su konferencijos dalyviais taip pat trikdo vertėjo darbo ritmą.

Taigi, dabar sinchroninį vertimą galima apibūdinti plačiau, remiantis jo skiriamais požymiais:

1. Sinchroninis vertimas - tai vertimas iš klausos žodžiu (tuo jis skiriasi nuo vertimo raštu ir vertimo iš rašto žodžiu);

2. Vertimo procesas prasideda ir baigiasi tuo pačiu (arba beveik tuo pačiu) metu kaip ir oratoriaus kalba (tuo jis skiriasi nuo nuoseklioj0 vertimo, kai verčiama oratoriui pasakius dalį kalbos arba apskritai po jos);

3. Vertėjas sinchronistas yra izoliuotas nuo auditorijos (todėl priklausomas nuo radijo aparatūros darbo) ir neturi abipusio ryšio su komunikacijos akto dalyviais (tuo jis, pavyzdžiui, skiriasi nuo šnibždomis dirbančio vertėjo).

Be abejo, vertėjas sinchronistas paprastai truputį atsilieka nuo oratoriaus. Šitai patvirtina ir specialių tyrinėjimų duomenys. Pavyzdžiui, patyrę anglų-prancūzų kalbų vertėjai atsilieka nuo oratoriaus vidutiniškai 2-3 sekundėmis. Praktiškai tai labai menkas laiko tarpas ir

juo argumentuojant negalima iš šios vertimo rūšies atimti teisės vadintis sinchroniniu.

Kaip pasiekiamas toks "sinchroniškumas"? Dažniausiai trumpinant vertimo tekstą ir greičiau už oratorių jį ištariant. Daugelis tyrinėtojų taip pat pabrėžia, kad kalbėjimui sinchronistas stengiasi maksimaliai išnaudoti oratoriaus kalboje pasitaikančias pauzes. Tokie paaiškinimai vis dėlto neatsako į principinį klausimą: ar gali žmogus apskritai vienu metu klausytis (ir, žinoma, suvokti), ką kalba kitas žmogus, ir pats tą patį kalbėti kita kalba?

Šiuolaikinė psichologija pripažįsta, kad žmogaus dėmesio kanalai gali būti ne tik perjungiami, bet ir nevienodai apkraunami. Vadinasi, užsiimdamas viena kalbine veikla, vertėjas nebūtinai turi visiškai išsijungti iš kitos kalbinės veiklos.

Kad sinchronistas gali suprasti oratoriaus kalbą tuo pačiu metu, kai pats kalba, patvirtina ir atliktų tyrinėjimų rezultatai. Išanalizavus sinchroniškai padarytus oratoriaus kalbos ir vertėjo sinchronisto kalbos įrašus, nustatyta, kad pastarasis didelę oratoriaus kalbos dalį (vidutiniškai 60-70%) girdi ir suvokia savo paties šnekos fone.

Sudėtingą vertėjo sinchronisto kalbinės veiklos mechanizmą sinchroninio vertimo teorijos specialistai paprastai grindžia tikimybės prognozavimo idėja. Jos esmė ta, kad, klausydamasis oratoriaus kalbos, vertėjas pasąmonėje prognozuoja tolesnį prasminį ar verbalinį situacijos vyksmą, vėliau patvirtindamas ar atmesdamas savo hipotezes. Toks tikimybės prognozavimas, kaip mechanizmas, veikia daugelyje kalbos lygmenų - skiemens, žodžio, sintagmos, pasakymo, rišlaus teksto, taip pat komunikacinės situacijos lygmenyje. Kuo pranešime didesnis informaci-

jos perteklius, tuo didesnė teisingo prognozavimo tikimybė.

Taigi, turint omeny, kad vertimas yra procesas ir jo rezultatas gali atsirasti tik po to, kai suvokiamas originalas, sinchroninio vertimo sinchroniškumas iš tikrųjų yra santykinis. Kita vertus, negalima paneigti to fakto, kad didesnę pusę laiko sinchroninis vertėjas tuo pačiu metu klauso oratoriaus ir pats kalba. Todėl šiuo atžvilgiu jo veiklos sinchroniškumas yra absoliutus.

Sinchroninį vertimą lyginant su nuosekliuoju vertimu, išryškėja ir pastarojo, kaip kitos vertimo iš klausos žodžiu rūšies, požymiai: 1) verčiamos kalbos suvokimą nuo jos pakartojimo vertimo kalba skiria tam tikras laiko tarpas; 2) nepaprastai apkraunama atmintis, nes vertėjui pirmiausia reikia gerai įsiminti nemažą verčiamo teksto arba jo vertimo atkarpą; 3) nuosekliajame vertime paprastai naudojama kokia nors greitraščio forma; 4) vertėjas, atsidurdamas konferencijos dalyvių dėmesio centre, gali pats aktyviai su jais kontaktuoti.

Labai kvalifikuotu ir patyrusiu laikomas toks vertėjas žodžiu, kuris gali versti iš trijų kalbų ir turi ne mažesnę kaip 200 vertimo dienų patirtį. Vieno iš SNO Ženevoje esančio vertimų skyriaus viršininko nuomone pasaulyje šiuo metu yra ne daugiau kaip 500 tokių vertėjų. Tai, be abejo, vertėjų profesionalų "grietinėlė", tačiau šioje profesijoje kitaip būti negali: arba būsi labai geras arba teks pasirinkti kitą profesiją.

Daugiametė praktika rodo, kad tie vertėjai, kurių specializacija yra nuoseklusis vertimas, neblogai susidoroja ir su sinchroniniu vertimu, tačiau ne visi sinch-

ronistai sėkmingai dirba atsidūrę nuoseklioјo vertimo situacijoje. Visa esmė čia yra, matyt, tai kad "nuoseklieji" vertėjai moka greičiau perdirbti mintyse gaunamą informaciją, jų trumpalaikės atminties mechanizmas labiau išlavintas.

Nuoseklusis vertimas reikalauja nepaprastai įtempti atmintį. Paprastai verčiama po ilgesnės ar trumpesnės atskiros frazės (jei tai dialogas), po abzaco, jei vyksta keitimasis informacija, o kartais, jei sakoma kalba, skaitomas pareiškimas, tenka versti net kelis abzacus iš karto Daugelis politinių ir visuomenės veikėjų nemėgsta sustoti sakydami kalbas, nes, nutraukus kalbą, suyra jos loginė struktūra, emocinis poveikis, sumenkinamas įspūdis.

Vertėjų, turinčių fenomenalią atmintį, ne taip jau daug. Todėl nuoseklioјo vertimo specialistui svarbu mokėti greitraštį. Jo nauda dvejopa: jis padeda atkurti girdėtą tekstą ir palengvina atminties krūvį, be to, jis lavina atmintį ir stimuliuoja intelektualinį aktyvumą. Gerai išmokus kurią nors greitraščio sistemą, išmokstama greičiau suvokti ir apdoroti informaciją. Greitraščio nereikia tapatinti nei su stenograma, nei su konspektu. Stenograma verčiama pažodžiui, o konspektas neduoda galimybės tiksliai perteikti girdėtos informacijos. Greitraštyje informacija apdorojama keliais etapais: 1) suskirstoma segmentais pagal informacijos svarbą, 2) naudojantis sąvokų asociacijomis, trumpinama, 3) užrašoma sutrumpintai, pasirenkant apibendrintas, trumpesnes sąvokas. Užrašinėjama vertikaliai, iš kairės į dešinę. Užrašinėti galima dvejopai: trumpinti žodžius arba simbolius. Dažniausiai vartojama mišri greitraščio sistema. Yra įvairių žodžių trumpinimo būdų. Pvz., užrašinėjant rusų kalba, praleidžiami balsiai, išskyrus pirmąjį ir

paskutinį žodžio balsį, taip pat praleidžiamos būdvardžių galūnės (jie derinami su daiktavardžiais), keturių ar mažiau raidžių žodžiai rašomi pilnai. Šis būdas nėra labai ekonomiškas, be to, kiekviena kalba turi savo trumpinimo taisykles; vertėjas gali susikurti sau patogią sistemą. Antrasis - simbolių greitraštis - yra daug ekonomiškesnis. Simboliai žymi ne atskirus žodžius, bet sąvokas, jų grupes, taip pat įvairius sintaksinius ryšius, o kartais ir kitas gramatines ypatybes. Simboliai gali būti skirstomi pagal sąvokų žymėjimo būdą ir pagal paskirtį. Pagal žymėjimo būdą skiriami raidiniai, asociaciniai ir išvestiniai simboliai. Pvz.:

F. - Prancūzija,
dmr - demokratija,
brž - buržuazija,
SU - TSRS,
T - taika,
- ginklai, ginklavimasis, karas,
- nusiginklavimas,
- aviacija, lėktuvas,
- liaudis,
- žmonija,
- įtempimas,
- įtempimo mažinimas,
- rezoliucija.

Pagal paskirtį simboliai skirstomi į <u>predikatinius</u>, t.y. žyminčius veiksmą, pvz:

Laiko: ↓ - dabartis
↳ - ateitis
↵ - praeitis
< - pradžia
> - pabaiga
├─┤ - laiko tarpas.

Modalinius, kurie žymi kalbančiojo požiūrį į tai, kas sakoma: "taip" - pritarimas, pasitikėjimas, "kad" - pageidavimą, viltį, b - būtinybė, privalumas, g - galimybė.

Kokybės:

______ (po žodžiu ar simboliu) pabrėžiama savybė,

______ (po žoždiu ar simboliu) aukščiausio laipsnio savybė,

. . . . . susilpnėjusi savybė

Pvz.: □ - stipri valstybė

□ - didžioji valstybė

□ - silpna (maža) valstybė

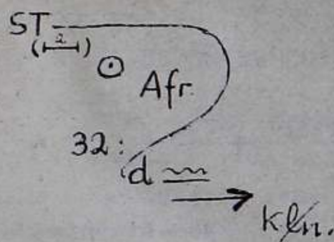
Štai keletas tik simboliais užrašytų pavyzdžių:

Demokratinės jėgos kovoja už taiką, prieš naujo karo grėsmę.

Pranešėjas kalbėjo apie aviacijos istoriją ir vystymosi perspektyvas.

Greitraštyje fiksuojama atraminiai teksto (pranešimo) momentai - svarbiausios sąvokos, jų ryšiai. Kuo geriau apgalvota greitraščio sistema, tuo ji lengviau leidžia vertėjui, pasiremiant visa situacija, pilnai išversti originalo tekstą. Užrašinėjant pirmiausia žymimas subjektas (svarbiausia informacija), po to eina predikatas (kas sakoma apie subjektą), dar žemiau žymimos visos kitos informacijos dalys. Pateiksime nuosekliojo vertimo greitraščiu užrašytą sakinį:

Jau dvi savaitės, kai SNO Saugumo Taryba svarsto Afrikos šalių klausi-

mą. 32 nepriklausomų valstybių atstovai pareikalavo, kad aukščiausias SNO organas imtųsi ryžtingų priemonių likviduojant paskutines kolonializmo citadeles kontinente.

Paaiškinimas: ST - Saugumo Taryba
Afr. - Afrika
kln. - kolonializmas
d - reikalauti
(2) - dvi savaitės
⊙ - svarstyti, aptarti
≈ - ryžtingos priemonės, veiksmai
→ likviduoti, pasiekti

Dar keletas pavyzdžių:

♀ " " : 6

Vyriausybės vadovas kalbėjo apie būtinybę uždrausti branduolinį ginklą.

<u>Meninis vertimas</u> visada yra vertimas raštu. Šios rūšies vertėjo svarbiausias bruožas - literatūrinis talentas, o pagrindinis tikslas - sukurti originalo estetinį ekvivalentą. Meninio vertimo teorija nagrinėja estetinius, stilistinius vertimo ypatumus, įvairių meninių tekstų žanrines ypatybes. Meniniam vertimui artimas publicistinis vertimas, nes pagrindinė publicistinio teksto funkcija - emocionaliai ir intelektualiai veikti skaitytoją.

Mokslinio-techninio vertimo gali imtis tik tas, kas nusimano apie kurią nors mokslo ar technikos sritį, yra išmokęs specialią terminiją. Šios rūšies vertimo pagrindinis reikalavimas - adekvačiai perteikti dalykinį ir

konceptualųjį originalo turinį.

Vertimo rūšių schema:

Klasifikacijos kriterijus	Vertimo rūšys	
1. Tarpininkas	Mašininis	Nemašininis
2. Atlikimo forma	Vertimas raštu	Vertimas žodžiu: Sinchroninis, Nuoseklusis
3. Teksto rūšis	Meninis: Proza, Poezija, Drama	Nemeninis: Publicistinis, Mokslinis-techninis, Oficialusis-diplomatinis

ANTROJI DALIS

4. REIKŠMĖS SAMPRATA IR VERTIMAS

4.1. Pagrindiniai reikšmės tipai

Vertimą galima apibrėžti gana paprastai: tai kalbėjimo arba teksto viena kalba pakeitimas kalbėjimu arba tekstu kita kalba, išlaikant tą pačią reikšmę (tiksliau sakant - sistemą reikšmių, kurias išreiškia pirminis kalbėjimas arba tekstas). Bet kuris kitas vertimo apibrėžimas taip pat neišvengiamai remiasi reikšmės sąvoka. Tad vertimo esmės nusakymas ir jo mokslinis tyrinėjimas pirmiausia reikalauja gilesnės, teorinėmis nuoatatomis pagrįstos reikšmės sampratos.

Reikšmės problema - viena iš įdomiausių ir sudėtingiausių mūsų laikų mokslo problemų. Ji buvo keliama dar antikos laikais. Ir šiandien jos aiškinimai tebėra labai prieštaringi. Sukurta daugybė įvairiausių reikšmės koncepcijų, kurios arba viena kitą papildo, arba kritikuoja, arba net visiškai paneigia. Reikšmės sąvoka nevienodai suprantama ir apibrėžiama net tos pačios lingvistinės orientacijos mokslininkų. Dabar jau visiškai aišku, kad sukurti visuotinai priimtiną reikšmės koncepciją niekada ir nepavyks. Mat ši problema priklauso ypatingoms - lingvafilosofinėms - kalbotyros problemoms ir, be abejo, jos sprendimai visados bus sąlygojami filosofinių pozicijų skirtumų 10, 30 .

Nekeldami sau tikslo netgi prabėgomis apžvelgti ryškiausių semantinių koncepcijų, šiame skyriuje glaustai nusakysime šiai knygai pasirinktą, plačiau pripažintą reikšmės sampratą, apibūdinsime pagrindinius reikšmės tipus (arba komponentus) ir jų vietą vertimo procese.

Mūsų supratimu, reikšmė - tam tikras santykis: ženklo santykis su kažkuo, kas savaime nėra ženklo reikšmė,

bet kurio dėka ženklas įgyja reikšmę, t.y. tampa tuo, kuo jis yra - ženklu, o ne šiaip sau materialiu objektu. Tai reliatyvistinė reikšmės samprata. Požiūris į reikšmę kaip į santykį yra atėjęs iš semiotikos - mokslo, kuris tiria ženklų sistemas ir jų funkcijas ir kur ženklų reikšmių tipai apibrėžiami kaip santykiai.

Teigiant, kad ženklo (ir kalbos ženklo, dar konkrečiau kalbant - žodžio) reikšmė yra jo santykis su kažkuo, kas egzistuoja už paties ženklo, mums reikia žengti dar vieną žingsnį, būtent - patikslinti, su kuo gi ženklas siejamas, ir nustatyti, koks (arba kokie) ženklo santykis (arba santykiai) su tuo kažkuo kitu yra to ženklo reikšmė (arba reikšmės). Tuo pat metu verta pabrėžti, kad ta santykių sistema, kuriai priklauso ženklas, yra daugialypė: bet kuris ženklas yra sudėtingų ir įvairiarūšių santykių visumos sudėtinė dalis. Dabartinėje semiotikoje priimta skirti tris pagrindinius ženklo santykių tipus ir atitinkamai t r i s pagrindinius reikšmių tipus (arba reikšmės komponentus).

1) Pirmiausia tai ženklo santykis su juo žymimu daiktu, kitaip sakant, santykis tarp žodžio ir juo pavadinamo daikto. Šitaip lietuvių kalbos žodis stalas yra siejamas su tam tikru baldu, žodis šuo - su tam tikru naminiu gyvuliu ir pan. Žinoma, tai, kas žymima ženklu ar pavadinama žodžiu (t.y. jo žyminys), toli gražu nevisada yra daiktas tiesiogine šio žodžio prasme, t.y. materialus daiktas ar gyvas padaras. Ženklas gali būti siejamas ir su veiksmais bei vyksmais (nešti, lyti), ir ypatybėmis (didelis, ilgas), ir abstrakčiomis sąvokomis (priežastis, tiesa), ir realiai egzistuojančiomis ar numanomomis situacijomis, sudėtingais daiktų, reiškinių ir santykių kompleksais. Ženklais žymimus daiktus, procesus, ypatybes, realios tikrovės ar įsivaizduojamus

reiškinius yra priimta vadinti tų ženklų d e n o t a t a i s, o ženklo ir jo denotato santykį - d e n o t a t i n e ženklo reikšme[1] (an. denotative meaning).

Kalbant apie žodžio-ženklo santykį su juo žymimu daiktu, reikia turėti galvoje, kad žodžio denotatas paprastai yra ne atskiras, individualus, vienintelis daiktas, reiškinys, ypatybės pasireiškimas ir t.t., o visa vienarūšių daiktų, reiškinių, ypatybės pasireiškimų klasė. Pavyzdžiui, žodžio stalas denotatas yra ne koks nors vienas, išskirtinis stalas, o aibė daiktų, turinčių bendrų požymių, kurie leidžia, nepaisant esamų skirtumų , priskirti juos vienai ir tai pačiai stalų klasei. Tiesa, kalboje yra žodžių, kurių denotatais esti atskiros vienetinės realijos (pvz., mėnulis, Vilnius), bet tokių žodžių palyginti ne tiek jau daug ir visoje žodžių-ženklų sistemoje jie nevaidina tokio svarbaus vaidmens, koks priklauso tiems, kurių denotatai - ištisos vienarūšių dalykų aibės.

Tačiau, kai žodis, kurio denotatas - visa vienarūšių daiktų klasė, yra vartojamas tekste, jis gali žymėti ir atskirą konkretų daiktą. Pavyzdžiui, pasakyme Eime prie stalo žodžiu stalas pavadinamas vienas konkrečioje situacijoje esantis stalas. Panašiais atvejais konkrečiuose pasakymuose tam tikru žodžiu žymimą konkretų daiktą ar reiškinį mes vadinsime r e f e r e n t u. Denotato ir referento sąvokų nereiktų painioti: žodžiai-ženklai, turintys skirtingus denotatus, konkrečioje kalbėjimo situacijoje gali žymėti vieną ir tą patį referentą, nes vienas ir tas pats daiktas (pagal įvairius jo požymius) gali vienu metu būti priskirtas kelioms

---

[1] Kiti mokslinėje literatūroje vartojami terminai - dalykinė, arba designatinė reikšmė.

skirtingoms daiktų klasėms, tarsi atsidurdamas jų sankirtose. Pavyzdžiui, pasakyme Tas vaikinas - mano draugas, fizikos fakulteto studentas žodžiai vaikinas, draugas ir studentas, žymintys skirtingus denotatus, yra siejami su vienu ir tuo pačiu referentu. Apie tai, kokią prasmę denotato ir referento skyrimas turi vertimo procese, bus kalbama vėliau.

Nors denotatinė ženklo reikšmė yra labai svarbi jo charakteristika, tačiau ji anaiptol neapima visų tų santykių, kuriais yra susijęs ženklas. Antrasis jo santykių tipas - santykis tarp ženklo, to, kas juo žymima, ir žmonių, kurie tą ženklą vartoja. Mat, vartodami žodį-ženklą, žmonės suvokia jį galintį ne tik įvardyti, bet ir tam tikru būdu apibūdinti tikrovės objektą, komunikuoti informaciją apie savo santykį su denotatais arba apie pačių bendraujančių žmonių tarpusavio santykius. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos žodžiai galva ir makaulė, burna ir srėbtuvė, verkti ir žliumbti, pavogti ir nukniaukti atitinkamai žymi tuos pačius denotatus, t.y. turi tas pačias denotatines reikšmes, bet skiriasi santykiais, kurie sieja šiuos kalbos ženklus ir jų denotatus su tuos ženklus vartojančiais žmonėmis. Tokie subjektyvūs (emociniai, ekspresyvūs, stilistiniai ir pan.) santykiai yra vadinami p r a g m a t i n i a i s. Tad atitinkamai antrąjį reikšmių tipą vadinsime p r a g m a t i n ė m i s ženklo reikšmėmis[1].

Pragmatiniai ženklo santykiai dar kartais supaprastintai apibūdinami kaip santykiai tarp ženklo ir žmogaus. Tokiu atveju reiktų pabrėžti, kad kalbame ne apie ženklo ir atskiro individo (kalbėjimo akto daly-

---

[1] Mokslinėje literatūroje dar kitaip vadinamos konotacinėmis, emocinėmis, arba socialinėmis reikšmėmis.

vio), bet ženklų ir juos vartojančio žmonių kolektyvo (dar tiksliau - visos ta kalba kalbančios žmonių bendruomenės) santykį. Žodyje glūdi ne tik individualiai subjektyvus, bet ir visuotinai priimtas vienoks ar kitoks pavadinamo dalyko vertinimas. Kalbos ženklų (konkrečiai - žodžių) pragmatinės reikšmės paprastai esti tos pačios visai ta kalba kalbančiųjų žmonių bendruomenei (ypač turint galvoje bendratautinę kalbą, o ne jos socialinius ar teritorinius variantus).

Galiausia akivaizdu, kad bet kuris ženklas (įskaitant ir kalbos ženklą) funkcionuoja ne izoliuotai nuo kitų ženklų, bet kartu su jais sudaro tam tikrą ženklų sistemą. Vieną kurį nors tos pačios ženklų sistemos narį su kitais ženklais (arba vieną žodį su kitais tos pačios kalbos žodžiais) sieja sudėtingi ir įvairialypiai santykiai. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos žodis stalas yra vienokiais santykiais susijęs su žodžiais apstatymas, baldas, kėdė, krėslas ir pan., kitokiais santykiais su žodžiais apvalas, žemas, lūžta, virsta ir pan.; dar kitokiais santykiais su žodžiais stalčius, stalinis, stalius, užstalė ir pan.; ir dar kitokiais santykiais su žodžiais stabas, stiebas, stygius, stogas; balas, galas, kalas, metalas ir pan. Ženklo santykius su kitais tos pačios sistemos ženklais galima vadinti i n t r a s e m i o t i n i a i s. Atitinkamai galima kalbėti apie kalbos ženklų i n t r a l i n g v i s t i n ė s reikšmes[1].

Taigi kalbos ženklas gali būti tam tikrais santykiais susijęs su juo žymimais denotatais, su žmonėmis, vartojančiais tą ženklą, ir su kitais ženklais, suda-

[1] Jos dar vadinamos lingvistinėmis arba grynai lingvistinėmis reikšmėmis.

rančiais tą pačią kalbos sistemą. Laikantis šios nuostatos, kalbos ženklo semantinis turinys susideda iš trijų komponentų denotatinės, pragmatinės ir intralingvistinės reikšmių. Semiotikoje - moksle apie ženklų sistemas - šiuos tris reikšmių tipus atitinka trys pagrindiniai skyriai: semantika, tyrinėjanti denotatines ženklų reikšmes; pragmatika, tyrinėjanti pragmatines ženklų reikšmes, ir sintaktika, tyrinėjanti jų intrasemiotines reikšmes.

Natūralu, kad visi trys reikšmių tipai yra tarp savęs glaudžiai susiję, nes visi jie yra vieno ir to paties ženklo semantinės struktūros komponentai. Pragmatinė ženklo reikšmė neatskiriama nuo jo denotatinės reikšmės: santykis tarp ženklo ir jį vartojančios žmonių bendruomenės primetamas ir to ženklo denotatui, ir atvirkščiai - paties denotato savybės daug kuo lemia tuo ženklu komunikuojamų pragmatinių reikšmių pobūdį. Negalima nepripažinti ir kalbos ženklo intralingvistinės ir denotatinės reikšmių sąryšio: ženklų tarpusavio santykius dideliu mastu lemia tų ženklų denotatų ryšiai ir santykiai, egzistuojantys pačioje tikrovėje, ir atvirkščiai - ta pačia kalbančių žmonių ben"ruomenėje priimtą denotatų klasifikaciją žymiu mastu lemia tos kalbos ženklų sistema. Tačiau visų trijų reikšmių tipų santykinis savarankiškumas vis tik yra pakankamas pagrindas toms reikšmėms skirti ir joms atskirai nagrinėti.

Žinoma, gali kilti klausimas: ar visi ženklai būtinai turi visų trijų tipų reikšmes? Matyt, į šį klausimą r-iktų atsakyti neigiamai. Kiekvienos kalbos sistemoje esti ženklų, neturinčių denotatinės reikšmės , t.y. tokių, kurie nežymi jokių tikrovės dalykų, o turi tik intralingvistinę reikšmę. Tai įvairūs tarnybiniai ir formalūs gramatiniai elementai, pvz., lietuvių kal-

bos galūnės, žyminčios tik žodžių sintaksinius ryšius sakinyje, arba anglų kalbos veiksmažodžio bendraties žymiklis to. Kita vertus, bet kuris ženklas, matyt, būtinai turi intralingvistinę reikšmę: priklausydamas kokiai nors kalbos ženklų sistemai, jis būtinai turi būti susijęs su kitais ženklais. O ar visi ženklai turi pragmatines reikšmes? Jeigu pragmatinėmis reikšmėmis laikytume ir neutralų žmonių bendruomenės santykį su ženklu, tai atsakymas būtų teigiamas; priešingu atveju - neigiamas. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos sinonimų eilėje žirgas - arklys - kuinas pirmasis ir trečiasis žodžiai turi tam tikras pragmatines reikšmes (vienu komunikuojamas teigiamas, kitu - neigiamas santykis su pavadinamu dalyku), tuo tarpu antrasis žodis, galima sakyti, yra emociniu atžvilgiu neutralus, arba neturintis pragmatinės reikšmės.

4.2. Reikšmių tipai ir vertimas

Vertimo teorijai daug svarbesnis kitas klausimas: ar visi originalo teksto reikšmių tipai išlaikomi vertime? Kitaip sakant, ar vertėjas turi perteikti tik OK (=originalo kalbos) teksto denotatines reikšmes, ar ir kitas - pragmatines ir intralingvistines - reikšmes?

Klausimas labai sudėtingas, todėl atsakymas į jį negali būti vienareikšmis ir reikalauja išsamesnio aptarimo. Problemos, kurios iškyla siekiant vertime išlaikyti įvairius reikšmių tipus, bus konkrečiai analizuojamos kitame skyriuje. Čia mes atsakysime į keliamą klausimą tik pačiais bendriausiais bruožais, remdamiesi ta vertimo esmės samprata, kuri nusakyta skyriaus pradžioje. Apibrėždami vertimą kaip kalbėjimo arba teksto viena kalba pakeitimą kalbėjimu arba tekstu kita kalba, i š l a i k a n t t ą p a č i ą r e i k š-

m ę, turime nurodyti, kad terminą "reikšmė" reikia suvokti pačia bendriausia prasme, turint galvoje ne tik kalbos vienetų denotatines reikšmes, ir kad apie tos pačios reikšmės išlaikymą galima kalbėti tik santykiniu mastu, turint galvoje tik kuo įmanoma didesnį reikšmių išlaikymą. Iš to, kas pasakyta, galima daryti dvi išvadas: pirma, vertėjas turi kiek galima išlaikyti visus kalbos reikšmių tipus; antra, vertime neišvengiami reikšmės nuostoliai.

Kokiu mastu tos ar kitos reikšmės yra išlaikomos vertimo procese, visų pirma, priklauso nuo reikšmės tipo. Didžiausiu mastu vertime išlaikomos denotatinės reikšmės. Tai nesunku paaiškinti: kalbos vienetų denotatinių reikšmių sistemoje atsispindi visas ta kalba kalbančių žmonių bendruomenės praktinis patyrimas, o įvairiakalbes bendruomenes supanti tikrovė paprastai daug didesniu mastu sutampa negu skiriasi, todėl ir skirtingų kalbų denotatinės reikšmės žymesniu mastu sutampa negu skiriasi. Žinoma, skirtingomis kalbomis kalbančių žmonių bendruomenių pažintinės veiklos sferos toli gražu nevienodos, tačiau kiekviena kalba funkcionuoja taip, kad ja galima nusakyti arba aprašyti (nors ir nevisada "patogiu" ir ekonomišku būdu) iš principo bet kokį tikrovės dalyką, sąvoką ar situaciją. Mat kalba vienu požiūriu yra pažinimo rezultatas, produktas, o kitu - pažinimo instrumentas. Taigi didžiausiu mastu vertime išlaikomos denotatinės kalbos vienetų reikšmės, nors šių reikšmių konkretūs reiškimo būdai originalo kalboje ir vertimo kalboje gali būti skirtingi.

Mažesniu mastu pavyksta vertime išlaikyti pragmatines reikšmes. Tai paaiškinama tuo, kad, nors patys nusakomieji ar aprašomieji daiktai, sąvokos ir situacijos skirtingomis kalbomis kalbančių žmonių bendruo-

menėms yra dažniausiai panašūs, tų bendruomenių santykis su tais daiktais, sąvokomis ir situacijomis gali būti skirtingas. Vadinasi, atitinkami ženklai skirtingose kalbose gali skirtis ir pragmatinėmis reikšmėmis.

Bene sunkiausiai perteikiamos intralingvistinės reikšmės. Dažniausiai jos vertime apskritai neišlieka. Juk kiekviena kalba yra savita sistema, kurios elementus sieja tik jai būdingi santykiai. Todėl intralingvistinės reikšmės, būdingos OK vienetams, paprastai neišlaikomos, o pakeičiamos VK (=vertimo kalbos) vienetams būdingomis intralingvistinėmis reikšmėmis. Jeigu vertimui būtų keliamas reikalavimas išlaikyti visas OK teksto intralingvistines reikšmes, vertimo apskritai reiktų atsisakyti.

Toks reikšmių tipų apibūdinimas iš vertimo pozicijų vis tik yra perdėm schematiškas. Jų perteikimo svarbą vertime lemia dar ir kitas svarbus faktorius, būtent - patіes verčiamo teksto pobūdis. Juk aptariamieji reikšmių tipai vaidina toli gražu nevienodą vaidmenį įvairaus pobūdžio tekstuose. Pavyzdžiui, mokslinėje ir techninėje literatūroje pati esmingiausia informacija yra susijusi daugiausia su kalbos vienetų denotatinėmis reikšmėmis, o grožinėje literatūroje, ypač lyrikoje, neretai į pirmą vietą iškyla teksto pragmatinės reikšmės. Vadinasi, versdamas grožinės literatūros tekstą, ypač poeziją, vertėjas neretai turi aukoti denotatines reikšmes, kad ~~galėtų išl~~aikyti tokio pobūdžio tekstams svarbesnes pragmatines reikšmes. Be to, pasitaiko atvejų (ir vėl dažniausia grožinėje literatūroje ir poezijoje), kai aktuali informacija glūdi kalbos vienetų intralingvistinėse reikšmėse, ir kad jos išliktų VK tekste, vertėjas būna priverstas aukoti kitų tipų reikšmes, visų pirma, denotatines. Taigi kiek-

vienu konkrečiu atveju jis turi spręsti, kurioms reikšmėms vertimo procese atiduoti pirmenybę ir kurias galima aukoti, kad verčiamam tekstui esmingiausios informacijos nuostoliai būtų kuo mažiausi.

5. SEMANTINIŲ ATITIKMENŲ PROBLEMA VERTIME

5.1. Denotatinių reikšmių perteikimas

Pagrindinė problema, su kuria vertėjas nuolat susiduria perteikdamas verčiamame tekste glūdinčias denotatines reikšmes, - tai OK ir VK vienetams būdingų reikšmių apimties neatitikimas. Nerasime dviejų kalbų, kurių reikšminiai vienetai - morfemos, žodžiai, žodžių junginiai - visiškai sutaptų visa savo denotatinių reikšmių apimtimi. Nors pačios reikšmės ("sąvokos") dažniausia sutampa, tačiau jų reiškimo būdai - tų reikšmių grupavimas, skaidymas ir vienijimas, jų derinimas vieno (ar daugiau kaip vieno) formalaus vieneto ribose skirtingose kalbose paprastai daugiau ar mažiau skiriasi. Ypač šitai išryškėja, kai imame lyginti dviejų kalbų - šiuo atveju anglų ir lietuvių - žodyną. Tiesa, denotatinę reikšmę gali turėti ne tik žodžiai (t.y. leksiniai vienetai), bet mes kol kas apsiribosime tik tų kalbų žodžių lyginamąja semantine analize (apie gramatinių reikšmių perteikimą žr. 5.5).

Lyginant dviejų kalbų leksinius vienetus, paprastai skiriami trys pagrindiniai semantinių santykių tipai: 1) pilnutinis atitikimas, 2) dalinis atitikimas, 3) atitikimo nebuvimas. Kiekvieną iš jų aptarsime atskirai, atsižvelgdami į tai, kad vertimo teorijai ir praktikai ypač svarbūs ir labiausiai problematiški yra pastarieji du tipai.

Dviejų kalbų žodžių denotatinių reikšmių p i l n u t i n i o a t i t i k i m o atvejai yra palyginti reti. Paprastai lygiareikšmiais esti vienareikšmiai žodžiai, t.y. abiejose kalbose turintys tik po vieną leksinę reikšmę. Jų skaičius (palyginti su visa kalbos žo-

dyno mase), kaip žinoma, yra menkas. Tokiais lygiareikšmiais žodžiais gali būti laikomi:

1) tikriniai vardai ir geografiniai pavadinimai, įeinantys į tų kalbų žodyno sudėtį, pvz.: Homer - Homeras, France - Prancūzija, Warsaw - Varšuva ir pan.;

2) mokslo ir technikos terminai, pvz.: hydrogen - - vandenilis, laser - lazeris, mammal - žinduolis, semiconductor - puslaidininkis, voltmeter - voltmetras ir pan.;

3) kitos grupės žodžių, kurie savo denotatinės reikšmės apibrėžtumu artimi aukščiau minėtiems, pvz., mėnesių ir savaitės dienų vardai: January - sausis, Wednesday - trečiadienis ir pan.; arba tokie žodžiai, kaip thousand - tūkstantis, million - milijonas ir pan.

Žinoma, nereikia manyti, kad visi žodžiai, priskirtini minėtoms grupėms, visa savo denotatinių reikšmių apimtimi būtinai sutampa. Neretai net ir terminai gali būti daugiareikšmiai ir todėl kitoje kalboje turėti ne vieną, o kelis atitikmenis. Pavyzdžiui, fizikoje anglų kalbos power turi kelias reikšmes (ir atitinkamai lietuvių kalbos atitikmenis) jėga, galingumas, energija, o matematikoje - laipsnis. "Fizikos terminų žodyne" (1979) šalia lietuvių kalbos pusiausvyra pateikiami du anglų kalbos atitikmenys equilibrium ir balance. Retų gyvūnų vardai paprastai esti vienareikšmiai ir lygiareikšmiai, pvz., porcupine - dygliakiaulė, flamingo - flamingas, tuo tarpu gerai žinomus ir paplitusius gyvūnus žymintys žodžiai yra ne tik zoologijos terminai, bet dar gali turėti ir kitų reikšmių. Pavyzdžiui, anglų kalbos žodis kid reiškia ne tik ožkiukas, bet ir ožkos oda ir net vaikas, vaikinukas (anglų kalbos žodynai, kurie orientuojasi į žodžio tą ar kitą reikšmę vartosenos dažnumą, paprastai pastarąją reikšmę ir nurodo pirmiausia). Be

to, terminai gali turėti ir sinonimų, pvz., linguistics lietuvių kalboje atitinka kalbotyra ir lingvistika.

Suprantama, kad pilnutiniai atitikmenys nekelia vertėjui jokių didesnių sunkumų, jų denotatinės reikšmės perteikimas nepriklauso nuo konteksto ir vertėjui tereikia žinoti atitinkamą kitos kalbos ekvivalentą.

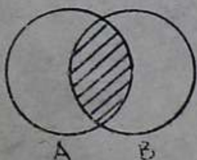
Lyginant dviejų kalbų leksinius vienetus, dažniausi yra d a l i n i o a t i t i k i m o atvejai, kai vieną OK žodį semantiniu atžvilgiu atliepia ne vienas, o keli VK žodžiai. Kiekvienoje kalboje daug daugiau yra daugiareikšmių žodžių, o vienos kalbos žodžio reikšmių sistema paprastai nesutampa su kitos kalbos žodžio reikšmių sistema. Tokie nesutapimai gali būti kelių tipų. Kartais OK žodžio reikšmių apimtis yra didesnė negu atitinkamo VK žodžio reikšmių apimtis (arba atvirkščiai), t.y. OK (arba VK) žodis turi tas pačias reikšmes, kurias turi ir VK (atitinkamai OK) žodis, ir dar daugiau reikšmių, kurios kitoje kalboje perteikiamos jau kitais žodžiais. Gal geriausiai šiam atvejui pailiustruoti tiktų kuris nors iš vadinamųjų "apgaulingų vertėjo draugų" (plg.: pranc. faux amis du traducteur, rus. " ложные друзья переводчика ", angl. deceptive cognates), t.y. dviejų kalbų žodžių, panašių savo forma ir dalinai panašių savo turiniu ir todėl klaidinančių vertėjus tarsi jie būtų pilnutiniai atitikmenys. Pavyzdžiui, ir anglų conductor, ir lietuvių konduktorius gali reikšti: 1) 'transporto darbuotojas, lydintis traukinius, autobusus, tramvajus ir pan.'; 2) tech. 'metalinis elektros mašinos rutulys, kuriame susikaupia elektros krūviai'. Tačiau anglų kalbos conductor dar turi ir tokias reikšmes: 1) 'vadovas'; 2) 'dirigentas'; 3) 'laidininkas' (pvz.: Copper is a good conductor of electricity),'laidas', 'žaibolaidis'. Tokius dviejų kalbų žodžių dali-

nio semantinio atitikimo santykius galima vadinti įklota ir pavaizduoti tokia schema: A - vienos kalbos žodis, B - kitos kalbos žodis, užbrūkšniuotoji dalis žymi abiejų žodžių sutampančias reikšmes.

Labiau paplitęs kitas dalinio atitikimo variantas, kai OK ir VK žodžiai turi ir tas pačias, ir skirtingas reikšmes. Pavyzdžiui, anglų kalbos žodis house ir lietuvių namas sutampa tokiomis reikšmėmis: 1) 'gyvenamasis trobesys'; 2) 'drauge gyvenantys žmonės, šeimyna, namiškiai' (pvz.: I stayed awake until the whole house was sleeping); 3) šeimos ūkis (pvz., to keep house) (išskyrus pirmąją, kitomis reikšmėmis vartojama daugiskaitinė žodžio namas forma). Bet namas (namai) dar turi reikšmę 'gyvenamoji vieta, buveinė', kurią atliepia anglų kalbos žodis home, o taip pat reikšmę 'kokia nors visuomeninė įstaiga', kurią priklausomai nuo to, apie kokią įstaigą kalbama, atliepia įvairūs anglų kalbos žodžiai, pvz.: maldos namai - house of prayer, mokytojų namai - teachers' club, poilsio namai - holiday home, vaikų namai - children's home (arba orphanage). Iš kitos pusės, anglų house taip pat turi tokių reikšmių, kurios nebūdingos žodžiui namas (namai), pvz., 'giminė, dinastija' (pvz., the house of Windsor), 'teatras' (pvz., opera house), 'publika, žiūrovai' (pvz.: The house fell silent as the curtain rose) ir kt. Lyginant anglų ir lietuvių kalbų žodžius, tokių pavyzdžių netrūksta.

Tokį dviejų kalbų žodžių dalinio semantinio atitikimo tipą galima vadinti sanklota ir pavaizduoti tokia schema:

Kitokio ir iš vertimo pozicijų įdomesnio pobūdžio yra tie dalinio atitikimo atvejai, kuriuos būtų galima apibūdinti šitaip:

vienos kalbos žodžio reikšmė yra nediferencijuota kitos kalbos atžvilgiu. Neretai vieną kurios nors kalbos žodį, žymintį platesnę ("nediferencijuotą") sąvoką, t.y. stambesnę denotatų klasę, kitoje kalboje gali atliepti du (ar keli) žodžiai, kurių kiekvienas žymi siauresnę, diferencijuotą kitos kalbos atžvilgiu sąvoką, kitaip sakant, labiau ribotą denotatų klasę. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos žodį ranka atitinka du anglų kalbos žodžiai - arm ir hand: arm žymi viršutinę rankos dalį nuo peties iki plaštakos, o hand - rankos plaštaką. Analogiškai lietuvių kalbos žodį koja, žymintį 'viena iš galūnių, kuria žmogus ar koks kitas padaras eina', atitinka irgi du anglų kalbos žodžiai: leg 'koja (iki pėdos)' ir foot 'pėda'. Štai dar keletas pavyzdžių:

laikrodis { clock (sieninis, stalinis, bokšto)
watch (rankinis arba kišeninis)

košė { porridge (biri)
gruel (skysta)

patogus { comfortable (apie drabužius, apavą, baldus)
convenient (apie laiką, vietą, įrankį)

susilaikyti { abstain (nuo valgymo, gėrimo, balsavimo)
refrain (nuo kokio veiksmo ar poelgio)

Kitais atvejais atvirkščiai - semantiškai nediferencijuotais lietuvių kalbos atžvilgiu esti anglų kalbos žodžiai, pvz.:

cherry { vyšnia
trešnė

cousin { pusbrolis
pusseserė

name	*vardas* *pavardė*
poem	*eilėraštis* *poema*
story	*apsakymas* *apysaka*
strawberry	*žemuogė* *braškė*
blue	*mėlynas* *žydras*
to marry	*vesti* *tekėti*
to wash	*prausti* *plauti* *skalbti*

Reikia pabrėžti, kad šiuo atveju kalbama ne apie žodžių daugiareikšmiškumą: juk negalima teigti, kad lietuvių kalbos žodžiai *ranka* ir *koja* turi po dvi reikšmes arba kad anglų kalbos žodis *cherry* irgi turi dvi reikšmes - 'vyšnia' ir 'trešnė'. Tie žodžiai turi tik vieną reikšmę (šalia kurios jie dar, žinoma, gali turėti ir kitų reikšmių, pvz., *ranka* dar gali reikšti 'darbo jėga', dgs. prk. 'valdžia, galia'), bet jos apimtis yra didesnė palyginti su kitos kalbos atitikmeniu. Šis reiškinys iš principo skiriasi nuo tų atvejų, kai vienos kalbos t ą p a t į žodį, vartojamą s k i r t i n g o m i s reikšmėmis, atitinka s k i r t i n g i kitos kalbos žodžiai, pvz., lietuvių kalbos žodį *auka* reikšme 'nuo kokios nelaimės nukentėjęs ar žuvęs žmo-

gus' atliepia anglų victim, reikšmėmis 'daiktas arba gyva būtybė, skirta dievams' ir 'atsisakymas ko nors sava valia kokių nors interesų labui' - anglų kalbos žodis sacrifice (pirmajai reikšmei atliepti dar tiktų ir offering), o reikšme 'dovana, skiriama kam nors sušelpti' - anglų kalbos žodis donation. (Šį pavyzdį reiktų priskirti 'įklotos' atvejams.)

Žinoma, griežtai skirti daugiareikšmiškumą nuo nediferencijuotumo nevisada įmanoma. Pavyzdžiui, neaišku, kaip apibūdinti lietuvių kalbos veiksmažodžio plaukti santykį su anglų kalbos atitikmenimis swim, float ir sail. Galima tvirtinti, kad žodis plaukti (tiesioginė prasme) turi tris skirtingas reikšmes: 1) 'slinkti ar laikytis vandens paviršiuje, iriantis galūnėmis ar tam pritaikytais organais' (apie žmogų ir gyvūnus); 2) 'laikytis ar slinkti vandens paviršiuje pasroviui'; 3) 'judėti vandens paviršiuje specialių įtaisų, mašinų pagalba' (apie laivus). Tada anglų kalbos žodžiai swim, float ir sail būtų trijų s k i r t i n g ų lietuvių kalbos žodžio reikšmių atitikmenys. Bet juk dar galima laikyti, kad visais trimis nurodytais atvejais plaukti turi v i e n ą ir t ą p a č i ą reikšmę 'judėti vandenyje' (tokia traktuotė bene bus teisingesnė). Šiuo atveju reiktų sakyti, kad lietuvių kalbos žodis plaukti yra semantiškai nediferencijuotas minėtųjų anglų kalbos veiksmažodžių atžvilgiu, nes kiekvieno iš jų semantinė struktūra turi požymį, kurio pasigendama lietuvių kalbos žodžio turinyje. Apskritai, nepaisant tokių atskirų ginčytinų atvejų, daugiareikšmiškumas ir semantinis nediferencijuotumas yra pakankamai kontrastingos sąvokos.

Analizuojant dviejų kalbų žodžių semantinių struktūrų santykius, pasitaiko ir sudėtingesnių semantinio

nediferenciјuotumo atvejų. Pavyzdžiui, imkime lietuvių kalbos žodžius sūris ir varškė ir jų anglų kalbos atitikmenis cheese ir cottage cheese. Iš pirmo žvilgsnio (jeigu atsiribotume nuo kitų jų reikšmių) jie gali pasirodyti esą pilnutiniais atitikmenimis. Tačiau iš tikrųjų tarp jų galima įžvelgti daug sudėtingesnius santykius: anglų kalboje cottage cheese - viena iš cheese rūšių, tuo tarpu lietuvių kalboje varškė nėra sūrio rūšis; lietuviškai galima pasakyti Tai ne sūris, o varškė; Parduotuvėje nėra nei sūrio, nei varškės ir pan., o angliškai negalima pasakyti It is not cheese but cottage cheese, neither cheese nor cottage cheese ir pan. Vadinasi, anglų cheese apskritai yra semantiškai nediferencijuotas žodis palyginti su lietuvių sūris ir varškė, nors anglų kalboje ir yra specialus žodžių junginys, semantiniu atžvilgiu visiškai atitinkantis lietuvių kalbos žodį varškė.

Vienos kalbos ženklų semantinis nediferencijuotumas kitos kalbos ženklų atžvilgiu, žinoma, jokiu būdu nereiškia, kad viena ar kita kalba neįmanoma nusakyti tos ar kitos sąvokos ir kad tuo atžvilgiu viena kalba yra primityvesnė negu ta, kurioje yra atitinkami ženklai tai sąvokai žymėti. K i e k v i e n a kalba galima nusakyti b e t k u r i ą sąvoką, tad galima kalbėti tik apie s k i r t i n g u s tos sąvokos reiškimo būdus. Remiantis tuo, kad lietuvių kalbos žodis ranka savo reikšme nediferencijuotas anglų kalbos žodžių arm ir hand atžvilgiu, negalima daryti išvados, kad lietuvių kalbos priemonėmis neįmanoma nusakyti skirtumo tarp plaštakos ir likusios rankos dalies. Kita vertus, vien todėl, kad anglų kalbos žodis cherry yra semantiškai nediferencijuotas lietuvių kalbos žodžių vyšnia ir trešnė atžvilgiu, negalima teigti, kad ang-

lai "nemato" tarp jų skirtumo. Iš tikrųjų gi mes kalbame apie tai, kad viena kalba turi galimybę tam tikrų sąvokų skirtybės neišreikšti, o kita kalba reikalauja iš savo vartotojo tą skirtybę būtinai išreikšti. Jei prireikia tiksliai nusakyti kurią nors žmogaus rankos dalį, tam tikslui turime ir konkretesnės reikšmės žodžių (pvz.: plaštaka, delnas, riešas, alkūnė, žastas ir kt.); tačiau, turėdami lietuvių kalboje semantiškai nediferencijuotą žodį ranka, mes turime galimybę ir nepaisyti skirtumo tarp arm ir hand, o kalbantysis angliškai yra tarsi priverstas kiekvieną sykį patikslinti tą skirtumą. Žinoma, ir anglų kalba, kai būtinai reikia, galima nusakyti skirtumą tarp žodžių vyšnia - sour cherry ir trešnė - sweet cherry, tačiau kitais atvejais išsiverčiama ir semantiškai nediferencijuotu žodžiu cherry; lietuvių kalboje kiekvieną kartą reikia patikslinti šią sąvoką, nes joje nėra atitinkamo nediferencijuoto ženklo. Žymus lingvistas R. Jakobsonas yra teisingai pastebėjęs, kad "kalbos daugiausia skiriasi tuo, ką jos turi išreikšti, o ne tuo, ką jos gali išreikšti" [11, 233].

Žiūrint iš vertimo pozicijų, šis reiškinys, kaip ir daugiareikšmiškumas, kelia sunkumų ta prasme, kad perteikiant semantiškai nediferencijuoto OK žodžio reikšmę, reikia pasirinkti tą ar kitą VK atitikmenį. Pavyzdžiui, perteikiant anglų kalba lietuvių kalbos žodžio ranka reikšmę, reikia rinktis arm arba hand, o verčiant žodį laikrodis - watch arba clock it t.t. Pasirinkimą paprastai lemia kontekstas (plačiąja šio termino prasme). Taigi, verčiant į anglų kalbą sakinį Jis laikė rankoje knygą tinka žodis hand, o verčiant sakinį Ji laikė ant rankų vaiką - žodis arm. Tačiau gali pasitaikyti atvejų, kai ir kontekstas nepadeda. Pa-

vyzdžiui, lietuvių kalbos sakinį Jį sužeidė į ranką galima išversti dvejopai: He was wounded in the arm ir He was wounded in the hand. Tokiais atvejais vertėjui tenka ieškoti išeities už kalbinio konteksto ribų, remtis realių gyvenimo situacijų pažinimu. Be to, kartais gali prireikti ir dviejų (ar daugiau) VK atitikmenų, atliepiančių visą semantiškai nediferencijuoto OK žodžio reikšmės apimtį, pvz., verčiant sakinį I have cousins in the village (daugiau tokių pavyzdžių žr. 6.2.).

Tuo tarpu mes aptarinėjame denotatines reikšmes, atsiedami jas nuo pragmatinių reikšmių. Tačiau reikia turėti galvoje, kad, suradus OK žodžiui tinkamą atitikmenį denotatinės reikšmės atžvilgiu, nevisada jį galima pavartoti dėl OK ir VK žodžių pragmatinių reikšmių skirtumo. Pavyzdžiui, anglų kalboje yra žodis digit, kuris vienos iš denotatinių reikšmių apimtimi visiškai sutampa su lietuvių kalbos žodžiu pirštas (rankos ir kojos), tačiau dėl jo stilistinės charakteristikos (formal) jo negalima vartoti šnekamojoje kalboje ar grožinėje literatūroje (pvz., netinka sakinį Jis parodė į mane pirštu versti He pointed his digit at me).

Iki šiol mes lyginome tik atskirus, izoliuotus dviejų kalbų žodžius, o jau spėjome įsitikinti, kad vaizdas yra tikrai sudėtingas. Tačiau tas vaizdas darosi dar sudėtingesnis, kai imame lyginti ne atskirus žodžius, o ištisas semantiškai susijusių žodžių grupes (kalbotyroje jos vadinamos leksiniais, arba semantiniais, laukais). Kaip žinome, žodžiai kalbos sistemoje egzistuoja ne kaip izoliuoti vienetai, o tam tikrom didesnėm ar mažesnėm semantinėm grupėm, kuriose kiekvieno iš jų reikšmę daug kuo apsprendžia jų vieta toje grupėje, jų santykis su kitų tos grupės žodžių semantika. Beje, semantiniame lauke ir išryškėja žodžių

denotatinių ir intralingvistinių reikšmių sąveika ir ryšys, apie kurį buvo kalbama ankstesniame skyriuje (žr. 4.1.).

Lyginant dviejų kalbų semantinius laukus, netikėtu rakursu atsiskleidžia tų kalbų leksinių mikrosistemų panašumai ir skirtumai. Šios srities lingvistinių tyrinėjimų įkarštyje daugeliui kalbininkų ypač patrauklus buvo spalvas žyminčių būdvardžių leksinis laukas. Jau minėjome, kad anglų kalboje yra vienas nediferencijuotas būdvardis blue, o lietuvių kalboje ši spektro sritis "dalinama" į dvi atskiras spalvas - "mėlyna" ir "žydra". Taigi, per fizikos pamokas lietuvių mokykloje aiškinama, kad yra septynios pagrindinės spektro spalvos - violetinė, mėlyna, žydra, žalia, geltona, oranžinė ir raudona, o anglų mokykloje (kaip teigia L. Barchudarovas) kalbama ne apie septynias, o apie šešias tokias spalvas - purple (kartais violet), blue, green, yellow, orange, red. Pirmasis būdvardis - purple - lietuvių kalboje taip pat neturi tiesioginio atitikmens. "Anglų-lietuvių kalbų žodyne" nurodoma, kad šį būdvardį atliepia tokie lietuvių kalbos žodžiai: 1) purpurinis, tamsiai raudonas; 2) violetinis. Todėl tikriausiai susidaro įspūdis, kad purple yra daugiareikšmis žodis. Iš tikrųjų gi palyginti su nurodytaisiais lietuvių kalbos žodžiais jis yra semantiškai nediferencijuotas: jo reikšmė aprėpia visų žodyne pateiktų lietuvių kalbos atitikmenų reikšmes. Anglų kalbos aiškinamuosiuose žodynuose šis žodis nusakomas šitaip: "a reddish blue colour", "a dark colour made of a mixture of red and blue".

O dabar panagrinėkime kitą semantinę žodžių grupę - paros dalių pavadinimus. Pradėdami mokytis anglų kalbos, sužinome, kad rytas angliškai morning, diena -

day, vakaras - evening, naktis - night, t.y. nustatome tokias "lygybes":

morning = rytas   evening = vakaras
day = diena   night = naktis

Tačiau, toliau tobulindami savo anglų kalbos žinias, imame pastebėti, kad tos "lygybės" iškreipia tikrą ir daug sudėtingesnį vaizdą. Labai greitai atrandame anglų kalbos žodį afternoon, kuris užima neaiškią vietą tarp tų "lygybių". Paskui, skaitydami grožinės literatūros originalus, vis dažniau pastebime, kad morning ir night vartojami tokiuose kontekstuose, kuriuose jie negali būti verčiami atitinkamai lietuvių kalbos žodžiais rytas ir naktis, pvz.:

... if I had gone alone to the Radley Place at two in the morning, my funeral would have been held the next afternoon. (H. Lee, p.63)

... jei man būtų tekę vienai eiti prie Redlių sodybos antrą valandą nakties, tai kitą dieną būtų buvę mano pakasynos. (p.70)

"Miss Smith won't dine with us to-night." (K. Mansfield)

- Mis Smit nepietaus šiandien su mumis. (p.283)

Taigi, pasirodo, kad tie žodžiai yra toli gražu ne pilnutiniai atitikmenys, kad vieną ir tą patį objektyviosios tikrovės fragmentą anglų ir lietuvių leksinės sistemos "skaido" nevienodai. Visų pirma, anglų kalboje nėra atskiro žodžio žymėti sąvokai, kurią nusakome lietuvių kalbos žodžiu para; angliškai ta sąvoka reiškiama aprašomuoju būdu: day and night arba twenty-four hours. Plg. dar:

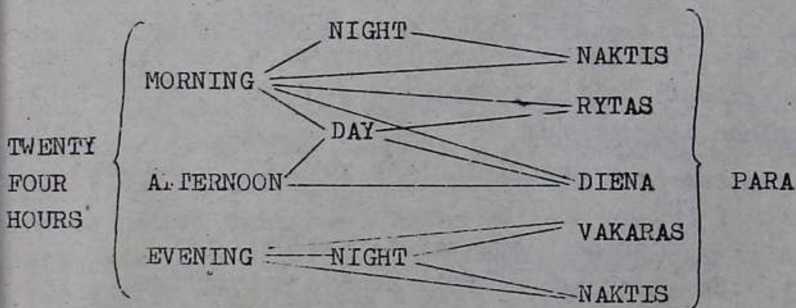
A day was twenty-four hours long but seemed longer. (H. Lee, p.11)

Para turėjo dvidešimt keturias valandas, bet at-

rodė ilgesnė. (p.8)

Angliškai kalbantys žmonės parą dalija į tris dalis: morning (nuo 0 iki 12 valandos dienos, arba vidurdienio), afternoon (nuo vidurdienio iki maždaug 18 valandos, t.y. saulėlydžio) ir evening (nuo saulėlydžio iki vidurnakčio, po to vėl prasideda rytas). Žodžiai day ir night žymi jau kitokį paros padalijimą, ne į tris, o į dvi dalis: šviesiąją (day) ir tamsiąją (night). Be to, žodis day dar vartojamas prasme day and night, t.y. ta pačia reikšme kaip lietuvių para.

Lietuvių kalboje vaizdas kitoks - para dalijama į keturias dalis: rytas (nuo saulėtekio iki maždaug 10 ar 11 valandos), diena (nuo 10 ar 11 valandos iki saulėlydžio) (diena taip pat gali reikšti "para"), vakaras (nuo saulėlydžio iki maždaug 10 ar 11 valandos) ir naktis (laikas tarp vakaro ir ryto, t.y. kai žmonės paprastai miega). Taigi, vietoj aukščiau nurodytųjų "lygybių" dabar galime pateikti tokią sudėtingą anglų ir lietuvių kalbų žodžių - paros dalių pavadinimų - savitarpio semantinių ryšių schemą:

Analogiškų dviejų kalbų leksinių-semantinių grupių savitarpio ryšių sistemų sudarymas labai praverčia vertimo teorijai ir praktikai. Jos pateikia dau-

giau informacijos negu dvikalbiai žodynai. Pavyzdžiui, "Anglų-lietuvių kalbų žodyne" šalia anglų morning nerasite lietuvių kalbos atitikmens naktis.

Įdomūs ir sudėtingi savitarpio semantiniai ryšiai išryškėja lyginant anglų ir lietuvių kalbų trijų svarbiausių dienos meto valgymų pavadinimai. Vertėjams paprastai nekelia problemų tik tiesioginiai atitikmenys breakfast - pusryčiai ir supper - vakarienė. Tačiau anglų kalboje yra dar du žodžiai: lunch 'vidurdienio valgymas' ir dinner 'pagrindinis dienos meto valgymas (darbininkų klasės atstovams paprastai vidurdienyje, o viduriniosios klasės atstovams paprastai vakare)'. Taigi, anglų kalboje yra dvi socialiniu atžvilgiu skirtingos valgymo pavadinimų sistemos: breakfast - dinner - supper ir breakfast - lunch - dinner. Dabar pažiūrėkime, kaip pastarieji du žodžiai atliepiami "Anglų-lietuvių kalbų žodyne":

lunch n priešpiečiai; užkandis; to have/take ~ valgyti antruosius pusryčius, pusryčiauti (viduryje dienos);
dinner n pietūs; to have/take ~ pietauti; to give a ~ duoti, suruošti pietus.

Aišku, kad tokia žodyno informacija vertėjas negali pasikliauti, todėl vertimuose randame ir kitų lietuvių kalbos atitikmenų:

... it wasn't lunchtime yet. (J. D. Salinger, p.201)
... dar ne pietų metas. (p.208)
He stuck around till around dinnertime... (t.p., p.56)
Išsėdėjo jis pas mane iki pat vakarienės... (p.42)

Kaip matome, vertėjas abiem atvejais pasirenka VK

atitikmenis, orientuodamasis į valgymo metą, o ne į valgymo pobūdį. Kai reikia būtinai nusakyti viduriniosios klasės vakaro meto valgymo pobūdį, jis neapsieina ir be žodžio pietūs, bet tada reikia žiūrė'i, kad lietuvių skaitytojui neužkliūtų prieštaraujančios laiko aplinkybės:

We always had the same meal on Saturday nights at Pensey. (t.p., p.57)

Šeštadieniais Pensyje pietų patiekalai amžinai būdavo tie patys. (p.42)

Taigi, pragmatinis faktorius dar labiau sukomplikuoja kai kurių anglų ir lietuvių kalbų leksinių-semantinių grupių savitarpio ryšius ir apsunkina VK atitikmens pasirinkimą. Be to, rei ia turėti galvoje, kad dvikalbis žodynas nevisada padeda vertėjui susigaudyti tų sudėtingų semantir ių ryšių sistemoje.

Dviejų kalbų lyginamoji semantinė analizė rodo, kad tik retais atvejais jų žodžiai savo denotatinėmis reikšmėmis visiškai sutampa. Dauguma atvejų tegalima kalbėti tik apie jų dalinį atitikimą. Todėl dažniausiai vertėjui reikia atitikmenį rinktis, kad savo visuma VK žodžiai perteiktų tą pačią prasmę, kaip ir OK žodžiai.

Ga'iausiai lieka aptarti trečiąjį dviejų kalbų leksikos semantinių santykių tipą - atitikimo nebuvimą, t.y. tuos atvejus, kai vienos kalbos leksinis vienetas neturi atitikmens kitos kalbos žodyne. Tokiais atvejais įprasta kalbėti apie neekvivalentinę leksiką. Tai žodžiai ir pastovūs žodžių junginiai, kurie kitoje kalboje neturi nei pilnutinių, nei dalinių atitikmenų. Neekvivalentinei leksikai dažniausiai priskiriamos šios žodžių grupės:

1) Asmenvardžiai, geografiniai vardai, įstaigų,

organizacijų, firmų, laikraščių, žurnalų ir pan. pavadinimai, neturintys pastovių atitikmenų kitos kalbos žodyne. Pavyzdžiui, JAV rašytojos Harper Li (Harper Lee) romane pasitaiko pavardės Finch, Dubose, Radley, Cunningham, Ewell, Avery, Sykes, Crawford, Deas, Brooke, Crenshaw, Gilmer, Perkins, Merriweather, Underwood ir kt., vardai Calpurnia, Dill, Jem, Atticus, Mayella, Cecil, Dophus, Maudie ir kt., vietovardžiai Maycomb, Mobile, Auburn, Abbottsville, Pensacola ir kt. Jie gali būti priešpastatomi tokiems vardams ir pavardėms kaip John, George, Shakespeare, Dickens, Lincoln, ir geografiniams vardams London, New York, the Thames, the Mississippi, kurie lietuvių kalboje jau turi pastovius atitikmenis: Džonas, Džordžas, Šekspyras, Dikensas, Linkolnas, Londonas, Niujorkas, Temzė, Misisipė. Žinoma, griežai skirti tokių žodžių grupių nevisada įmanoma - tas ar kitas asmenvardis ir vietovardis, iš pradžių neturėjęs ekvivalento kitoje kalboje, paskui dažnai kartojamas spaudoje ar grožinėje literatūroje, gali įgyti atitikmenį, ir sunku po to tiksliai nustatyti, kada atsitiktinis ekvivalentas virto pastoviu, visuotinai priimtu. Apskritai kalbant, neekvivalentinei leksikai priklauso kitakalbiams nežinomi ar m a ž a i ž i n o m i tikriniai vardai ir pavadinimai (žinoma, tas žinojimo laipsnis yra santykinis ir negali būti griežtai apibrėžtas).

2) Vadinamosios realijos, t.y. žodžiai, žymintys kitakalbiams nežinomus daiktus, sąvokas, visuomeninius reiškinius ir pan. Realijoms priskirtini žodžiai (ar pastovūs žodžių junginiai), kuriais įvardijami kuriai nors tautai būdingi materialinės ir dvasinės kultūros dalykai, pavyzdžiui, nacionaliniai valgiai (lietuvių didžkukuliai, mutinys, skilandis; anglų muffin, toffee,

Yorkshire pudding), pramogos ir tradicijos (lietuvių joninės, mergvakaris; anglų Guy Fawkes' Night, maypole), folkloro žanrai (lietuvių sutartinės, anglų limerics) ir pan. Realijomis taip pat laikomi žodžiai (ar jų junginiai), pavadinantys kuriai nors šaliai būdingus visuomeninius reiškinius, įstaigas, politinius institutus (lietuvių socialistinis lenktyniavimas, garbės lenta, nusipelnęs artistas, pasų stalas, Sąjūdis, Liaudies kontrolės komitetas; anglų sit-in, welfare officer, postal vote, Chief Whip, backbencher, Privy Council) ir pan.

Kaip ir svetimi tikriniai vardai, realijos taip pat gali įgyti kitoje kalboje atsitiktinį ekvivalentą, kuris paskui gali virsti pastoviu atitikmeniu. Pavyzdžiui, tik pastaraisiais metais mūsų spaudoje į platesnę vartoseną įėjo tokie angliškos kilmės žodžiai: reketas, sponsorius, reitingas, rokeris, marketingas ir kt. Šiandien jau, matyt, atitinkamų anglų kalbos žodžių negalima būtų laikyti lietuvių kalbos atžvilgiu neekvivalentine leksika.

3) Leksiniai vienetai, kurie vadinami atsitiktinėmis lakūnomis (lot. lacuna "spraga"). Tai žodžiai, kurie dėl tam tikrų priežasčių neturi atitikmenų (netgi pastovių žodžių junginių forma) kitoje kalboje. Kaip jau buvo minėta, anglų kalboje nėra žodžio, atitinkančio lietuvių para, todėl šią sąvoką angliškai galima tiksliai nusakyti tik aprašomuoju būdu, pvz.: Jie dirbo visą parą /keturias paras - They worked twenty-four hours/four days and nights. Anglų kalboje taip pat pasigendame žodinių atitikmenų lietuvių kalbos daiktavardžiams padegėlis, pakaušis, skalsa, talka, varduvininkas ir kt. Iš kitos pusės lietuvių kalboje nėra leksinių atitikmenų anglų kalbos žodžiams glimpse, floorer, exposure (ne kaip fotografijos terminas), trespass ir

kt.

Reikia pabrėžti, kad terminą "neekvivalentinė leksika" vartojame nusakyti tuos leksinius vienetus, kurie neturi atitikmenų kitos kalbos ž o d y n o s u d ė t y j e. Jis jokiu būdu nereiškia, kad tie leksiniai vienetai yra "neišverčiami". Nors kalbos sistemoje ir nėra atitinkamo ženklo, jo turinys gali būti išreikštas š n e k o j e (konkrečiame tekste) kitais būdais. Tokia leksika, be abejo, apsunkina vertimo darbą, bet tie sunkumai yra įveikiami. Vertimo praktikoje yra žinomi šie neekvivalentinės leksikos perteikimo būdai:

1) OK žodžio skolinimas. Originalo kalbos žodis paprasčiausiai gali būti paskolinamas. Kalbų kontaktų sąlygomis tai įprastas būdas leksiniam "deficitui" pašalinti. OK žodis gali būti skolinamas dviem formom: rašto (grafine) ir tarties (fonetine). OK žodis originalia rašyba paprastai perkeliamas į VK tekstą (ypač spausdintą) tik tuo atveju, jeigu tos kalbos turi tuos pačius ar panašius rašmenis: kitaip VK skaitytojui būtų sunku to žodžio grafinę formą įsiminti ir pačiam ją vartoti.

Anglų ir lietuvių kalbų raidynai yra gana panašūs (tiesa, lietuvių kalbos alfabete nėra q ir w, o anglų - raidžių su diakritiniais ženklais), todėl vienos kalbos žodį originalia grafine forma iš principo galima perkelti į kitos kalbos tekstą. Štai, pavyzdžiui, žurnalo "Time" 1989 m. rugpjūčio 21 dienos numeryje aptinkame tokius lietuviškus tikrinius vardus: Algirdas Brazauskas, Vincentas Sladkevicius, Virgilijus Čepaitis, Sajudis. Kaip matote, originalią grafinę formą angliškame tekste išlaiko tik tie vardai, kurie neturi raidžių su diakritiniais ženklais; kitų vardų grafinė forma keičiasi, nes tie ženklai išleidžiami. Pačių lietuvių anglų kalba leidžiamuose spausdiniuose (Lietuvoje ir užsieny-

je) lietuviški tikriniai vardai dažniausiai pateikiami tiksliai išlaikant jų originalią grafinę formą (t.y. su visais diakritiniais raidžių ženklais).

Nuostata perkelti angliškus tikrinius vardus (ir ne tik juos) jų originalia grafine forma į lietuvišką tekstą taip pat galiojo ir ikitarybinėje periodinėje spaudoje ir grožinės literatūros vertimuose. Pastaraisiais metais ji, rodos, vėl sugrįžta į lietuviškus spaudinius (beje, išeivijoje jos buvo laikomasi visą laiką). Originalia grafine forma pateikiami angliškai kalbančių šalių laikraščių ir žurnalų, firmų ir popmuzikos grupių pavadinimai, asmenvardžiai ir vietovardžiai. Pavyzdžiui, "Komjaunimo tiesoje" (Nr. 178, 1989) išspausdintame interviu su Vilniuje gastroliuojančia Anglijos estrados dainininke randame tokius anglų vardus ir pavardes: Alice Cooper, Len Tucky, Colin Woolway, Gaynor Wild, Keith Lentin, Jonathan Mover; popmuzikos grupių pavadinimus: "Wishbone Ash", "Lost Empire", "Queen", "Black Sabbath", "Pink Floyd".

Tačiau, lietuviškame tekste angliškus asmenvardžius rašant originalo rašyba, iškyla papildomų problemų. Tam tikrais atvejais jie negali lietuvių kalbos sakinio struktūroje funkcionuoti be lietuviškų galūnių, pavyzdžiui, sakinys Alice myli Colin būtų dviprasmiškas, neaiški ir jame minimų asmenų lytis. Todėl, kaip ir kitų kalbų tikrinius vardus rašant originalo rašyba, jiems dažnai taip pat pridedamos lietuviškos galūnės ir jie linksniuojami. Tos galūnės gali būti dedamos tiesiai prie nelietuviškų asmenvardžių (pvz., Andrews - Andrewsas, Morris - Morrisas) arba prieš jas dedamas apostrofas (pvz.: George Bush'o nuomone, Richard'ui septyneri metai) (smulkiau apie nelietuviškų tikrinių vardų rašymą originalo rašyba žr. "Lietuvių kalbos rašyba ir

skyryba", 1989, Vilnius, "Mokslas", p.88-89).

Iki pat pastarųjų metų angliški (kaip ir kiti nelietuviški) tikriniai vardai ir pavadinimai į mūsų spaudinių kalbą patekdavo ne originalia grafine forma, o daugiau orientuojantis į jų fonetinę formą, perrašant ir pritaikant ją prie lietuviško tarimo. Ši tendencija nenutrūko ir šiandien. Pavyzdžiui, viename laikraštyje jau rašoma George Bush'as, o kitame teberašoma Džordžas Bušas. Fonetinė-grafinė kitos kalbos žodžių integracijos forma yra visiškai natūrali ir turi savų privalumų. Juk daugelis senųjų skolinių (ir ne tik tikrinių vardų) fonetiniu, grafiniu ir morfologiniu atžvilgiu yra taip integruoti į lietuvių kalbos sistemą, kad jau dabar jie niekuo (arba beveik niekuo) nesiskiria nuo savų žodžių. Be to, orientuojantis į angliško žodžio fonetinę formą ir ją perrašant mūsų rašyba, visiems (ir anglų kalbos nemokantiems žmonėms) paliekama galimybė išmokti tą žodį tarti ir vartoti šnekamojoje kalboje. Kadaise juk inteligentai juokdavosi iš prasčiokų, kad šie Vinstoną Čerčilį vadino Churchill'iu. Galų gale šitaip į mūsų kalbą paprastai patenka tikriniai vardai iš tų kalbų, kurios turi gerokai ar visiškai skirtingus rašmenis. Tokiu pačiu būdu į lietuvių kalbą integruojami ir anglų kalbos kilmės bendriniai daiktavardžiai, neturėję atitikmenų mūsų žodyne, pvz.: bitnikas, bliuzas, čipsai, džinsai, džogingas, hipis, kaubojus, komiksas, pankas, rokas, striptizas, tonikas ir kt.

Verčiant grožinę ar šiaip populiarią literatūrą, nereiktų piktnaudžiauti naujų atsitiktinių OK žodžių skolinimu: kaip jie bebūtų perkeliami į VK tekstą - originalia grafine ar fonetine forma, originalo kalbos nemokančiam skaitytojui jie vis tiek lieka nesuprantami ir reikalauja papildomų paaiškinimų. Pavyzdžiui, Vilja-

mo Tekerėjaus "Tuštybės mugės" vertime (1957) randame bagi, beilifas, kari, spenseris, kokniai ir koknės, fagas ir kt. ir daug paaiškinamųjų pastabų išnašose ir knygos gale. O štai anglų skaitytojas, skaitydamas V. Krėvės "Skerdžių" ir aptikęs vertime sakinį He was then getting ten auksinas and twelve skatikas a year, taip ir nesupras, kiek gi - daug ar mažai - uždirbdavo per metus skerdžius.

2) Kalkiavimas. Šis neekvivalentinės OK leksikos perteikimo būdas taikomas tik dariniams ir pastoviems žodžių junginiams. Tai mėginimas atliepti juos vertimo kalboje tos pačios ar panašios darybos, arba struktūrinės, reikšmės dariniais ar žodžių junginiais, t.y. sukurti kalkę (pranc. calquer), arba vertinį. Šitokiu būdu iš anglų kalbos lietuvių kalboje atsirado dangoraižis (plg. skyscraper), skaidrė (plg. transparency), kramtomoji guma (plg. chewing gum), Bendruomenių rūmai (plg. the House of Commons), o į anglų kalbą įvedamos mūsų realijos: suktinis - twirler, kultūros namai - House of Culture, mokslų kandidatas - Candidate of Science ir kt.

Kaip ir skolinys, pati kalkė (arba vertinys) nevisada atskleidžia OK nemokančiam skaitytojui verčiamojo žodžio ar pastovaus žodžių junginio reikšmę. Dalykas tas, kad naujadaro ar naujo žodžių junginio struktūrinė reikšmė nebūtinai sutampa su jo leksine reikšme, o pastarosios jis savaime neįgyja. Pavyzdžiui, lietuviui, pirmą kartą gyvenime aptikus dūrinį dangoraižis, aiški tik jo darybos, arba struktūrinė, reikšmė "kas raižo dangų", o anglui twirler - "somebody or something that has to do with twirling". Konkreti denotatinė kalkės (ar vertinio) reikšmė dažnai paaiškėja iš konteksto, o neretai toks naujadaras ar naujas žodžių

junginys vėliau gali tapti visuotinai priimtu atitikmeniu.

3) Aprašomasis ("aiškinamasis") vertimas. OK neekvivalentinio leksinio vieneto prasmė gali būti perteikiama ir išplėstiniais žodžių junginiais, nusakančiais esminius jo denotato požymius. Štai keletas pavyzdžių, kaip angliškai nusakomos kai kurios lietuvių kalbos realijos: žirgelis - gable decoration resembling horse's head, užkurys - one who marries the elder daughter or a widow and comes to live at her house, sutartinė - ancient Lithuanian polyphonic folk song, joninės - Midsummer festival on St. John's Eve. Analogišku būdu "Anglų-lietuvių kalbų žodyne" aiškinamos, apibrėžiamos anglų kalbos neekvivalentinių leksinių vienetų reikšmės, pvz.: bean-feast - tradiciniai pietūs samdiniams, šeimininko ruošiami kartą į metus; brinkman - laviravimo ant karo slenksčio šalininkas; floorer - 1) šnek. pritrenkiantis klausimas, apstulbinanti pastaba; 2) parbloškiantis smūgis; bull - spekuliuoti biržoje kainų pakėlimu. Ir dar vienas pavyzdys iš grožinės literatūros vertimo:

> I used to caddy once in a while... (J. D. Salinger, p.54)
>
> Aš tenai padavinėjau lazdas... (p.39)

Nors aprašomasis vertimas ir atskleidžia OK neekvivalentinio leksinio vieneto reikšmę, tačiau jis yra gana gremėzdiškas ir neekonomiškas. Dvikalbiame žodyne pateikiamus ilgus apibrėžimus toli gražu nevisada įmanoma perkelti į vertimo, ypač grožinės literatūros, tekstą. Neretai vertėjai derina du būdus - skolinimą ir aprašomąjį ("aiškinamąjį") vertimą, pastarąjį pateikdami išnašose arba komentaruose. Pavyzdžiui, V. Tekerėjaus "Tuštybės mugės" vertime angliškas skolinys skvairas (an. squire) išnašoje aiškinamas - žemesnio luomo

dvarininkas (p.156); po tokio paaiškinimo vertėjas toliau tekste verčiasi tik skoliniu, tikėdamasis, kad skaitytojas jau įsiminęs jo reikšmę. Aiškinamuoju vertimu kartais palydimos ir kalkės (arba vertiniai).

4) Apytikris vertimas. Neradus OK neekvivalentiniam leksiniam vienetui tikslaus atitikmens vertimo kalboje, ieškoma panašiausio savo reikšme VK žodžio ar pastovaus žodžių junginio. Pavyzdžiui, P. Tempestas (Peter Tempest), K. Donelaičio "Metų" vertėjas, savo pastabose knygos gale rašo: "I have also used familiar English words as approximate equivalents for the names, mostly of German origin, of officials - "governor", "steward", "bailiff"and "constable" for "amtsrotas" , "amtmonas", "pakamorė" and "vakmistras" respectively." Tokie apytikriai ekvivalentai dar kartais vadinami "analogais". Anglų periodikoje ir visuomeninėje-politinėje literatūroje "analogai" neretai vartojami tarybinės tikrovės reiškiniams žymėti (t.y. vadinamiesiems "sovietizmams" perteikti), pvz.: miesto taryba - Municipal Council, miesto vykdomojo komiteto pirmininkas - Mayor, Aukščiausios tarybos prezidiumo pirmininkas - President, technikumas - junior college, kelialapis (į sanatoriją, poilsio namus) - voucher ir kt. Nors šie ekvivalentai tik apytikriai perteikia "sovietizmų" denotatinę reikšmę, tačiau jų vartosena anglų kalbos tekste visiškai pateisinama, nes jie duoda supratimą apie žymimų dalykų pobūdį. "Analogais" perteikiama į lietuvių kalbą ir anglų kalbos neekvivalentinė leksika, pvz.:

... Maycomb County was farm country... (H. Lee, p.27)

Meikombo apygarda - žemės ūkio kraštas... (p.27)

Vartojant "analogus", reikia turėti galvoje, kad jie tėra apytikriai atitikmenys ir nevisada gali tiks-

liai nusakyti OK žodžių žymimą daiktą ar reiškinį. Pavyzdžiui, amerikanizmą drugstore verčiant lietuvių kalbos žodžiu vaistinė, skaitytojas kartais gali nesuprasti šios įstaigos paskirties: JAV vaistinėse galima nusipirkti ledų, kavos ir užkandžių, todėl kitas šio žodžio "analogas" - bufetas, pvz.:

... I went in this drugstore and had a Swiss cheese sandwich and a malted... (J. D. Salinger, p.144)

Užsukau į tokią vaistinę, bufete suvalgiau sumuštinį su šveicarišku sūriu, išgėriau sufle... (p.143)

Galima būtų suabejoti Nado Rastenio, kito K. Donelaičio "Metų" vertėjo, pasirinkimu žodį būras versti anglų kalbos žodžiu boor, kuris šalia tokių reikšmių, kaip 'a Dutch or German peasant', 'any foreign peasant', dar turi reikšmes 'a clownish, rude, or unmannerly person', 'an illiterate, dull, or insensitive peasant'.

5) Transformacinis vertimas. Perteikiant neekvivalentinių OK leksinių vienetų reikšmę, kartais prireikia pertvarkyti sakinio sintaksinę struktūrą ir daryti leksinius pakeitimus, t.y. imtis leksinių-gramatinių vertimo transformacijų (išsamiau apie jas kitame skyriuje); todėl tokiu atveju galima kalbėti apie transformacinį vertimą, pvz.:

... nickels and dimes were hard to come by for doctors and dentists and lawyers. (H. Lee, p.27)

... gydytojai, dantistai ir teisininkai čia sunkiai užkala centą. (p.27)

By some voo-doo system Calpurnia seemed to know all about it (t.p., p.109)

Atrodė, kad ji lyg burtininkė jau viską žino. (p.123)

Verčiant į lietuvių kalbą anglų kalbos sakinį He died of exposure (pastarasis žodis lietuvių kalbos žodyne neturi tiesioginio atitikmens), reikia daryti leksinius pakeitimus: Jis mirė nuo šalčio, Jis mirė nuo saulės smūgio, Jis mirė nuo radiacijos it t.t. Vieno iš variantų parinkimas priklauso nuo konteksto ar apskritai nuo ekstralingvistinės situacijos pažinimo.

Kaip matome, nors daugelis OK žodžių VK žodyne neturi tiesioginių ekvivalentų, tai jokiu būdu nereiškia, kad jie yra "neišverčiami". Vertėjas randa daug būdų, kaip jų reikšmę perteikti š n e k o j e, konkrečiame tekste.

Iki šiol aptarinėjome, kaip perteikiama žodžio (ar pastovaus žodžių junginio) denotatinė reikšmė, kurią ankstesniame skyriuje buvome apibrėžę kaip žodžio santykį su d e n o t a t u, t.y. su kokia nors vienarūšių daiktų (procesų, reiškinių ir pan.) k l a s e. Ten pat nurodėme, kad š n e k o j e, konkrečiame tekste kalbos ženklai gali žymėti ir dažniausiai žymi ne visą jų klasę, o tik vieną konkretų daiktą (procesą, reiškinį ir pan.), kurį mes pavadinome r e f e r e n t u. Vertimo objektą, kaip ne kartą buvo pabrėžta, sudaro ne pati kalba, o šneka, konkretus tos kalbos vartojimo produktas (tekstas). Todėl vertimo procese dviejų kalbų - OK ir VK - ženklų atitikmenys neretai nustatomi ne denotatų, o referentų lygmeniu. Tai reiškia, kad OK vienetas ir jo atsitiktinis ekvivalentas vertimo kalboje gali skirtis savo denotatine reikšme, bet sutapti pagal žymimą referentą.

Štai pora pavyzdžių iš Dž. Selindžerio "Rugiuose prie bedugnės" vertimo:

He's in Hollywood. That isn't too far from this crumby place... (p.27)

Jis gyvena Holivude - ne per toliausia nuo šitos pašvinkusios gydyklos... (p.7)

All I wanted to do first was to say good-bye to old Phoebe. (p.200)

Tik visų pirma turėjau atsisveikinti su sesute. (p.207)

Pirmajame pavyzdyje plačios reikšmės žodis place verčiamas konkretesniu vietos pavadinimu gydykla, antrajame atvirkščiai - konkretus mergaitės vardas keičiamas bendriniu daiktavardžiu sesutė (abiem atvejais pakeitimai daromi, remiantis kontekstu). Nurodytųjų OK žodžių ir VK ekvivalentų reikšmės nesutampa: vienu atveju OK žodžio denotatinė reikšmė platesnė, kitu atveju VK žodžio denotatinė reikšmė platesnė. Ekvivalentiškumas grindžiamas tų OK ir VK leksinių vienetų r e f e r e n t ų t a p a t y b e, t.y. tuo, kad jie žymi vieną ir tą patį daiktą. (Konkretizaciją ir generalizaciją, kaip leksinio pakeitimo tipus, plačiau aptarsime kitame skyriuje.)

Taigi, OK ir VK žodžių (ar žodžių junginių) denotatinių reikšmių neatitikimas nėra kliūtis, kuri savaime užkerta jiems kelią vertimo procese tapti ekvivalentais. Svarbesnė esti jais žymimo referento tapatybė, kuri leidžia šnekoje pavartoti kaip ekvivalentus ir tokius žodžius, kurių denotatinės reikšmės nesutampa.

5.2. Pragmatinių reikšmių perteikimas

Ankstesniame skyriuje pragmatinę reikšmę esame apibrėžę kaip santykį tarp ženklo ir tą ženklą vartojančio žmogaus (tiksliau - žmonių kolektyvo). Kalbėjimo akte vartodami kalbos ženklus, žmonės nėra jiems abejingi: į tuos ar kitus kalbos ženklus jie nevienodai reaguoja ir

kartu jais nusako savo santykį su jų denotatais ir referentais. Toks subjektyvus žmonių (ta pačia kalba kalbančių žmonių bendruomenės) santykis su kalbos ženklais tampa pastoviu, visuotinai priimtinu jų semantinės struktūros komponentu, t.y. tuo, ką vadiname kalbos ženklo pragmatine reikšme.

Iš pat pradžių reikia pabrėžti, kad pragmatika kalbotyroje suprantama ne vien tik kaip kalbos vienetų pragmatinės reikšmės. Tai daug platesnė sąvoka - ji apima viską, kas susiję su tuo, dėl ko kalbėjimo akto dalyviai nevienodai supranta tuos ar kitus kalbos ženklus ir tekstus,priklausomai nuo savo kalbinės ir nekalbinės (ekstralingvistinės) patirties nevienodai juos vertina. Šia prasme pragmatika neapsiriboja vien lingvistine problematika, bet remiasi ir ekstralingvistinių faktorių (pvz., kalbėjimo akto objektas, situacija, dalyviai) tyrinėjimu.

Kaip jau buvo nurodyta, apie pragmatines reikšmes galime kalbėti tik tais atvejais, kai žmonių bendruomenės santykis su kalbos ženklais tampa pastovis ir visuotinai priimta jų semantinės struktūros dalimi, t.y. pastoviai įtrauktas į tų ženklų turinį ir gali būti apibūdinamas žodyne stilistine nuoroda. Pavyzdžiui, lietuviškas augalo pavadinimas rugiagėlė kaimo žmonėms ir miestiečiams gali sukelti nevienodas asociacijas, o žodžių junginys pikta dvasia - nevienodą efektą tikintiems ir laisvamaniams, bet šiais atvejais nevienodas kalbėjimo akto dalyvių santykis su tais ženklais nėra tapęs jų semantinės struktūros komponentu ir todėl negali būti laikomas jų pragmatinėmis reikšmėmis. Vis tik, lyginant dviejų kalbų vienetus, toks nevienodas tos pačios denotatinės reikšmės ženklų vertinimas iškyla daug dažniau, negu tada, kai kalbantieji priklau-

so vienai ir tai pačiai etninei ir kalbinei žmonių bendruomenei, todėl ir toks pragmatinis faktorius vertimo teorijoje ir praktikoje negali būti ignoruojamas.

Kitas dalykas yra tokie lietuvių kalbos žodžiai, kaip vaikėzas, keverzoti ir kt. Tam tikras žmonių santykis su jais (šiuo atveju neigiamas vertinimas) yra užfiksuotas jų semantinėje struktūroje ir todėl galime kalbėti apie jų pragmatines reikšmes, jų semantinės struktūros neigiamą emocinį komponentą.

Šiame skyrelyje glaustai aptarsime kalbos vienetų pragmatinių reikšmių perteikimo problemas vertime. Ir vėl apsiribosime leksiniais vienetais (žodžiais), nors apskritai pragmatinės reikšmės yra būdingos ne tik jiems, bet ir gramatinėms formoms. Pavyzdžiui, anglų kalboje (bent jau XIX amžiuje) vienaskaitos antrojo asmens formos (pvz., thou knowest) turėjo aiškią pragmatinę reikšmę (aukštojo poetinio stiliaus požymį), sintaksinė konstrukcija "absolute clause" (pvz.: All our savings gone, we started looking for jobs) gali būti laikoma "knygine", "oficialia". Bet apskritai stilistinė spalva yra labiau būdinga leksiniams vienetams.

Kaip žinoma, kiekviena kalba turi sudėtingą pragmatinių reikšmių sistemą, o tos reikšmės yra toli gražu ne vienos rūšies. Visai nepretenduodami į išsamų ar originalų jų įvairovės apibūdinimą, manome, kad ir anglų, ir lietuvių kalbai tiktų tokia pragmatinių reikšmių klasifikacijos schema:

1. Stilistinė žodžio charakteristika. Šalia stilistiškai neutralių žodžių, t.y. tokių, kurie vartojami visuose stiliuose ir žanruose, yra tokių, kurių vartojimo sfera yra ribota. Tas dažnesnis ar išimtinis vartojimas tam tikroje sferoje tampa pastovia stilistine charakteristika ir jų pragmatinės reikšmės komponentu. Ap-

skritai dėsninga būtų šalia stilistiškai neutralių žodžių skirti dar dvi pagrindines žodžių grupes: šnekamosios kalbos leksiką ir knyginę leksiką. Knyginė leksika tai ne vien knygose arba tik rašytinėje kalboje vartojami žodžiai. Jie gali būti (sakytinėje) viešoje kalboje,pranešime, oficialiame pokalbyje ir pan. Knyginėje leksikoje dar skirtini oficialieji žodžiai, terminai,poezijoje tevartojami žodžiai it t.t. O šnekamosios kalbos žodžiai tai irgi jokiu būdu ne vien sakytinės kalbos žodžiai. Jie gausiai vartojami grožinėje literatūroje, publicistikoje ir kt. Šnekamosios kalbos leksikai priskiriamos tarmybės, žargonybės, barbarizmai ir kt.

2) Žodžio registras. Kalbėdami apie "registrą" (an. register), kuriam priklauso žodis, mes turime galvoje tam tikras sąlygas arba kalbėjimo situaciją, kuri lemia kalbos priemonių, jų tarpe ir leksinių vienetų, pasirinkimą. Visų pirma tą situaciją sąlygoja kalbėjimo akto dalyviai: vienus žodžius vartojame kalbėdami tik su artimaisiais, kitus - tik su nepažįstamais ar socialiniu atžvilgiu viršesniais asmenimis. Be to, kalbėjimo registrą lemia ir kitos aplinkybės, pavyzdžiui, su artimaisiais ar giminaičiais oficialioje aplinkoje (pvz., darbe ar susirinkime) nepriimta kalbėti taip, kaip namuose. Apskritai kalboje galima skirti penkis registrus: 1) familiarųjį ("žemąjį"), 2) neformalųjį, 3) neutralųjį, 4) formalųjį, 5) aukštąjį. Žinoma, dauguma žodžių priklauso neutraliam registrui, t.y. jie gali būti vartojami visuose kalbėjimo registruose nuo familiariojo iki aukštojo, kaip ir stilistiškai neutralūs žodžiai, kurie vartojami visuose stiliuose ir žanruose.

3. Žodžio emocinis atspalvis. Kiekvienoje kalboje

šalia žodžių, kurių reikšmė neturi emocinio komponento (o tokių žodyne didžioji dauguma), yra žodžių, kuriais reiškiamas teigiamas arba neigiamas emocinis santykis su jų žymimais objektais. Apie juos sakome, kad jie turi tam tikrą emocinį atspalvį. Taigi, žodžiai gali būti teigiamo, neutralaus ir neigiamo emocinio atspalvio.

Nurodytieji žodžių klasifikacijos pagal jų pragmatines reikšmes aspektai yra glaudžiai tarp savęs susiję. Pavyzdžiui, šnekamosios kalbos žodžiai gali būti priskirtini ir familiariajam ar neformaliajam registrui; knyginė leksika - formaliajam registrui, poetiniai žodžiai - aukštajam registrui. Tarpusavio ryšiai sieja stilistinę žodžio charakteristiką ar registrą su jo emociniu atspalviu: neigiamo emocinio atspalvio žodžiai daugiausia priklauso familiariajam registrui, o teigiamo emocinio atspalvio žodžiai - aukštajam registrui ir poetinei leksikai, ir t.t. Tai rodo, kokie sudėtingi santykiai egzistuoja tarp įvairių pragmatinių reikšmių rūšių ir ju pagrindu kalbos žodyne skiriamų leksikos grupių.

Pradedant aptarinėti pragmatinių reikšmių vaidmenį vertime, reikia pabrėžti, kad skirtingų kalbų leksinių vienetų pragmatinės reikšmės dažniau nesutampa negu jų denotatinės reikšmės. Įprastais reiktų laikyti tokius atvejus, kai dviejų kalbų tos pačios denotatinės reikšmės žodžiai skiriasi savo pragmatinėmis reikšmėmis, t.y. savo stilistine charakteristika, registru ar emociniu atspalviu. Pavyzdžiui, anglų kalbos leksikone nėra atitikmenų, savo stilistine charakteristika tiksliai atliepiančių lietuvių tradicinius poetizmus giria, sodžius, žiburys, nors tos pačios denotatinės reikšmės žodžių jame, be abejo, netrūksta. Kita vertus, anglų kalbos cinema turi šnekamosios kalbos sinonimų -

movies (paprastai tik amerikiniame variante) ir pictures (paprastai tik britaniškame variante), o lietuvių kalboje stilistiškai neutralus kinas kasdieninėje buitinėje kalboje plačiau vartojamų sinonimų neturi. Nėra lietuvių kalboje ir žodžių, savo pragmatine reikšme atitinkančių anglų kalbos neformalaus registro leksinius vienetus buck "doleris", doc "gydytojas", lab "laboratorija" ir kt.

Dviejų kalbų leksinių vienetų pragmatinių reikšmių skirtumai dar labiau išryškėja, kai imame lyginti ne atskirus žodžius, bet ištisas žodžių grupes, t.y. sinonimų eiles. Pavyzdžiui, anglų kalbos sinonimų eilėje start - begin - commence centrinis (vadinamas dominante) yra stilistiškai neutralus žodis, start - neformalus, commence - formalus. Lietuvių kalboje šalia stilistiškai neutralaus pradėti ir neformalaus imti yra daug ekspresyvių sinonimų (pvz., čiupti, griebti, pulti, šokti, pasiusti ir kt.), bet nėra formalaus registro atitikmens. Arba paimkite A. Lyberio "Sinonimų žodyną" (1980) ir palyginkite žodžio eiti sinonimus su anglų kalbos walk sinonimais kokiame nors didesniame anglų kalbos sinonimų žodyne: eiti gerokai pralenkia angliškąjį atitikmenį ne tik šnekamosios kalbos sinonimų gausumu, bet ir emocinių atspalvių įvairove.

Dėl OK ir VK žodžių pragmatinių reikšmių neatitikimo kai kurios iš tų reikšmių vertimo procese dingsta. Pragmatinės reikšmės nuostoliai paprastai atsiranda tada, kai stilistiniu ar emociniu-ekspresiniu atžvilgiu ženklūs OK žodžiai pakeičiami neutraliais VK žodžiais. Štai kaip Č. Dikenso "Deivide Koperfilde" kalba misteris Mikoberis:

"My dear Copperfield," said Mr. Micawber, "this is luxurious. This is a way of life which

reminds me of the period when I was myself in a state of celibacy...

- O! Kaip prašmatnu, brangusis Koperfildai! - sušuko misteris Mikoberis. - Toks gyvenimas primena man tuos laikus, kai aš dar buvau nevedęs...

Šiame pavyzdyje, kuris paimtas iš J. Pikčilingio "Lietuvių kalbos stilistikos" [33, 49], anglų kalbos frazės in a state of celibacy denotatinę reikšmę visiškai gerai perteikia ir vienas lietuvių kalbos žodis nevedęs, bet kalbančiojo frazės pūstumą, knygišką jo skambesį vertėjas prislopina. Anot J. Pikčilingio, "misterio Mikoberio stilius kiek pastumiamas žemyn nuo pjedestalo".

Nuostoliai, kurie atsiranda pragmatiškai ženklią leksiką keičiant neutralia, tam tikru mastu yra neišvengiami (juos sumažinti iki minimumo galima vadinamuoju kompensacijos būdu, kurį aptarsime toliau), tačiau neleistina daryti atvirkščiai - neutralią leksiką keisti pragmatiškai ženklia, t.y. savo stilistine charakteristika, registru ir emociniu atspalviu ne neutralia, leksika. Panagrinėkime bent vieną pavyzdį:

'... Bet that woman drinks a pint for breakfast every morning - know she drinks two glasses full. Seen her.' (H. Lee, p.218)

- ... Dievaži, ji kiekvieną rytą per pusryčius išmaukia puslitrį... Aš žinau, dvi pilnas stiklines. Savo akimis mačiau. (p.250)

Šiame kontekste lietuvių kalbos išmaukti pakankamai gerai atliepia anglų drink, tačiau pastarasis savo stilistine charakteristika ir emociniu atspalviu yra neutralus, o išmaukti yra "žemojo" registro šnekamosios kalbos žodis, išreiškiantis menkinimą, todėl perdėm šiurkščiai skambantis septynmečio Dilo lūpose, įvardi-

jant blogus tetos įpročius.

Neutralios leksikos pakeitimas pragmatiškai ženklia yra pateisinamas tik vadinamąja kompensacija, kuri vaidina gana svarbų vaidmenį perteikiant pragmatines reikšmes vertime. Dalykas tas, kad jos kokybiškai skiriasi nuo denotatinių reikšmių dar vienu aspektu: pastarosios priklauso konkrečiam leksiniam vienetui, o pragmatinės reikšmės, nors jos reiškiamos tais ar kitais leksiniais vienetais, apibūdina ne tiek pačius vienetus, kiek v i s ą t e k s t ą, kuriame jie vartojami. Stilistinė charakteristika, registras ir emocinis atspalvis yra būdingi ne atskiriems žodžiams ir žodžių junginiams, bet visam tam tikram tekstui, visam šnekos produktui. Todėl VK teksto struktūroje pragmatinės reikšmės gali būti reiškiamos kitomis priemonėmis ir kitose teksto vietose, negu OK tekste. Visa tai ir sudaro kompensacijos esmę.

Kad būtų aiškiau, pailiustruosime šį vertimo proceso reiškinį pavyzdžiu:

It cost him damn near four thousand bucks. He's got a lot of dough, now. (J. D. Salinger, p.27)

Arti keturių tūkstančių paklojo. Pinigo jis dabar turi kaip šieno. (p.7)

Ir angliškas originalas, ir lietuviškas vertimo tekstas yra stilistiniu atžvilgiu ženklūs, priklausantys kasdieninei buitinei kalbai, familiariam registrui. Tačiau konkretūs šios priklausomybės rodikliai OK ir VK tekstuose nesutampa: angliškame tekste ją ženklina žodžiai damn, bucks, dough, o vertime visai n e tie žodžiai, kurie savo denotatinėmis reikšmėmis yra jų ekvivalentai - paklojo, kaip šieno. Vadinasi, vertime ne taip svarbu perteikti atskirų OK teksto elementų pragmatines reikšmes (dažnai šito ir neįmanoma padary-

ti), kaip išlaikyti bendrą v i s o k o n k r e t a u s t e k s t o stilistinę, registrinę ir emocinę charakteristiką. Tai dar kartą patvirtina jau minėtą vertimo nuostatą, kad verčiami ne atskiri kalbos vienetai, o konkretūs šnekos produktai (tekstai), ir siekiama ne atskirų leksinių (ar gramatinių) vienetų ekvivalentiškumo, o viso vertimo ekvivalentiškumo visam originalo tekstui.

Išsamiau apie kompensaciją vertime bus kalbama kitame skyriuje.

Nerasdamas tiesioginių pragmatinių atitikmenų vertimo kalboje, vertėjas neretai griebiasi a p r a š o m o j o v e r t i m o būdo toms pragmatinėms reikšmėms perteikti. Jis grindžiamas tuo, kad kiekvienoje kalboje esama žodžių, kurie savo leksine reikšme nusako kalbančiojo emocinį santykį su vienu ar kitu daiktu ar reiškiniu - teigiamą arba neigiamą. Apie tokius žodžius galima sakyti, kad jie turi tik pragmatinę (t.y. emocinio vertinimo) reikšmę, bet neturi denotatinės reikšmės. Pavyzdžiui, anglų kalbos žodžiai dear, darling ir kt. reiškia teigiamą emocinį santykį su pažymimu daiktu ar asmeniu, o damn, bloody ir kt. - neigiamą emocinį santykį. Štai sakinyje iš Dž.Selindžerio romano "Rugiuose prie bedugnės": "... then I tried to sock him, with all my mights, right smack in the toothbrush, so it would split his goddam throat open" (p.64) goddam, žinoma, nenurodo jokių požymių, iš tikrųjų būdingų žodžio throat denotatui, o tik išreiškia kalbančiojo neigiamą santykį su asmeniu, kurio throat čia minima. Skaitome lietuvišką vertimą: "... užsimoju iš peties tiesiai jam į dantų šepetėlį, kad sulįstų biaurybei į gerklę" ir matome, kad tas pats emocinis atspalvis perteiktas kitu žodžiu - daiktavardžiu biaury-

bė (dabar jau rašoma bjaurybė!).

Panašaus pobūdžio anglų kalbos žodžiai gali būti vartojami aprašomuoju būdu perteikti emocinėms reikšmėms, kurios būdingos lietuvių kalbos maloninamiesiems ir niekinamiesiems priesagų vediniams (jie dar vadinami subjektyvaus vertinimo ar ekspresiniais-emociniais vediniais). Pavyzdžiui, angliškuose lietuvių liaudies dainų vertimuose neretai aptinkame: tėvelis - dear father, močiutė - dear mother, mergytė - dear maiden, mergužėlės - maidens gentle, youthful maidens. Žinoma, lietuvių kalbos maloninamiesiems deminutyvams atliepti čia dažniausiai vartojamas žodis little, tačiau teigiamam emociniam vertimui žymėti jis toli gražu ne visur tinka. Pavyzdžiui, little father ir little mother anglui skamba komiškai.

O štai kaip aprašomuoju būdu maloninamąją deminutyvo saulelė prasmę K. Donelaičio "Metuose" pabrėžia vertėjas P. Tempestas:

Ant saulelė vėl nuo mus atstodama ritas
Irgi palikusi mus greita vakarop nusileidžia.
Now does the sun we love retreat again
And, leaving us, roll swiftly down to dusk.

(Palyginkite, kaip keičiasi būrų dainiaus emocinis santykis su saulele, kai šio žodžio pragmatinė reikšmė lieka neišreikšta N. Rastenio vertime:

Look yon, the sun again is rolling down the sky:
Each day shows less and less of its majestic rays..)

Aprašomasis vertimas tinka ir kai kurioms kitoms pragmatinėms reikšmėms perteikti. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos veiksmažodžio drunyti registrą galima atliepti anglų kalbos fraze to sleep like a log, t.y. prie neutralaus veiksmažodžio to sleep pridėjus like a log, visa frazė priskiriama familiariam registrui.

Apteriant pragmatines reikšmes, negalima neužkliudyti metaforinių žodžio reikšmių. Kaip žinoma, tokios reikšmės atsiranda tada, kai vieno daikto pavadinimas perkeliamas kitam daiktui dėl jų ypatybių panašumo. Tokio perkėlimo išeities pozicija neretai esti ekspresyvūs, tam tikrą emocinį atspalvį turintys tradiciniai palyginimai, pvz., gudrus kaip lapė. Daugelis tautų šitaip tam tikras žmogiškas ypatybes priskiria gyvūnams (ar negyviems daiktams), paskui pastarųjų vardais pavadindamos žmones.

Reikia vis dėlto turėti galvoje, kad ne visos tautos tiems patiems gyvūnams priskiria tas pačias ypatybes; vadinasi, ir minėto tipo palyginimų "vidinė forma" skirtingose kalbose gali nesutapti. Pavyzdžiui, lietuvių gudrus kaip lapė anglų kalboje atliepia analogiškos "vidinės formos" lyginamasis pasakymas cunning/sly as a fox, bet užsispyręs kaip ožys/užsispyrusi kaip ožka = obstinate as a mule, nes anglams užsispyrimo "simbolis" yra ne ožys ar ožka, bet mulas. Todėl plg.:

> Worst of all, he had no hope of shaking her resolution; she was as obstinate as a mule, always had been from a child. (J. Galsworthy, p.48)
>
> Blogiausia - jokios vilties pakeisti jos nusistatymą; užsispyrusi kaip ožka, visada buvo tokia, nuo pat vaikystės. (p.26)

Neretai kai kurioms žmogaus ypatybėms (ar būsenoms) nusakyti vertimo kalboje apskritai nėra atitinkamo lyginamojo pasakymo, pvz.:helpless as a fly in a spider's web, dead as mutton, lively as a cricket, nervous as a cat. Tada vertėjui reikia ieškoti kitų vertimo priemonių. Kartais tinka ir tokio vaizdingo lyginamojo pasakymo vertinys, pvz.:

> He seems to me to be possessed by some power

which is using him for its own ends and in whose hold he is helpless as a fly in a spider's web. (W. S. Maugham, p.74)

Atrodo užvaldytas kažkokios jėgos, kuri jį naudoja savo tikslams; jos naguose jis bejėgis kaip musė voratinklyje. (p.53)

Tačiau ne visi vertiniai būna geri bei vartotini, ypač kai jų įvaizdžiai lietuviui nieko nesako. Pasitaiko atvejų, kai vertinio vaizdingumą mėginama pastiprinti tinkamu VK frazeologizmu:

The last time, if he remembered, it had been Juley: the poor old soul had been as nervous as a cat the whole time. (J. Galsworthy, p.137)

Paskutinį kartą, jei neapsiriko, buvo Džulė; vargšė senikė visą laiką nerimastavo lyg katė įkirpta į uodegą. (p.)

Kaip pastebėjote, be kita ko, OK būdvardis buvo pakeistas atitinkamos reikšmės VK veiksmažodžiu. Tokia transformacija atveria vertėjui galimybę pasirinkti kokį nors adekvačios denotatinės ir pragmatinės reikšmės veiksmažodinį frazeologizmą, nebūtinai turintį palyginimo formą, pvz.:

... he'd be as lively as a cricket. (W. S. Maugham, p.176)

... jis nenukabindavo nosies. (p. 147)

(Šį pavyzdį dar galima priskirti antoniminiam vertimui; plačiau apie jį žr. 6.2.)

Kartais tokio vaizdingo palyginimo atitikmeniu vertimo kalboje gali būti perkeltine prasme vartojamas veiksmažodis, pvz.:

Mr Crabbe was as dead as mutton, but Mr Crabbe continued to write moral stories in rhymed couplets. (S. Maugham, p.28)

Misteris Krebas kaip poetas buvo palaidotas, misteris Krebas ir toliau rašė pamokamas istorijas rimuotais dvieiliais. (p.12)

Versdamas tokius ekspresyvius palyginimus, vertėjas paprastai tikisi rasti tinkamą ekvivalentą dvikalbiame žodyne. Reikia pasakyti, kad tokiais atvejais "Anglų lietuvių kalbų žodynas" yra menkas patarėjas, nes čia tie palyginimai dažnai atliepiami tokiais lietuvių kalbos žodžiais ar žodžių junginiais, kuriais perteikiamos tik jų denotatinės reikšmės, pvz.: busy as a bee/beaver - labai užsiėmęs, as blind as a bat - visiškai aklas, lively/merry as a cricket - linksmas, gyvas; as mad as a wet hen - įsiutęs; mad as a hatter, mad as a March hare - visiškai išprotėjęs, pamišęs. Taigi emocinio atspalvio nuostoliai yra akivaizdūs.

Kitoje žodžio reikšmės metaforizacijos pakopoje lyginamojo pasakymo antrasis komponentas (daiktavardis) neretai tampa žodžiu, galinčiu jau savarankiškai įvardyti žmogų, kuris nurodyta ypatybe panašus į tuo komponentu žymimą gyvūną. Pavyzdžiui, gudrų žmogų galima pavadinti lape. Šiuo atveju žodžio emocinės-ekspresinės reikšmės pagrindu atsiranda ir jo denotatinės reikšmės poslinkis - tuo žodžiu pavadinus kitą daiktą, jis įgyja metaforinę reikšmę.

Ir vėl ne visose kalbose metaforinės žodžių reikšmės sutampa. Pavyzdžiui, anglų rat "niekšas, išdavikas, persimetėlis, šnipas, streiklaužys", o lietuvių žiurkė - metaforiškai nevartojamas žodis. Iš kitos pusės, lietuvių varna perkeltine prasme reiškia "žioplys, išsižiojėlis", o šio žodžio angliškas ekvivalentas crow perkeltine prasme nusakyti žmogų nevartojamas. Be to, tie patys žodžiai abiejose kalbose gali turėti skirtingas metaforines reikšmes. Pavyzdžiui, plg.: gaidys

"priešgina, peštukas" ir cock "vadas, vadovas" ('a leader; chief person; ruling spirit'), višta "žioplas, kvailokas žmogus (paprastai apie moterį)" ir hen "smalsi, landi, paskalas nešiojanti moteris" ('a woman, esp. a busybody or gossip'), šarka "plepys, liežuvių nešiotojas (paprastai apie moterį)" ir magpie "žmogus, renkantis ir kaupiantis beverčius daiktus" ('a person who likes collecting and keeping objects, often objects that have no use or value'). Į tokius dviejų kalbų skirtumus vertimo procese taip pat tenka atsižvelgti, juoba kad tokių zoonimų metaforinės reikšmės priklauso šnekamosios kalbos stiliui ir turi emocinį (paprastai neigiamą) atspalvį.

Greta žodžio pragmatinės reikšmės šliejasi ir tai, kas vadinama konotacija (an. connotation). Žodžio konotacija - tai antrinės papildomos asociacijos, kurias jis sukelia ta kalba kalbančio žmogaus sąmonėje, pvz.: The word 'tropics'means the area between 23° N and 23° S; it connotates heat. Nors kalbininkai ir abejoja, ar reiktų konotaciją laikyti žodžio semantinės struktūros komponentu, jos vaidmuo emocinio efekto siekiančioje literatūroje, ypač poezijoje, yra labai svarbus.

Tos pačios denotatinės reikšmės žodžiai skirtingose kalbose gali turėti nevienodas konotacijas, t.y. skirtingų kalbinių bendruomenių žmonėms sukelti nevienodas asociacijas. VDR vertimo teoretikas A. Noibertas (A. Neubert) pateikia tokį egzotišką pavyzdį. Tarkime, kad į arabų kalbą reikia išversti V. Šekspyro garsiojo aštuonioliktojo soneto pirmąją eilutę: 'Shall I compare thee to a summer day?' Tikslus žodžio summer denotatinės reikšmės perteikimas gali sukelti nelauktą arabų skaitytojo reakciją: varginančiai kaitri vasa-

ros diena jo sąmonėje neįkūnija grožio sąvokos, gal regimuosius grožio vaizdus jis sieja su pavasario diena. Šis pavyzdys akivaizdžiai rodo, kad kartais, iškilus denotatinės ir pragmatinės reikšmės nesuderinamumo problemai, vertėjui reikia rinktis ir pirmenybę atiduoti pastarajai. Analogišką atvejį randame V. Šekspyro 98-to soneto lietuviškame vertime (vertė A. Churginas). Plg.:

From you have I been absent in the spring,
When proud-pied April, dressed in all his trim,
Hath put a spirit of youth in everything,
That heavy Saturn laughed and leaped with him.

Mes išsiskyrėme tuo metu, kada
Gegužis audė margą skraistę savo,
Kai juokės atjaunėjusi gamta
Ir net Saturnas šoko ir dainavo.

Sunku, žinoma patikėti, kad vertėjas čia būtų suklydęs ir OK žodį April "balandis" per klaidą vertime pakeitęs vėlesnio mėnesio pavadinimu. Anglijoje pavasaris iš tiesų ateina bene mėnesiu anksčiau, todėl ir balandis, kaip visuotino gamtos pabudimo mėnuo, ir jį žymintis žodis anglų sąmonėje pastoviai siejasi su ryškiausiais pavasario džiaugsmo vaizdais (pavyzdžiui, anglų poezijoje nuo pat Dž. Čoserio laikų). Lietuvoje tikras pavasaris paprastai vėlyvas ir visas jo grožis atsiskleidžia mėnesiu vėliau, todėl natūralu, kad ir žodis balandis lietuvių kalboje neturi anglų kalbos tos pačios denotatinės reikšmės žodžiui būdingos konotacijos. Tą pačią konotaciją turi gegužis, todėl jis čia ir labiau tinka.

Iš kitos pusės, pavyzdžiui, vargu, ar anglo vaizduotę gali paveikti pažodžiui išverstas lietuvių kalbos žodžių junginys balta pieno puta J. Marcinkevi-

čiaus eilėraštyje "Rugpjūtis":

Kai likimas atplaukia
Balta pieno puta.

Lietuviams, iš vaikystės įsiminusiems pasaką "Eglė žalčių karalienė", jis turi "emocinę aureolę", sukuria magiškų žodžių įspūdį. Siekdamas adekvataus įspūdžio angliškame vertime, vertėjas negali ignoruoti šio žodžių junginio pragmatinio aspekto:

And man's fortune comes flowing
like magic milk foam.

Anot vertimo recenzentės D. Vabalienės, "pridėtame žodyje "magic" jau slypi aliuzija į kažką daugiau, negu pasakyta tekste, tuo pačiu vertimas artėja prie originalo" [37, 173].

Tos pačios denotatinės reikšmės žodžiai su nevienoda konotacija yra toli gražu ne retenybė. Pavyzdžiui, anglų holly ir mistletoe anglams - Kalėdų simboliai, nes šių augalų šakelėmis per šią šventę Anglijoje puošiami kambariai, o lietuviams bugienis ir amalas tėra retų augalų pavadinimai, kurių reikšmės jiems neturi emocinio ar vaizdinio komponento. Ir priešingai - lietuviams rūta yra merginos nekaltybės simbolis, o anglams rue - egzotiškas botanikos terminas. Vadinasi, daugelis mūsų liaudies dainų apie rūtas, išvertus jas į anglų kalbą ir nepaaiškinus šio žodžio simbolinės prasmės, liktų visai nesuprastos.

Ne visada žodžio konotacija esti emocinio ar vaizdinio pobūdžio. Kartais ji pasireiškia tik tuo, kad kurio nors žodžio denotatas vienoje kalboje priskiriamas vienai daiktų ar reiškinių klasei, o kitoje kalboje - kitai daiktų ar reiškinių klasei, nes jie atlieka nevienodas funkcijas skirtingų tautų gyvenime. Pavyzdžiui, lietuviams grietinė - kasdieninis maisto

produktas, pridedamas valgant daugelį patiekalų, o anglams sour cream - tai surūgusi grietinėlė, t.y. faktiškai sugedęs maisto produktas.

Aptardami konotacijos problemą, mes visiškai priartėjome prie vertimo pragmatinio aspekto suvokimo plačiąja pragmatikos termino prasme.

5.3. Pragmatinis vertimo aspektas

Jau minėjome, kad pragmatikos sąvoka neapsiriboja vien tik kalbos vienetų pragmatinės reikšmės samprata - ji žymiai platesnė ir aprėpia viską, kas sąlygoja žmonių santykį su kalba (kaip ženklų sistema), kad kalbėjimo akto dalyviai nevienodai vartoja ir supranta vienus ar kitus kalbos ženklus ar pasakymus priklausomai nuo jų lingvistinės ir ekstralingvistinės (t.y. kalbinės ir nekalbinės) patirties. Kalbėjimo akto dalyvių ekstralingvistinė patirtis (tai, kas neretai vadinama "pamatinėmis žiniomis", plg. an. backgr und knowledge, rus. фоновые знания) yra tas kitas veiksnys, kuris tam tikru mastu apsprendžia kalbos ir kalbėjimo vienetų supratimą. Šiame skyrelyje mes ir panagrinėsime, kaip šis veiksnys sąlygoja vertimo procesą ir atitikmenų parinkimą tam tikriems OK vienetams.

Lygindami dviejų kalbų leksinius vienetus, jau esame nurodę vieną kitą atvejį, kai OK ir VK kalbančių žmonių ekstralingvistinė patirtis, t.y. jų "pamatinės žinios", skiriasi. Dėl to daugelis dalykų, kurie yra savaime suprantami originalo skaitytojui, esti nelabai suprantami ar visai nesuprantami vertimo skaitytojui. Vertėjui, žinoma, reikia į tai atsižvelgti: net ir labai "tikslus" vertimas bus bevertis, jei jis liks nesuprantamas tiems, kam jis skirtas. Taigi, pragmatinio as-

pakto paisymas yra būtina sąlyga, kad vertimas taptų visiškai adekvatus.

Be abejo, ne visos verčiamų tekstų rūšys reikalauja vienodos atodairos į pragmatinį faktorių. Pavyzdžiui, žinomas vertimo teoretikas A. Noibertas visas verčiamų tekstų rūšis priklausomai nuo juose iškylančių pragmatinių problemų sunkumo skirsto į keturias grupes: 1) mokslinė literatūra, kuri vienodai orientuojama į OK ir VK skaitytojus; skirtingomis kalbomis kalbantys žmonės apskritai supranta ją vienodai, nes ji skirta specialistams, išmanantiems tam tikroje mokslo srityje; 2) vietinės spaudos medžiaga ir kai kurie kiti tekstai, skirti siauresniam vartojimui; nors jų turinys nevisada lengvai suprantamas kitakalbiam skaitytojui, bet jie labai retai verčiami į kitas kalbas ir kokių nors specialių pragmatinio faktoriaus sąlygojamų problemų paprastai nekelia; 3) grožinė literatūra, skirta visų pirma žmonėms, kuriems ta kalba yra gimtoji, bet dažnai verčiama į kitas kalbas ir todėl pragmatiniu atžvilgiu vertėjui kelianti nemaža specifinių sunkumų; 4) užsieniui adresuojamos propagandos ir eksportui skirtų prekių reklamos tekstai; jų vertimuose pragmatiniam faktoriui priklauso ypatingai svarbus vaidmuo [21, 30-31].

Apskritai, atitrūkus nuo konkrečių verčiamo teksto rūšių, reikia pasakyti, kad atodaira į pragmatinį aspektą yra ypač svarbi, kai tekste pasitaiko vadinamoji neekvivalentinė leksika (žr. 5.1.), būtent: tikriniai vardai, geografiniai pavadinimai, įvairių rūšių žodžiai realijos. Štai, verčiant į lietuvių kalbą geografinius pavadinimus, prie JAV vietovardžių Massachusetts, Nebraska, Virginia paprastai pridedamas žodis valstija, prie Kanados vietovardžių Alberta,

Manitoba, Saskatchewan - žodis provincija, prie Anglijos vietovardžių Kent, Middlesex, Surrey - žodis grafystė, nes daugeliui lietuvių neaišku, kokios rūšies vietoves jie žymi. Tadinasi, OK teksto implicitinė informacija (t.y. neišreikšta, bet lengvai OK vartotojo numanoma, įeinanti į jo "pamatinių žinių" apimtį) vertime virsta eksplicitine (t.y. aiškiai išreikšta), prieinama ir vertimo skaitytojui. Plg.:

"Where you girls from?..."

"Seattle, Washington," she said. (J. D. Salinger, p.89)

- Klausiu, iš kur jūs visos atvažiavusios!...

- Iš Sietlo, Vašingtono valstijos, - sako. (p.80)

Dill was from Meridian, Mississippi. (H. Lee, p.13)

Dilas buvo iš Misisipės valstijos, Meridiano miesto. (p.10)

Analogišku būdu verčiami į anglų kalbą rusų geografiniai pavadinimai. Pavyzdžiui, S. Nėries eilėraščio pavadinimas "Sesuo žydrioji - Vilija" išverstas "Blue Sister, River Vilija" (tokiu pavadinimu 1987 metais "Radugos" leidyklos išleistas ir poetės eilėraščių vertimų rinkinys). Čia žodis river pridedamas atsižvelgiant į tai, kad angliškai kalbančiam pasauliui pats upės vardas nėra žinomas.

Apskritai, p r i d ė j i m a s yra gana įprastas vertimo būdas, įgalinantis vertėją vienos kalbos vartotojams savaime (ar tariamai) žinomą informaciją pateikti kitos kalbos vartotojams, kurie tos informacijos gali pasigesti. Šiuo būdu siekiama, kad vertimo tekstas būtų kuo geriau suprantamas jo skaitytojams.

Štai dar pora pavyzdžių, kuriuose pridėjimą taip pat sąlygoja pragmatinis faktorius:

... for dessert you got Brown Betty, which no-

body ate... (J. D. Salinger, p.57)

... desertui - pudingas "Rudoji Betė", kurio niekas nesiryždavo valgyti... (p.42)

It was at this Fourth of July dance at the club. (t.p., p.144)

Per Liepos ketvirtosios šventę klube buvo pasilinksminimas. (p.143)

Pirmajame pavyzdyje pridėtas žodis pudingas įvardija lietuvių skaitytojui mįslingo pavadinimo patiekalo rūšį, o antrajame žodis šventė reikalingas, kad vertimo skaitytojui bent būtų užsiminta, jog tai ne eilinė diena, kurią taip gerai prisimena pasakotojas (žinoma, amerikiečio "pamatinių žinių" apimtis šiuo atveju didesnė: liepos ketvirtoji - ne šiaip šventė, o Nepriklausomybės diena).

Kitais atvejais priešingai - atodaira į pragmatinį faktorių vertime pasireiškia vieno ar kito žodžio p r a l e i d i m u, pvz., plg.:

Then she invited me to visit Ernie during the summer, at Gloucester, Massachusetts. (J. D. Salinger, p.77)

Paskui pakvietė vasarą atvažiuoti į Gločesterį aplankyti Ernio. (p.66)

When I did not die I crammed it into my mouth: Wrigley's Double-Mint. (H. Lee, p.39)

Žiūriu, tebesu gyva, ir susigrūdau viską į burną - guma buvo mėtinė. (p.41)

Čia pirmajame pavyzdyje praleistas valstijos pavadinimas, nes jo teikiama informacija šiame kontekste nėra esminga. Antrajame pavyzdyje pasigendame kramtomosios gumos firminio pavadinimo, bet tai menkas nuostolis, nes tas pavadinimas lietuvių skaitytojui nieko nesako.

Dar dažnesni vertimo praktikoje yra pragmatiniais sumetimais daromi įvairūs p a k e i t i m a i. Tai dar vienas būdas vertimo skaitytojui perduoti vienokią ar kitokią informaciją, kuri originalo tekstu tiesiogiai neperduodama, bet vis vien OK vartotojui yra žinoma ir svarbiausia - geriau atliepia VK vartotojo ekstralingvistinę (t.y. nekalbinę) patirtį. Panagrinėkime keletą vertimo pavyzdžių. Plg., pvz.:

... they don't have chicken for breakfast at the White House. (H. Lee, p.217)

... pats prezidentas pusryčiams nevalgo viščiukų. (p.249)

Kiekvienam amerikiečiui yra žinoma, kad Baltieji rūmai - JAV prezidento rezidencija. Lietuvių skaitytojas šito gali ir nežinoti. Tad Baltųjų rūmų šeimininko įvardijimas šiame kontekste pragmatiniu atžvilgiu yra tinkamesnis VK raiškos būdas.

Dž.Selindžerio "Rugiuose prie bedugnės" randame šį pavyzdį:

... I wouldn't go to one of those Ivy League colleges if I was dying... (p.101)

... tegu mane užmuša - neisiu nė į vieną tų aristokratiškų koledžų... (p.93)

Ivy League ("gebenės lyga") - tai seniausių ir didžiausią socialinį prestižą turinčių JAV universitetų grupė, apie kurią retas kuris lietuvių skaitytojas yra girdėjęs, todėl jos pavadinimo pakeitimas žodžiu, žyminčiu vieną iš esmingiausių jos požymių, šiuo atveju yra pakankamai informatyvus ir ekonomiškas vertimo būdas.

Pragmatiniais sumetimais daromi pakeitimai dažnai esti apibendrinamojo pobūdžio: konkrečios reikšmės žodžiai pakeičiami bendresnės reikšmės žodžiais, už-

tai geriau suprantamais VK vartotojams. Toks pakeitimo tipas yra vadinamas g e n e r a l i z a c i j a. Pailiustruosime jį pora pavyzdžių iš H. Lí romano "Nežudyk strazdo giesmininko" vertimo, plg.:

... helping ourselves to someone's scuppernongs was part of our ethical culture... (p.41)

... nusiraškyti svetimą vynuogę - mes nelaikėme nuodėme... (p.43)

... a 'swept' yard that was never swept - where johnson grass and rabbit-tobacco grew in abundance. (p.14)

... "šluojamą" kiemą, kuris visada būdavo nešluotas, gausiai prižėlęs piktžolių. (p.12)

Originalo tekste nurodyti žodžiai scuppernong (JAV pietuose paplitusi gelsvai žalsva muskatinių vynuogių rūšis), johnson grass ir rabbit-tobacco (žolių rūšių pavadinimai) turbūt gerai žinomi amerikiečiams, pietinių valstijų gyventojams. Tačiau lietuvių kalboje mes net neturime šiems žodžiams atitikmenų, todėl vertimo skaitytojui, kad jis be papildomų paaiškinimų suprastų VK tekstą, abiem atvėjais pakanka bendresnės reikšmės žodžių (hiperonimų) - vynuogė ir piktžolės. Kokiame kitame kontekste (pvz., botanikos vadovėlyje) tokia generalizacija būtų nepriimtina.

Generalizaciją minėto romano vertime dar galima įžiūrėti ir tada, kai sudėtiniai pavadinimai Franklin stove ir Hoover cart įvardijantys specifinių amerikietiškos buities daiktų rūšis, pakeičiami tų daiktų giminės pavadinimais, plg.:

An old Franklin stove sat in a corner of the porch... (p.58)

Jos kampe kiurksojo sena krosnelė... (p.63)

Or two dumpy country-women in straw hats

sitting in a Hoover cart.

... ar dvi kresnos kaimietės šiaudinėmis skrybėlėmis sėdi vežime. (p.158)

Kartais pasitaiko, kad pragmatiniais sumetimais vertime daromi ir priešingo pobūdžio pakeitimai - bendresnės reikšmės žodžiai pakeičiami konkretesnės, siauresnės reikšmės žodžiais (ar jų junginiais), atskleidžiančiais vieno ar kito reiškinio esmę. Tai jau k o n k r e t i z a c i j o s atvejai. Imkime kad ir tokį pavyzdį:

I gather that you are very much in favour of Britain being in Europe. (CCELD, p.481)

Didžiosios Britanijos gyventojui, žinančiam, kokiais ryšiais jo šalis yra susijusi su kontinentine Europa, pasakymas being in Europe yra suprantamas be jokių paaiškinimų, o lietuvių skaitytojui gali būti ir neaišku, kokia prasme čia vartojamas žodis Europe. Atsižvelgdami į tai, šį sakinį lietuvių kalbą verčiame šitaip:

Kaip suprantu, jūs labai palankiai vertinate Britanijos įstojimą į "Bendrąją rinką" (Europos ekonominę bendriją).

Galiausia, norėdamas paaiškinti vienokias ar kitokia kitos tautos gyvenimo realijas, suprantamas originalo skaitytojui, bet nelabai suprantamas ar visai nežinomas VK vartotojui, vertėjas griebiasi komentarų. Ir iš tikrųjų reta verstinė knyga be jų apsieina. Štai H. Li romane skaitome: "The temperature was an easy ninety, he said" (p.192). Lietuviškame vertime po sakinio "Jis pasakė, kad temperatūra čia netoli devyniasdešimt" yra nuoroda, o puslapio (p.221) gale išnašoje paaiškinta: Celsijaus 32^{C}.

Kartais tie komentarai būna gana ilgi ir užima

daug vietos. Pavyzdžiui, A. Baranausko "Anykščių šilelyje" daroma aliuzija į lietuvių liaudies pasaką "Eglė žalčių karalienė" angliškame vertime (1981, vertė P. Tempestas) paaiškinama ištisu pasakos perpasakojimu, pateikiamu komentaruose knygelės gale.

Aptartieji pavyzdžiai rodo, kad pragmatinis vertimo aspektas reikalauja iš vertėjo, kad jis būtų gerai susipažinęs su originale aprašomais daiktais, reiškiniais ir situacijomis. Be gilesnių ekstralingvistinių žinių, be atodairos į pragmatinį faktorių neįmanomas ir geras vertimas.

5.4. Intralingvistinių reikšmių perteikimas

Intralingvistinė reikšmė (ji jau buvo apibūdinta ankstesniame skyriuje) - tai kalbos ženklo santykis su kitais tos pačios kalbos ženklais. Kalbos ženklų santykiai gali būti daugialypiai ir įvairūs. Tokiais santykiais galima laikyti žodžių garsinį panašumą (rimą, aliteraciją, asonansą ir pan.), jų morfeminės struktūros panašumą (darinių šeimos ar serijos), semantinį panašumą (priklausymą tai pačiai sinoniminei eilei ar tam pačiam semantiniam laukui) ar kontrastingumą (antonimiją), žodžių jungiumą sakinio struktūroje (sintaksinį ar leksinį valentingumą) ir kt. Žinoma, panašūs santykiai gali egzistuoti ne tik tarp žodžių, bet ir tarp kitų kalbos vienetų (morfemų, žodžių junginių, sakinių), tačiau šiame skyrelyje mes vėl apsiribosime tik žodžiais.

Jau minėjome, kad intralingvistinės reikšmės perteikiamos minimaliu mastu, vertime jos paprastai neišlaikomos, nes kiekviena kalba turi savitą ją sudarančių vienetų intralingvistinių reikšmių sistemą. Vis

tik pasitaiko atvejų, kai tam tikrame kontekste viero ar kito OK vieneto intralingvistinė reikšmė yra aktualizuojama ir vertime reikia į tai atsižvelgti. Kad ta reikšmė būtų perteikta, neretai (tuo bus galima įsitikinti iš pateiktų pavyzdžių) tenka paaukoti net kalbos vienetų denotatines reikšmes.

Būtinybė perteikti OK vienetų intralingvistines reikšmes (kartais net jų fonetinį ar grafinį panašumą) paprastai iškyla tada, kai p a t y s k a l b o s v i e n e t a i t a m p a a p t a r i a m u o j u d a l y k u, t.y. kai originalo tekste kalbama ne apie tam tikromis kalbos priemonėmis žymimus tikrovės daiktus ar reiškinius, bet aptariamos pačios tos priemonės. Žodžiai (kaip ir kitos kalbos priemonės) tampa aptariamuoju dalyku visų pirma mokslinėje, t.y. lingvistinėje, literatūroje. Pavyzdžiui, anglų kalbos sakinį The Past Indefinite of some verbs is formed by changing the root vowel, i.e. write - wrote galima išversti į lietuvių kalbą tik išlaikant vertime ir pačias veiksmažodines formas write - wrote, nes kitaip jų vertimas (t.y. vien tik denotatinės reikšmės perteikimas) neturi jokios prasmės. Tačiau žodžiai tampa aptariamuoju dalyku ne tik mokslinėje literatūroje, bet ir kitų žanrų tekstuose, pavyzdžiui, grožinėje literatūroje. Taigi, intralingvistinės reikšmės perteikimo problema yra aktuali ir bendrajai vertimo teorijai ir praktikai.

Panagrinėkime kokį pavyzdį iš grožinės literatūros tekstų, kur kalbos vienetai (žodžiai) tampa aptariamuoju dalyku. Štai H. Li romane "Nežudyk strazdo giesmininko" pasakojama, kaip jauna mokytoja nauju metodu mokė pirmaklasius ir kokį įspūdį jis paliko romano herojei aštuonmetei Džinai Luizai:

The Dewey Decimal System consisted, in part, of Miss Caroline waving cards at us on which were printed 'the', 'cat', 'rat', 'man', and 'you'. No comment seemed to be expected of us, and the class received these impressionistic revelations in silence. (p.14)

Pagal Diujo dešimtainę sistemą mis Karolaina, be kita ko, turėjo mojuoti prieš mūsų nosis popieriaus lapeliais, ant kurių spausdintomis raidėmis buvo parašyta KATĖ, PELĖ, TĖTĖ, GĖLĖ. Iš mūsų, matyt, nebuvo laukiama kokių nors komentarų, ir klasė tylėdama priėmė šiuos impresionistinius atradimus. (p.24)

Iš originalo galima spręsti, kad mis Karolaina nesėkmingai mėgino išaiškinti pirmaklasiams ant popieriaus lapelių užrašytų anglų kalbos žodžių santykius. Tie žodžiai ir formos, ir turinio atžvilgiu yra labai įvairūs: žymimasis artikelis, trys daiktavardžiai (pirmieji du rimuojami) ir įvardis. Vis tik didesnė tikimybė, kad pagal minimą sistemą tuos žodžius vis dėlto sieja kokie nors sudėtingi (todėl pirmaklasiams sunkiai suvokiami) semantiniai santykiai. Bet anglų kalbos artikelis į lietuvių kalbą atskirai (t.y. kaip izoliuotas kalbos vienetas) neišverčiamas, o įvardis you be konteksto gali būti verčiamas dvejopai - tu ir jūs. Šioje situacijoje vertėja pasirenka seriją tos pačios linksniuotės lietuvių kalbos daiktavardžių ir, kadangi juos sieja migloti semantiniai santykiai, lyg ir kompensuoja OK žodžių intralingvistinių santykių pragmatinę funkciją. Žinoma, ta kompensacija yra toli gražu nelygiavertė, nes tos serijos VK žodžius sieja visų pirma akivaizdus formos panašumas, bet tai vis tik šiokia tokia išeitis, juoba kad šitaip išvengia-

ma apkrauti tokio nereikšmingo romano epizodo vertimo skaitytojo dėmesį blaškančiais komentarais. Šis pavyzdys rodo, kad dėl intralingvistinės reikšmės perteikimo kartais tenka aukoti OK žodžių denotatines reikšmes (šiuo atveju atliepiamos tik dviejų iš penkių žodžių - cat ir rat - denotatinės reikšmės). Antra vertus, jis primena, kaip svarbu vertėjui atsižvelgti į verčiamo teksto pobūdį: grožinėje literatūroje dėl tokių pakeitimų atsiradę informacijos nuostoliai gali būti nereikšmingi, tačiau, pavyzdžiui, mokslinėje literatūroje neleistini.

Imkime dar vieną pavyzdį - šį kartą iš vertimo iš lietuvių į anglų kalbą (iš M. Sluckio apsakymo "They Sent Her for Matches" išspausdinto "Soviet Literature", 1982, Nr. 8, vertė Raymond Stead):

... O kodėl tave Aša vadina?
- Kodėl, kad mano vardas Ašara.
- Ašara? O storulės?
"... And why do they call you Asa?"
"Because my name's Asara."[1]
"Asara? Ah, so you're a little teardrop...
And what is the fat one called?" (p.68)

Kaip matote, šiame kontekste iškyla reikalas nurodyti asmenvardžio intralingvistinį ryšį su bendriniu daiktavardžiu ir tuo pačiu motyvuoti nusistebėjimą (Ašara?). Vertime tas ryšys pabrėžiamas dvejopai: išnašoje paaiškinama - [1]Lithuanian for "a tear", o vertimo tekste pridurimas visas sakinys, nusakantis to asmenvardžio santykį su bendriniu daiktavardžiu.

Skyrelio pradžioje minėjome rimą. Nereikia, turbūt, ir aiškinti, kokį svarbų vaidmenį jis vaidina poezijoje ir koks sudėtingas yra rimuotos poezijos vertimas, kai siekiama išlaikyti visus originalo poetinius

parametrus, jų tarpe ir rimą. Pavyzdžiui, verčiant į lietuvių kalbą eilėraštį, kuriame rimuojami anglų kalbos žodžiai dove ir love, neįmanoma atliepti rimo atitinkamais tos pačios denotatinės reikšmės lietuvių kalbos žodžiais balandis ir meilė; taigi, tų OK žodžių garsinį panašumą vertėjui reikia kompensuoti kokiu nors kitų (dažniausiai toje pačioje eilutėje vartojamų) žodžių garsiniu panašumu, t.y. rimu. Neveltui, pavyzdžiui, JAV-se neretai išleidžiami nerimuoti pažodiniai rimuotos poezijos vertimai. Vis tik esama ir gerų rimuotos poezijos vertimų, kurie yra geriausias įrodymas, kad rimas nėra neįveikiama poezijos vertimo kliūtis.

Didelio sumanumo iš vertėjų reikalauja ir žaismingo stiliaus prozoje pasitaikantis žodžių žaismas (kalambūras). Jis paprastai remiasi vienodai (ar panašiai) skambančiais žodžiais, bet žyminčiais tą, kas skirtinga, t.y. intralingvistiniais santykiais, egzistuojančiais tarp vienos kalbos žodžių, bet dažniausiai neegzistuojančiais kitos kalbos sistemoje. Toli gražu nevisada vertėjams pavyksta išspręsti tokius lingvistinius galvosūkius - neretai griebiamasi bejėgiško paaiškinimo išnašoje ("neišverčiamas žodžių žaismas") arba tie žaismingo stiliaus elementai apskritai dingsta vertime be pėdsako. Štai pavyzdys iš jau minėto H. Li romano "Nežudyk strazdo giesmininko":

> One afternoon a month later Jem was ploughing his way through Sir Walter Scout, as Jem called him, and Mrs Dubose was correcting him at every turn, when there was a knock on the door. (p.115)

> Praėjo visas mėnuo, ir vieną gražią dieną, kai Džemis plūkėsi su Valteriu Skotu, o misis Djuboz taisinėjo kiekvieną jo sakinį, kažkas pasibeldė į duris. (p.130)

Originalo skaitytojui, žinančiam, kad Džemis, atlikdamas savotišką bausmę už savo vaikišką nusikaltimą, turėjo kaimynei skaityti Skoto (Scott) romaną "Aivenhas", o pasakotojos, Džemio sesutės Džinos Luizos, šeimyninė pravardė Scout ("skautas"), tas sakinys dėl tų žodžių panašumo gali sukelti šypseną. Tačiau vertimo skaitytojui Džina Luiza jau anksčiau žinoma Paukštelio pravarde, todėl tarp žodžių Paukštelis ir Skotas lietuvių kalboje nėra to intralingvistinio santykio, kuris sieja Scout ir Scott originale. Taigi, vertėjai nieko kito neliko, kaip atstatyti šiame sakinyje rašytojo pavardę ir praleisti po jos einančią frazę neišverstą; savaime suprantama, VK sakinys dėl to prarado OK sakiniui būdingą stilistinį efektą.

Visgi geriau panagrinėkime vieną-kitą pavyzdį, rodantį, kad žodžių žaismas nėra jau toks visai neįkandamas riešutas vertėjams. Štai Džeromo K. Džeromo knygoje "Trise valtimi (neskaitant šuns)" pašaipiai pasakojama apie keistą barometrą:

> It rises and falls for rain and fine, with much or less wind, and one end is "Nly" and the other "Ely" (what's Ely got to do with it)... (p.54)

> Jis kyla ir krinta, lyjant ir esant giedram orui, pučiant silpnesniam arba stipresniam vėjui; viename gale parašyta "Šr", kitame "Ryt" (kodėl ryti, aš nežinau)... (p.45)

"Nly" ir "Ely" - tai žodžių Northerly ir Easterly sutrumpinimai, o Ely - vieno Keimbridžo grafystės miesto pavadinimas. Kadangi pastarieji du žodžiai yra vienodos formos, bet turi skirtingas reikšmes (kitaip sakant, yra homonimai), skliaustuose pateikiama pasakotojo pastaba netikėtai užklumpa originalo skaitytoją

ir skamba kaip šmaikšti pašaipa iš to nevykusio sutrumpinimo. Siekiant atitinkamo stilistinio efekto lietuviškame vertime, paaukojama vieno iš OK homonimų denotatinė reikšmė (Ely pakeičiamas žodžiu ryti), užtai išlaikomi ekvivalentiški intralingvistiniai VK žodžių santykiai (plg.: "Ryt" = rytai ir šnekamajai kalbai būdingą veiksmažodžio ryti formą ryt), kuriais remiasi VK teksto žaismingumas.

Su dar sudėtingesniais kalambūrais (an. puns) galinėjasi L. Kerolio (Carroll) fantastinių apysakų vertėjai. Štai kaip vieną iš jų pavyko įveikti apysakos "Alisa Veidrodžio karalystėje" vertėjai J. Lapienytei:

"... How is bread made?"

"I know that!"Alice cried eagerly. " You take some flour - "

"Where do you pick the flower?" the White Queen asked. "In a garden, or in the hedges?"

"Well, it isn't p i c k e d at all," Alice explained. "It's g r o u n d - "

"How many acres of ground?" said the White Queen.

... Iš ko kepami pyragaičiai?

- Žinau! - sušuko užsidegusi Alisa. - Cukrus, s v i e s t a s, kiaušinis...

- Kur s v i e s t a s ki.ušinis? Į žemę ar į sieną?

- Niekas nesviedžia, - aiškino Alisa, - o v i s k ą i š m a i š o...

- Greita tu imti v i s k ą i š m a i š o! - tarė Baltoji Karalienė. (p.128)

Šiame pavyzdyje rašytojui būdingas alogiškumais pagrįstas humoras, kaip matote, remiasi net dviem homonimų porom: flour "miltai" - flower "gėlė" ir ground

"malamas" (veiksmažodžio grind būtojo laiko dalyvio forma) - ground "žemė". Vertime jie pakeičiami visai kitas denotatinės reikšmės turinčių homonimų poromis: sviestas - sviestas (veiksmažodžio sviesti dalyvio forma) ir homoniminiais žodžių junginiais viską išmaišo - viską iš maišo. Kad šie pakeitimai būtų motyvuoti, truputį pakeista pokalbio tema (vertime kalbama apie pyragaičius, o ne apie duoną) ir sukurtas VK homonimams tinkamas kontekstas. O svarbiausia yra tai, kad pragmatiniu, t.y. stilistinės charakteristikos, atžvilgiu visas vertimo fragmentas atliepia originalą.

Žinoma, apskritai kalbant, intralingvistinės reikšmės perteikimas vertimo procese nėra pats svarbiausias dalykas, nes ji paprastai pajungiama pragmatiniams tikslams. Didesnį funkcinį krūvį ji įgauna tik tam tikruose žanruose, ypač poezijoje ir žaismingo stiliaus grožinėje literatūroje. Tačiau vertėjui visada verta turėti galvoje, kad gyvenimas netelpa į jokias schemas ir kad būtinybė perteikti intralingvistinę žodžio reikšmę jo gali tykoti ir publicistikos tekstuose, ir net mokslinėje literatūroje. Vertimo teorija negali pateikti nurodymų, tinkamų visiems gyvenimo atvejams, nes vertimas daugeliu atžvilgiu yra toks pats kūrybos procesas, į kurį buvo įsitraukęs ir originalo kūrėjas.

5.5. Gramatinė reikšmė ir vertimas

Aptardami denotatinių, pragmatinių ir intralingvistinių reikšmių perteikimą vertime, iki šiol nagrinėjome tik leksinius vienetus - žodžius ir žodžių junginius. Tačiau, kaip jau minėjome, klystume, jeigu

albos ženklo sampratą apribotume tik žodyno vienetais. e mažiau svarbų vaidmenį kalbos sistemoje vaidina jos ramatinė sandara. Tos sandaros elementai - afiksai, odžių kaitymo formos ir sintaksinės konstrukcijos - rgi yra ženklai ir, kaip ir leksiniai vienetai, turi enotatines, pragmatines ir intralingvistines reikšmes.

Kalbotyroje yra įprasta skirti leksines ir gramatines reikšmes. Tokia priešprieša kartais sudaro įspūdį, kad pagal savo prigimtį, pagal savo turinį tai du isiškai skirtingi reikšmių tipai. Iš tikrųjų taip nėa: leksinės ir gramatinės reikšmės visų pirma skiriai r a i š k o s b ū d u. Kiekvienos kalbos savitumą udaro tai, kokios santykių reikšmės joje reiškiamos onkrečiais žodžiais, t.y. leksiniu būdu, ir kokios - e žodžiais, t.y. gramatiniu būdu. Iš to, kas pasakyta, alima daryti vertimo teorijai svarbią išvadą, būtent: eikšmės, kurios vienoje kalboje turi leksinę raišką, itoje kalboje gali turėti gramatinę raišką ir atvirščiai. (Juk net toje pačioje kalboje tos pačios reikmės gali kartais būti reiškiamos ir leksiniu, ir gramatiniu būdu.) Taigi, vienokių ar kitokių gramatinių kaip ir leksinių) priemonių nebuvimas vienoje iš kalų nėra neįveikiama kliūtis vertime.

Iš kitos pusės, žinoma, kalbų gramatinės sandaros kirtumai sąlygoja tam tikrus objektyvius sunkumus verimo procesc ir todėl negalima nuo jų visiškai nusigęžti. O savo gramatine sandara dvi kalbos labai retai isiškai sutampa. Štai kad ir mus dominančios anglų ir ietuvių kalbos: šalia tam tikrų gramatinių bendrybių, e abejo, turi ir tam tikrų gramatinės sandaros skirybių. Net gramatinės kategorijos, kurios abiejose kalose apskritai atrodo tapatingos, iš tikrųjų savo funcijomis ir leksinių vienetų apimtimi iš dalies skiria-

si. Pavyzdžiui, ir anglų, ir lietuvių kalboje daiktavardžiai yra kaitomi skaičiais, t.y. turi vienaskaitos ir daugiskaitos priešpriešą, tačiau jų skaičiaus formos abiejose kalbose semantiniu ir funkciniu atžvilgiu toli gražu nevisada sutampa. Neretai pasitaiko atvejų, kai lietuvių kalbos daiktavardžio daugiskaitos formą atitinka anglų kalbos daiktavardžio vienaskaitos forma, pvz., durys - door, baldai - furniture, metai - year, pinigai - money, plaukai - hair, rogės - sledge, vartai - gate, vestuvės - wedding, žinios ("pažinimas, mokslas") - knowledge; ir atvirkščiai - lietuvių kalbos daiktavardžio vienaskaitos formą atliepia anglų kalbos daiktavardžio daugiskaitos forma, pvz., turinys - contents, muitas - customs, kariuomenė - troops, nuotaika - spirits. Kad abi kalbos tam tikru mastu skiriasi daiktavardžio vienaskaitos ir daugiskaitos formų vartosena, liudija ir šie vertimo pavyzdžiai:

You don't have to think too hard when you talk to a teacher. (J. D. Salinger, p.37)

Aplamai su mokytojais galima kalbėti nieko negalvojant. (p.19)

Usually I like riding on trains... (t.p., p.72)

Man patinka važiuoti traukiniu... (p.61)

... I would have saved myself some inconvenience... (H. Lee, p.27)

... būčiau išvengusi kai kurių nemalonumų... (p.27)

Dviejų kalbų gramatinių formų skirtybės dar labiau darosi akivaizdžios, kai tai ar kitai vienos kalbos formai kitoje kalboje apskritai nerandame tiesioginio atitikmens. Pavyzdžiui, lietuvių kalboje veiksmažodis turi du būtuosius laikus: "būtojo kartinio laiko eigos veikslo formos gali reikšti tiek kartinį,

tiek kartotinį veiksmą, o įvykio veikslo formos reiškia tik kartotinį veiksmą; būtasis dažninis laikas visais atvejais reiškia kartojamą veiksmą" [32, 267]. Todėl įvykio veikslo veiksmažodžių, kai jais reiškiamas pasikartojantis praeities veiksmas, dažniausiai vartojamos būtojo dažninio laiko formos. Anglų kalboje veiksmažodis tokių morfologinių (tarpusavy darybinės motyvacijos ryšiu susijusių) formų, kurios sudarytų atitinkamą praeities veiksmo būdo priešpriešą, neturi; kitaip sakant, čia vartojamas veiksmažodis neturi kartinio ir kartotinio praeities veiksmo priešpriešos formalios (morfologinės) raiškos. Tačiau, verčiant iš anglų kalbos į lietuvių kalbą, kokių nors didesnių sunkumų dėl to paprastai neiškyla, nes daugeliu atvejų atitinkamą informaciją apie praeities veiksmo dažnumą teikia siauresnis ar platesnis kontekstas, pvz., plg.:

I thought mad dogs foamed at the mouth... (H. Lee, p.100)

Aš galvojau, kad pasiutę šunys laksto apsiputoję... (p.113)

It was times like these when I thought my father... was the bravest man who ever lived. (t.p., p.106)

Tokiais vakarais aš galvodavau, kad mano tėvas... yra narsiausias žmogus pasaulyje. (p.120)

This was the second time I heard Atticus ask that question in two days... (t.p., p.155)

Per dvi dienas aš antrą kartą išgirdau šitą Atikaus klausimą... (p.178)

Sometimes we heard shouts. (t.p., p.75)

Kartkartėmis išgirsdavome šūksnius. (p.84)

Šiuose anglų kalbos sakiniuose informacija apie praeities veiksmo pobūdį glūdi ne paties veiksmažodžio

formoje (ji visur ta pati - Past Indefinite), bet jį apibūdinančiose aplinkybėse. Remiantis jomis, vertėjas turi būtinai rinktis:lietuvių kalbos eigos ar įvykio veikslo veiksmažodį (galvoti - pagalvoti, girdėti-išgirsti), būtojo kartinio ar būtojo dažninio laiko formą. Pirmuose dviejuose sakiniuose praeities veiksmas (thought) nėra aprašomojo momento įvykis, todėl pasirenkamas eigos veikslo veiksmažodis (galvoti), tačiau vienu atveju veiksmo dažnumas nėra aktualus (aš apskritai taip galvojau) ir todėl vertime pasirenkama būtojo kartinio laiko forma, kuri gali reikšti ir kartinį, ir kartotinį veiksmą, o kitu atveju, kai veiksmo dažnumas pabrėžiamas laiko aplinkybe, pasirenkama būtojo dažninio laiko forma. Kituose dviejuose sakiniuose praeities veiksmas (heard) yra aprašomojo momento įvykis, tik vienu atveju jis yra kartinis, o kitu - kartotinis, todėl atitinkamai pasirenkamos įvykio veikslo veiksmažodžio (išgirsti) būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko formos.

Žinoma, šitai nereiškia, kad anglų kalba apskritai neturi priemonių aptariamiesiems veiksmo būdams reikšti. Pavyzdžiui, praeities vienkartinis veiksmas gali būti nurodomas laiko prieveiksmiu once, o pasikartojantis veiksmas - used to + bendratis, laiko prieveiksmiais ir kt. Štai kaip lietuvių kalbos būtojo dažninio laiko formos atliepiamos vertimuose į anglų kalbą:

> Sugavusi savo nuodėmingas mintis, dar garsiau, iš visos širdies giedodavo. (V. Bubnys, p.67)
>
> Catching herself thinking sinful thoughts, she would sing still louder, with all her heart. (p.49)
>
> Ir tu žinai, ką aš galvodavau, eidamas keturis

kilometrus į mokyklą? (t.p., p.402)

And do you know what I used to think when I tramped those four kilometres to school? (p.234)

Iš pradžių aš teisindavausi... (J. Avyžius, p.220)

I made excuses at first... (p.210)

Jis eidavo ten, pasiruošęs baisiajam sutikimui... (t.p., p.550)

Everytime he went there prepared for the dread meeting... (p. 497)

Taigi, reikalui esant, praeities pasikartojantis veiksmas anglų kalboje gali būti reiškiamas leksinėmis (arba leksinėmis-gramatinėmis) priemonėmis. Leksinis raiškos būdas paprastai esti fakultatyvus, neprivalomas, atveriantis didesnę ar mažesnę leksinių elementų (žodžių) pasirinkimo laisvę, o gramatinis reikšmės raiškos būdas - privalomas, priklausantis nuo kitų žodžių aplinkos. Jau minėjome, kad ir anglų, ir lietuvių kalbos daiktavardžio forma būtinai reiškiamas skaičius; lietuvių kalbos veiksmažodžio forma tam tikru mastu būtinai reiškiamas veiksmo būdas, t.y. žymimas veikslas (veiksmo eiga ar įvykis) ir dažnumas (kartinis ir kartotinis pobūdis), tuo tarpu anglų kalboje atitinkamuose kontekstuose tokia raiška nebūtina. Visa tai rodo, kad kalbos skiriasi ne galimybe reikšti vienas ar kitas reikšmes, o b ū t i n y b e vienoje kalboje reikšti tokias reikšmes, kurių raiška kitoje kalboje nėra būtina.

Pateiksime dar vieną pavyzdį - panagrinėsime giminės kategorijos vaidmenį abiejose kalbose ir kokios įtakos jis turi vertimui. Giminės kategorija, kaip žinoma, lietuvių kalboje reiškiasi daug ryškiau negu anglų kalboje: giminės rodiklius (galūnes) lietuvių

kalboje turi daiktavardis ir kiti su juo derinami žodžiai (būdvardžiai, kelintiniai skaitvardžiai, dalyviai įvardžiai). Anglų kalboje giminės priešpriešа iš esmės apima tik vienaskaitos trečiojo asmens įvardžius. Dėl to pasitaiko atvejų, kai angliškame sakinyje nėra jokių giminės rodiklių, o lietuviškame vertime reikia būtinai nurodyti giminę. Pavyzdžiui, anglų kalbos sakinį A close friend told me about it (CCELD, p.581) į lietuvių kalbą galima išversti dvejopai: Apie tai man papasakojo vienas artimas draugas ir Apie tai man papasakojo viena artima draugė. Jeigu žodžiu friend žymimo asmens lytis nepaaiškėja ir iš platesnio konteksto ar situacijos, lietuviško atitikmens pasirinkimą (draugas - draugė) gali lemti tik vertėjo intuicija. Vadinasi, VK gramatinė sandara būtinai reikalauja vertime perteikti tokią semantinę informaciją, kurios pačiame OK tekste nėra. Analogiška padėtis gali susidaryti, kai į lietuvių kalbą reikia versti ir daugelį kitų anglų kalbos daiktavardžių, pvz., plg.: teacher - mokytojas, mokytoja; writer - rašytojas, rašytoja; student - studentas, studentė; cook - virėjas, virėja. Tokiais atvejais asmens lytį angliškame tekste dažniausiai galima nustatyti iš šalia vartojamų vienaskaitos trečiojo asmens įvardžių (he - his - him - himself ir she - her - herself). Tačiau paitaiko kūrinių, kuriuose p-sakojama pirmuoju asmeniu, ir pasakotojo lytį lietuviško vertimo skaitytojas kartais sužino anksčiau negu angliško originalo skaitytojas.

Keblioje padėtyje vertėjas atsiduria, kai net visame kūrinio kontekste negalima rasti jokių giminės rodiklių. Bene populiariausiais tokių tekstų pavyzdžiais gali būti Šekspyro sonetai, kurių mįslė dar iki šiol neįminta. Kaip žinoma, pirmojoje sonetų dalyje

(1-126) daug atvejų, kada rašytojo žodžiai su tokiu pat pasisekimu gali būti adresuoti tiek vyrui, tiek moteriai. Panagrinėkime, pavyzdžiui, 18 soneto tekstą:

Shall I compare thee to a summer day?
Thou art more lovely and more temperate:
Rough winds do shake the darling buds of May,
And summer's lease hath all too short a date:

Sometime too hot the eye of heaven shines,
And often is his gold complexion dimmed;
And every fair from fair sometime declines,
By chance, or nature's changing course untrimmed;

But thy eternal summer shall not fade,
Nor lose possession of that fair thou owest,
Nor shall Death brag thou wanderest in his shade,
When in eternal lines to time thou growest;

So long as men can breathe, or eyes can see,
So long lives this, and this gives life to thee.

Net ir kruopščiausia soneto lingvistinė analizė neatskleidžia jo adresato lyties (lovely = pleasing to look at, men = human being of either sex). Dabar pažiūrėkime, kaip šį sonetą išvertė A. Churginas:

Tu man graži kaip vasaros diena,
Švelnesnė tu negu akis padangių,
Kuri čia pat kaitrios ugnies pilna,
Čia savo žvilgsnį ūkanomis dengia.

Žiema žibintą vasaros užpūs,
Nuo vėjo nubyrės kvapnus radastas, -
Taip ir jaunystės žavesys trapus
Nuvys lyg pumpuras šalnos pakastas.

Tik tavo grožio vasara švytės,
Ir neaptemdys jos nė valandėlės
Nei rūškana senatvė, nei Mirties
Kas dieną vis artėjantis šešėlis;

Kol žemė sukas amžinu ratu,
Ir akys šviečia, - tol žydėsi tu!

Lietuviškame tekste visai kitas vaizdas: iš pirmos eilutės aišku, kad autorius kreipiasi į moterį (graži, švelnesnė). Tai ne vertėjo savivalė. Lietuvių kalbos gramatinė sandara v e r č i a jį būtinai pateikti tokią semantinę informaciją, kurios originalo tekste nėra. Nors šiuo atveju vertėjas neturi kuo pagrįsti savo pasirinkimo, jis vis vien turi rinktis vyriškosios arba moteriškosios giminės formas. Todėl nenuostabu, kad to paties vertėjo 1946 m. balandžio 21 dienos "Tarybų Lietuvos" laikraštyje paskelbtas to paties soneto vertimas prasidėjo eilute: "Tu mielas man, lyg vasaros diena". Abiem atvejais vertėjas teisus ir atvirkščiai - neteisus: juk atsakymo į klausimą, kas tas mylimas žmogus, į kurį kreipiasi poetas - jo draugas ar jo mylimoji, nei šiame, nei daugelyje kitų Šekspyro sonetų nėra. Tai lietuvių kalba su plačia giminės formų vartosena neleidžia palikti šio klausimo atviro ir lietuviškame vertime.

Žinoma, iš to, kas čia buvo pasakyta, negalima daryti išvados, kad lietuvių kalbos gramatinė sandara yra apskritai labiau diferencijuota. Ne viena anglų kalbos gramatinė kategorija taip pat neturi tiesioginių atitikmenų lietuvių kalboje ir atitinkama semantinė informacija, kuri būtinai užkoduojama anglų kalba, gali likti nepatikslinta lietuvių kalbos tekste. Štai, pavyzdžiui, anglų kalboje daiktavardžiai paprastai turi būti žymimi artikeliu (ar kokiu nors kitu funkci-

niu žodžiu, pvz., parodomuoju ar savybiniu įvardžiu), kuris rodytų jų apibrėžtumą ar neapibrėžtumą. Lietuvių kalboje artikelių nėra ir apibrėžtumo ar neapibrėžtumo rodiklių vartojimas prieš daiktavardį čia neprivalomas. Lietuviškai galima pasakyti ne tik Duok man šią knygą arba Duok man kokią nors knygą, bet ir tiesiog Duok man knygą, t.y. kalbos priemonėmis tiksliai nenurodant, ar turima omeny kokia apibrėžta, konkreti knyga, ar bet kokia knyga. Šiuo atveju anglų kalboje prieš daiktavardį b ū t i n a i reikalingas apibrėžtumo ar neapibrėžtumo rodiklis: galima pasakyti Give me the book arba Give me a book. Taigi, lietuvių kalbos sakinį Duok man knygą į anglų kalbą galima teisingai išversti tik su atodaira į platesnį kontekstą ar nekalbinę situaciją.

Sunkumų, kurie iškyla vertimo procese dėl OK ir VK gramatinių sistemų skirtumų, žinoma, nereiktų perdėti. Jau minėjome, kad informacija, vienoje kalboje užkoduojama gramatiniu (morfologiniu) būdu, kitoje kalboje gali būti perteikiama leksiniu būdu. Todėl reikšmes, kurios OK tekste turi gramatinę raišką, visiškai neprivalu perteikti VK gramatinėmis priemonėmis, OK gramatinių reikšmių perteikimas VK leksinėmis priemonėmis ir atvirkščiai - OK leksinių reikšmių perteikimas VK gramatinėmis priemonėmis yra įprastas reiškinys vertimo praktikoje. Pavyzdžiui, nors lietuvių kalboje nėra artikelių, bet kai vertime iš anglų kalbos atsiranda reikalas nusakyti daiktavardžio apibrėžtumą ar neapibrėžtumą, jų reikšmės gali būti perteikiamos leksinėmis priemonėmis, plg.:

At last the day came. (H. Lee, p.116)
Galų gale atėjo lauktoji diena. (p.132)
Calpurnia evidently remembered a rainy Sunday

when we were fatherless and teacherless. (t.p., p.121)

Matyt, Kelpurnija prisiminė vieną lietingą sekmadienį, kai mes buvome vieni - nei tėvo, nei mokytojų. (p.137)

O štai keletas vertimo pavyzdžių, kai OK leksinės reikšmės perteikiamos VK gramatinėmis priemonėmis, plg.:

A small boy clutching a Negro woman's hand walked toward us. (H. Lee, p.165)

Į mūsų pusę tapeno mažas vaikutis, nusitvėręs negrės rankos. (p.190)

It was a very old, terrific record that this colored girl singer, Estelle Fletcher, made about twenty years ago. (J. D. Salinger, p.126)

Tai labai sena, klasiška plokštelė, prieš kokius dvidešimt metų įdainuota vienos negrų dainininkės. Estelos Flečer. (p.122)

Kaip matote, vienu atveju vertime atsiranda žodžių (lauktoji, vieną), kurie neatliepia OK l e k s i n i ų vienetų, bet prasmės atžvilgiu yra būtini, kitu atveju kai kurie žodžiai (woman, girl) išnyksta leksiškai neatliepiami, nes jų reikšmės perteikiamos gramatiniu būdu (moteriškosios giminės reikšmę žyminčia daiktavardžio galūne).

Apibendrinant visus anksčiau pateiktus pavyzdžius, atrodo, peršasi paradoksali išvada: su gramatine reikšme susiję vertimo sunkumai visų pirma iškyla ne tada, kai vertimo kalboje nėra vienos ar kitos OK būdingos gramatinės kategorijos, o atvirkščiai - tada, kai originalo kalboje nėra vienos ar kitos VK būdingos gramatinės kategorijos, t.y. kai VK yra tarsi "turtingesnė" gramatinių formų ir reikšmių atžvilgiu.

Bet tai ne paradoksas. Mes jau matėme, kad tais atvejais, kai vertimo kalboje nėra atitinkamos gramatinės formos, jos reikšmę galima nesunkiai kompensuoti leksinėmis priemonėmis, tuo tarpu tais atvejais, kai jos nėra originalo kalboje, bet ją būtina išreikšti vertimo kalba, vienos ar kitos formos pasirinkimas vertime kartais gali būti "nemotyvuotas", t.y. vertimo tekste palyginti su originalu padidėja perteikiamos informacijos apimtis (ji yra konkretesnė).

Aptariant gramatinę reikšmę iš vertimo pozicijų, kyla dar vienas svarbus klausimas: kokiu mastu apskritai būtina gramatines reikšmes perteikti vertime? Kitaip sakant, reikia atsakyti į klausimą: kokiu būdu nustatyti, ar tam tikra gramatinė reikšmė yra denotatinė (ar pragmatinė) ar tik intralingvistinė ir todėl nerelevantinė (nereikšminga) vertime?

Atsakant į šį klausimą, iš principo svarbu skirti du gramatinių formų vartojimo atvejus - laisvą vartoseną ir rišlią vartoseną. Apie laisvą vartoseną galima kalbėti tuomet, kai viena ar kita gramatinė forma šnekoje pasirenkama paties kalbančiojo (rašančiojo), t.y. kai jis gali laisvai pasirinkti vieną iš galimų tam tikros gramatinės kategorijos formų. Tokiais atvejais vienos ar kitos formos pasirinkimą sąlygoja ne intralingvistinės taisyklės, bet du galimi faktoriai:

1) pati nuskomoji (aprašomoji) situacija, t.y. šiuo atveju gramatinė forma turi denotatinę reikšmę. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos (ir kitų kalbų) daiktavardžio skaičiaus kategorija leidžia laisvai rinktis vienaskaitos arba daugiskaitos formą (žinoma, jei tas daiktavardis turi abiejų skaičių formas), plg., Jis augina sūnų - Jis

augina sūnus. Šiuo atveju vienos ar kitos skaičiaus formos pasirinkimą apsprendžia nusakomosios situacijos skirtumai (vieną ar daugiau kaip vieną), t.y. daiktavardžio skaičiaus forma turi denotatinę reikšmę.

2) p r a g m a t i n i s   f a k t o r i u s, t.y. skirtingas kalbėjimo akto dalyvių santykis su pasakymu (išlaikant tą pačią pasakymo denotatinę reikšmę). Pavyzdžiui, lietuvių kalboje galime laisvai rinktis pilnos ir eliptinės konstrukcijos sakinį, pvz., plg.: Jis užeis rytoj ir Užeis rytoj. Šių konstrukcijų pasirinkimą sąlygoja pragmatinis faktorius, būtent - kalbėjimo registras (vienu atveju neutralusis arba formalusis, kitu - neformalusis). Antrojo asmens įvardžio formos pasirinkimą kreipiantis į pašnekovą lietuvių kalboje taip pat sąlygoja kalbėjimo registras: tu priklauso neformaliajam ir "aukštajam" registrui, jūs - formaliajam registrui. Pavyzdžiui, E. Hemingvėjaus romane "Atsisveikinimas su ginklais" Ketrina Barkli du kartus klausia Frederiko Henrio 'You do love me?', o vertime su atodaira į pragmatinį faktorių tas klausimas turi dvi formas:'Jūs mane mylit?' ir 'Tu mane myli?'. Kadangi pasakymo denotatinė reikšmė abiem atvejais išlieka ta pati, vadinasi, gramatinės formos skiria p r a g m a t i n e s   reikšmes.

Rišli gramatinių formų vartosena priklauso tik nuo kalbos vidinių (intralingvistinių) taisyklių. Ji dažniausiai pasitaiko šiais trimis atvejais:

1) Tam tikra leksema turi   t i k   v i e n ą   kurios nors gramatinės kategorijos formą; pvz., daiktavardžiai pienas ir rašalas turi tik vienaskaitos formą, o barščiai ir miltai - tik daugiskaitos formą, todėl apie jų skaičiaus formų pasirinkimą negali būti ir kalbos.

2) Gramatinę formą primeta s i n t a k s i n ė s t r u k t ū r a, kurioje ta forma vartojama; pvz., lietuvių kalboje tranzytivinis veiksmažodis (teigiamajame sakinyje) paprastai valdo tiesioginio objekto galininką (Jis skaito knygą).

3) Gramatinės formos pasirinkimą lemia šalia esantys l e k s i n i a i vienetai. Pavyzdžiui, jei sakinyje vartojamas prieveiksmis vakar, veiksmažodžio tarinio laiko formos pasirinkimas nėra laisvas. Jeigu atsiribotume nuo perkeltinės reikšmės vaizduojamojo esamojo laiko (kalbant apie praeitį), derinyje su vakar gali būti vartojama tik būtojo laiko forma. (Pvz., galima pasakyti Aš vakar mačiau šį filmą, bet negalima pasakyti Aš vakar matau šį filmą arba Aš vakar matysiu šį filmą.) Šiuo atveju galima sakyti, kad gramatinės formos reikšmė turi būti derinama su kito žodžio leksine reikšme. Tačiau toks derinimas gali būti ir neprivalomas. Pavyzdžiui, anglų kalbos konstrukcijoje many a day daugį reiškiantis žodis gali eiti vienaskaitos formą turinčio daiktavardžio pažyminiu.

Matyt, visais tais atvejais, kai nėra gramatinės formos pasirinkimo laisvės, t.y. rišlios gramatinių formų vartosenos atvejais, jų reikšmės yra grynai intralingvistinės. Ši išvada atitinka žinomą informacijos teorijos nuostatą, kuri skelbia, kad tais atvejais, kai vieno ar kito signalo vartosena yra visiškai nuspėjama, t.y. kai nėra jokios jo pasirinkimo laisvės, tuo signalu perteikiama informacija yra lygi nuliui.

Kalboje, matyt, esama gramatinių kategorijų, kurių formoms būdinga tik rišli vartosena. Pavyzdžiui, lietuvių kalboje būdvardžių giminę, skaičių ir linksnį paprastai lemia sintaksinio derinimo su daiktavardžiu taisyklės. Vis tik dažniausiai viena ir ta pati

gramatinė kategorija gali reikštis vienu atveju laisva vartosena, kitu atveju - rišlia vartosena. Jau minėjome, kad lietuvių (ir anglų) kalboje daiktavardžių skaičiaus formos vartojamos laisvai, t.y. pagal realią situaciją pasirenkama viena iš dviejų daiktavardžio skaičiaus formų - vienaskaita arba daugiskaita. Antra vertus, kai daiktavardis pažymimas skaitvardžiais, besibaigiančiais žodžiu vienas, pagal formalias sintaksinio derinimo taisykles galime pasirinkti tik jo vienaskaitos formą, pvz., šimtas vienas namas (plg. an. one hundred and one houses).

Sugrįžtant prie vertimo problemų, reikia pabrėžti, kad vertime paprastai perteikiamos tik laisvos vartosenos gramatinių formų reikšmės, nes tik tokios vartosenos atvejais tos formos turi denotatinę (rečiau pragmatinę) reikšmę. Rišlios vartosenos gramatinių formų reikšmės vertime gali būti ir neperteikiamos, nes jos yra grynai intralingvistinės.

Panagrinėkime vieną-kitą pavyzdį. Štai anglų kalbos paprastajame (vientisiniame) sakinyje ir pagrindiniame sudėtinio sakinio sakinyje veiksmažodžio laiko forma paprastai vartojama laisvai, t.y. pagal jos denotatinę reikšmę (žymimą veiksmo laiką), pvz.: He lives in London - He lived in London; He can play the piano - He could play the piano ir pan. Tokiais atvejais lietuviškame vertime būtina perteikti anglų kalbos veiksmažodžio laiko formų reikšmes: Jis gyvena Londone - Jis gyveno Londone; Jis gali (moka) groti pianinu - Jis galėjo (mokėjo) groti pianinu ir pan. Tačiau anglų kalbos šalutiniuose papildinio sakiniuose, jei veiksmažodis-tarinys pagrindiniame sakinyje vartojamas būtojo laiko forma, veiksmažodžio laiko formos pasirinkimas nėra laisvas: vadinamoji "laikų derinimo" tai-

syklė ir čia reikalauja būtojo laiko formos, plg.:

He says he lives in London. He says he can play the piano.

He said he lived in London. He said he could play the piano.

Iš kitos pusės, tokios rūšies anglų kalbos šalutiniuose sakiniuose laisvai pasirenkamos "laiko koreliacijos" (neperfektinės - perfektinės) formos, reiškiančios pagrindinio sakinio veiksmo atžvilgiu vienalaikį arba ankstesnį šalutinio sakinio veiksmą, plg.: He said he lived in London - He said he had lived in London.

Va'inasi, versdami tuos sakinius į lietuvių kalbą, vienu atveju, kai būtojo laiko formų pasirinkimą šalutiniame sakinyje lemia tik vidinės (intralingvistinės) anglų kalbos taisyklės, ta forma atliepiama esamojo laiko forma, jei reiškiamas dviejų veiksmų vienalaikiškumas; kitu atveju - būtojo laiko forma, jei šalutinio sakinio veiksmas įvyko anksčiau negu pagrindinio sakinio veiksmas:

Jis sako, kad jis gyvena Londone. Jis sako, kad jis gali (moka) groti pianinu.

Jis (pa)sakė, kad jis gyvena Londone. Jis (pa)sakė, kad jis gali (moka) groti pianinu.

Bet: "Jis (pa)sakė, kad jis (kažkada) gyveno Londone".

O dabar dar kartą grįžkime prie daiktavardžio giminės problemos vertime. Jau minėjome, kad lietuvių kalboje daugelis asmenis žyminčių daiktavardžių turi vyriškosios ir moteriškosios giminės formas. Joms būdinga laisva vartosena, t.y. viena ar kita forma pasirenkama pagal žymimo asmens lytį. Kitaip sakant, tos formos šiuo atveju turi denotatinę reikšmę. Tačiau ne

asmenis žyminčių daiktavardžių giminės formos vartosena yra rišli, nes jie turi tik vienos kurios nors giminės formą, pvz., beržas - vyriškosios giminės, liepa - moteriškosios giminės. Todėl, verčiant tokius daiktavardžius į anglų kalbą, kurioje jų atitikmenys neturi giminės formos, giminės reikšmė paprastai neperteikiama ir vertimo ekvivalentiškumas dėl to nė kiek nenukenčia. Vis tik reikia turėti galvoje, kad tam tikruose kontekstuose ir daiktus žyminčių daiktavardžių giminė gali būti aktualizuojama, kai tie daiktai įasmeninami, arba personifikuojami, Pvz.:

Ir stovi beržai su liepom
Tokiam intymiam atstume. (M. Martinaitis)

Be abejo, tokiais atvejais daiktą žyminčio daiktavardžio giminė yra pragmatiškai reikšminga ir, verčiant į anglų kalbą, ją reikia kuo nors kompensuoti:

The birches and limes stand clinging
Locked in each other's embraces.

Iš kitos pusės, anglų kalboje yra ne asmenis žyminčių daiktavardžių, kurie įasmeninimo atveju gali būti nurodomi asmens lytį žyminčiais vienaskaitos trečiojo asmens įvardžiais, pvz., ship "laivas" tradiciškai gali būti nurodomas įvardžiu she "ji", o death "mirtis" - he "jis". Anglų kalboje vyriškosios giminės įvardžiu paprastai pabrėžiamas kalbėtojo nepalankumas, o moteriškosios giminės įvardžiu - palankumas ar prieraišumas nurodomam daiktui, t.y. tokia jų vartosena turi pragmatinę reikšmę. Todėl, kai atitinkamų lietuvių kalbos daiktavardžių giminė nesutampa, kartais vertime tenka dėl teksto aiškumo paaukoti tą pragmatinę įvardžio reikšmę, pvz.:

He left the ship on Tuesday, and as it steamed away from the landing-stage he gazed after it

regretfully.

"There she goes," he said... (J. K. Jerome, p.17)

Antradienį jis išlipo iš laivo į krantą, ir kai laivas tolo nuo prieplaukos, palydėjo jį gailesčio kupinu žvilgsniu.

- Štai jis plaukia, - tarė jis... (p.11)

Šiuo atveju pragmatinės reikšmės nuostolis vertime, žinoma, labai menkas, o pažeisti lietuvių kalbos įvardžių vartosenos taisyklių negalima, nes kitaip įvardis praras tekste ryšį su nurodomuoju daiktavardžiu.

Personifikacijos atvejais (ypač pasakose) anglų kalbos daiktavardžio giminė gali nesutapti su tos pačios denotatinės reikšmės lietuvių kalbos daiktavardžio gramatine gimine, pvz., plg.:

One night there flew over the city a little Swallow. His friends had gone away to Egypt six weeks before, but he had stayed behind, for he was in love with the most beautiful Reed. (O.Wild, p.61)

Vieną naktį skrido per miestą mažytis kregždžiukas. Jo draugės jau prieš šešias savaites išlėkė į Egiptą, o jis užliko, nes buvo įsimylėjęs pačią gražiausią nendrę. (p.70)

Kokiame nors kitame kontekste anglų swallow būtų atliepiamas labiau įprastu lietuvių kalbos žodžiu kregždė, o šiuo atveju pasinaudota lietuvių kalbos sistemos galimybe pagal analogiją su kitais gyvūnus žyminčiais daiktavardžiais (pvz., ožkiukas- ožkutė) pavartoti ir mažiau įprastą vyriškosios giminės formą. Gaila tik, kad jau kitame vertimo puslapyje ir toliau kregždžiukas vadinamas kregždute.

Taigi, sprendžiant gramatinės reikšmės perteiki-

mo problemas, kiekvienu konkrečiu atveju reikia atsižvelgti į vienos ar kitos gramatinės formos vartosenos pobūdį, jos funkcinį krūvį ir atitinkamai ieškoti vienokį ar kitokį atitikmenį vertimo kalboje, arba palikti tą formą "neišverstą", jeigu ji turi tik intralingvistinę reikšmę.

6

6. VERTIMO TRANSFORMACIJOS

Ankstesniame skyriuje daugiausia aptarinėjom dviejų kalbų (OK ir VK) sistemų skirtumus ir kokią įtaką jie daro vertimo procesui. Kartu ne sykį buvo pabrėžiama, kad vertimo objektas yra ne pati kalbos sistema (kaip tam tikra abstrakcija), o konkretus šnekos produktas (originalo tekstas), kuriuo pamatuojant kuriamas kitas šnekos produktas kita kalba (vertimo tekstas). Nepaisant dviejų kalbų formalių ir semantinių neatitikimų, vertėjas, siekdamas adekvataus vertimo, turi sugebėti atlikti daugybę įvairiausio pobūdžio interlingvistinių perdarų - vadinamųjų vertimo transformacijų, kad vertimo tekstas kuo pilniau perteiktų originalo teksto informaciją ir atitiktų VK normas.

Kad būtų galima jas nuosekliai ir išsamiai aprašyti, visas vertimo transformacijas galima suskirstyti į keturis tipus:

1. perkėlimai,
2. pakeitimai,
3. įterpimai,
4. praleidimai.

Iš karto reikia pasakyti, kad toks suskirstymas yra gana apytikris ir sutartinis. Pasitaiko atvejų, kai viena ar kita transformacija gali būti priskirta ir vienam, ir kitam tipui. Pavyzdžiui, jungtuko ryšį turinčio sakinio pakeitimas bejungtukiu sakiniu gali būti vienodai pagrįstai laikomas pakeitimu (viena sintaksinio ryšio rūšis pakeičiama kita) ir praleidimu (juk kartu praleidžiamas originalo tekste esantis jungtukas). Be to, ypač svarbu pabrėžti, kad šie keturi pagrindiniai vertimo transformacijų tipai retai esti "gryno pavidalo": kaip bus matyti iš pateikiamų pa-

vyzdžių, paprastai vienas tipas yra derinamas su kokiu kitu tipu, sudarydami mišraus, sudėtinio, kompleksinio pobūdžio vertimo transformacijas.

6.1. Perkėlimai

Perkėlimas - semantiškai savarankiškų kalbos elementų tvarkos (sekos) pakeitimas vertime. Perkeliami gali būti žodžiai, žodžių junginiai, sudėtinio sakinio dalys (clauses) ir savarankiški sakiniai.

Bene labiausiai vertime įprasta perkėlimo rūšis - žodžių ir žodžių junginių tvarkos keitimas sakinyje. Kaip žinome, anglų ir lietuvių kalbos skiriasi žodžių tvarka sakinyje, todėl, verčiant iš vienos kalbos į kitą, ši vertimo transformacija nėra retenybė, pvz.:

A conference of West [1]European countries | [2]ended | in [3]London | [4]yesterday.

[4]Vakar | [3]Londone | [2]pasibaigė | Vakarų Europos šalių [1]konferencija.

(Skaitmenimis 1, 2, 3, 4 pažymėtos sakinio dalys - veiksnys, tarinys, vietos ir laiko aplinkybės.) Šis pavyzdys rodo, kad lietuvių kalbos sakinio komponentų seka palyginti su anglų kalbos sakiniu yra atvirkštinė. Tai paaiškinama tuo, kad anglų kalbos sakinyje paprastai (išskyrus inversijos atvejus) vyrauja griežta žodžių tvarka: veiksnys eina prieš tarinį, aplinkybės (jeigu nenorima jų specialiai pabrėžti) nukeliamos į sakinio galą, po tarinio (ir papildinio, jei jis yra), o vietos aplinkybė paprastai atsiduria prieš laiko aplinkybę (pastaroji dažnokai pasitaiko ir sakinio pradžioje). Lietuvių kalbos sakinio komponentų seką lemia ne jų sintaksinės funkcijos, bet vadinamoji aktualioji skaida (funkcinė sakinio perspektyva). Saki-

nio gale eina aktualią informaciją teikiančioji dalis (šiame pavyzdyje pasibaigė Vakarų Europos šalių konferencija), o šalutiniai elementai - vietos ir laiko aplinkybės - atsiduria sakinio pradžioje. Štai dar keletas analogiškų pavyzdžių:

A[1] car | appeared[2] | over the[3] hill.

Ant kalvos[3] | pasirodė[2] | automobilis[1].

Two live[1] oaks | stood[2] | at the edge of[3] the Radley lot... (H. LEE, p.39)

Ant Redlių sodybos[3] ribos | augo[2] | du ąžuolai[1]... (p.41)

Old Mrs. Radley[1] | died[2] | that winter[3]... (t.p., p.69)

Tą žiemą[3] | mirė[2] | senoji misis[1] Redli... (p.77)

Street lights[1] | winked[2] | down the street[3] - all the way to town. (t.p., p.282)

Mūsų gatvėje iki[3] pat centro | žibėjo[2] | lempos[1]. (p.324)

Žinoma, aktualioji skaida yra toli gražu ne vienintelis faktorius, lemiantis tos ar kitos žodžių tvarkos pasirinkimą sakinyje. Sakinio komponentų seka vertime gali būti keičiama ir dėl kitų priežasčių. Daugeliu atveju jų perkėlimas į kitą vietą esti susijęs su kito tipo vertimo transformacijomis, ypač pakeitimais, kurių pavyzdžių rasite kitame skyrelyje.

Kartais vertimo procese vienas ar kitas sakinio komponentas gali būti perkeliamas į kitą sakinį, pvz.:

Then when he got married, I used to play tennis with him and Mrs. Antolini quite frequently, out at the West Side Tennis Club, in Forest

Hills, Long Island. Mrs. Antolini belonged there. (J. D. Salinger, p.184)

Vėliau, kai jie vedė, aš dažnai žaisdavau tenisą su juo ir misis Entolini Foresthilze, Longailende. Misis Entolini priklausė Vest-saido teniso klubui. (p.189)

The Radley Place jutted into a sharp curve beyond our house. Walking south, one faced its porch... (H. Lee, p.14)

Redlių sodyba buvo toje vietoje, kur gatvė staigiai suka į šoną. Jei nuo mūsų namų eitum į pietus, tai atsitrenktum į jų verandą... (p.12)

Neretai vertime keičiama ir sudėtinio sakinio dėmenų (clauses) - pagrindinio ir šalutinio sakinių - seka, pvz.:

It was pretty early when I got there. (J. D. Salinger, p.150)

Kai nuėjau, dar buvo anksti. (p.150)

It's not too bad when the sun's out... (t.p., p. 162)

Kai saulė šviečia, dar pusė bėdos... (p.164)

I was at the front door when they were going down the hall. (H. Lee, p.267)

Kai jie ėjo per koridorių, aš jau buvau prie durų. (p.306)

'I'd rather us stay in here if it won't hurt Jem any.' (t.p., p.271)

... jeigu Džemiui nekliudome, geriau pasilikime čia. (p.311)

Angliškame tekste pagrindinis sakinys eina prieš šalutinį sakinį, o lietuviškame vertime atvirkščiai - šalutinis (dažniausiai laiko reikšmės) sakinys eina prieš pagrindinį. Pasitaiko ir priešingos krypties

perkėlimo atvejų, bet daug rečiau, pvz.:

If you think I was dying to see him again, you're crazy. (J. D. Salinger, p.118)

Jūs didžiai klystat, jeigu manot, kad aš troškau dar kartą išvyst jo fizionomiją. (p.113)

Sukeičiant pagrindinį ir šalutinį sakinį vietomis, kartais neapsieinama ir be kitos vertimo transformacijos - šalutinio (prijungiamojo) sakinio rūšies pakeitimo, pvz.:

I can't sleep so hot if I have to keep my feet on the floor. (J. D. Salinger, p.196)

O kai kojos ant grindų - koks ten miegas. (p.202)

...I'd be dead in a couple of months because I had canser. (t.p., p.197)

...jeigu jau turiu vėžį, tai maždaug po poros mėnesių būsiu lavonas. (p.204)

Galiausiai, kaip jau buvo minėta, vertimo tekste gali būti perkeliami ir savarankiški sakiniai. Panagrinėkime žemiau pateikiamą pavyzdį:

'You goin' to court this morning?' asked Jem. We had strolled over. (H. Lee, p.163)

Mes nuėjome prie jos namų.

- Ar eisit šiandien į teismą? - paklausė Džemis. (p.187)

Šiuo atveju perkėlimo pasirinkimo priežastis yra ta, kad angliško teksto antrajame sakinyje Past Perfect forma žymi veiksmą, įvykusį anksčiau už pirmajame sakinyje nurodytą veiksmą. Lietuvių kalbos veiksmažodžio būtojo laiko forma nuėjom neturi šios reikšmės, todėl mėginimas vertime išlaikyti originalo teikiamą sakinių seką sudarkytų aprašomų veiksmų nuoseklumą. (Apie kitus anglų kalbos Past Perfect formos gramati-

nės reikšmės perteikimo būdus žr. 5.5.)

Sukeičiant savarankiškus sakinius vietomis, neretai keičiasi ir jų sintaksinio ryšio tipas - jie virsta sudėtiniais prijungiamaisiais sakiniais, pvz.:

I was feeling pretty horny, I have to admit it. (J. D. Salinger, p.81)

Prisipažįstu, jaučiausi biauriai. (p.71)

I was getting a little too personal. I realized that. (t.p., p.154)

Supratau, kad per daug lendu į jo asmeninius reikalus. (p.155)

Apskritai, perkėlimai kaip vertimo transformacijų rūšis pasitaiko gana dažnai, tačiau jie paprastai derinami kartu su gramatiniais ir leksiniais pakeitimais, kuriuos aptarsime kitame skyrelyje.

6.2. Pakeitimai

Pakeitimai yra bene labiausiai paplitusi ir didžiausia įvairove pasižyminti vertimo transformacijų rūšis. Vertimo procese keičiami ir gramatiniai vienetai - žodžių formos, kalbos dalys, sakinio dalys, sintaksinio ryšio tipai ir pan., ir leksiniai vienetai. Todėl galima kalbėti apie gramatinius ir leksinius pakeitimus. Dažnai jie esti tarpusavy susiję. Be to, gali būti keičiamos ištisos konstrukcijos. Vadinasi, minėsime ir kompleksiškus leksinius-gramatinius pakeitimus.

a) Ž o d ž i ų f o r m ų p a k e i t i m a i

Gramatinių žodžio formų - daiktavardžio skaičiaus, veiksmažodžio laiko ir pan. - pakeitimo pavyzdžių jau esame pateikę ankstesniame skyriuje (žr. 5.5).

b) K a l b o s d a l i ų p a k e i t i m a i

Tai gana dažnas pakeitimo tipas. Paprasčiausia tokio pakeitimo rūšis - tai vadinamoji "pronominalizacija", arba daiktavardžio pakeitimas įvardžiu, pvz.:

Ely went home damn near every week end. (J. D. Salinger, p.67)

Jis kiekvieną savaitgalį praleisdavo namie. (p.54)

Tačiau vertimuose iš anglų kalbos į lietuvių kalbą, atrodo, daug dažniau pasitaiko atvirkščiai - įvardis keičiamas daiktavardžiu, pvz.:

"Didn't he tell you about it?" (J. D. Salinger, p.75)

- Nejaugi jis jums nepasakojo apie rinkimus? (p.64)

He wasn't even listening. (t.p., p.35)

Senis nesiklausė. (p.17)

They didn't have a maid... (t.p., p.31)

Spenseriai nelaikė tarnaitės... (p.11)

Šią tendenciją sąlygoja, iš vienos pusės, abiejų kalbų įvardžių sistemos funkciniai skirtumai (pvz., anglų kalba turi labiau diferencijuotą vienaskaitos trečiojo asmens asmeninių įvardžių sistemą, plg.: he, she, it ir jis, ji); iš kitos pusės, vertėjo būkštavimas, kad ne viskas gali paaiškėti iš konteksto.

Tais atvejais, kai anglų kalbos sakinyje įvardis nurodo po jo einantį daiktavardį (kataforinė referencija), lietuvių kalbos sakinyje jie sukeičiami vietomis (anaforinė referencija), pvz.:

When we were small, Jem and I confided out activities... (H. Lee, p.105)

Kai mudu su Džemiu buvom mažiukai, toliau nuo namų neidavom... (p.119)

Because its primary reason for existence was

government, Maycomb was spared the grubbiness that distinguished most Alabama towns its size. (t.p., p.134)

Kadangi Meikombas turėjo būti administracinis centras, jis išvengė netvarkos, būdingos daugeliui kitų panašaus dydžio Alabamos miestų. (p.153)

Vertimams iš anglų kalbos į lietuvių kalbą būdingas veiksmažodinio (darybos ryšiais su veiksmažodžiu susijusio) daiktavardžio keitimas veiksmažodžiu, pvz.:

...we were beginning our day's play in the back yard... (H. Lee, p.12)

...mudu su Džemiu pradėjome žaisti galukiemyje... (p.9)

In spite of our warnings and explanations it drew him as the moon draws water... (t.p., p.14)

Jinai traukė jį, kaip mėnulis traukia vandenį, nors mes jį grėsėme ir atkalbinėjome. (p.12)

The only difference between him and his father was their ages. (t.p., p.18)

Nuo tėvo jis skyrėsi tik amžiumi. (p.16)

Had her conduct been more friendly towards me, I could have felt sorry for her. (t.p., p.28)

Jeigu būtų ji draugiškiau su manim elgusis, aš gal būčiau pagailėjusi jos. (p.28)

Tikriausiai pastebėjote, kad toks kalbos dalies pakeitimas vertime paprastai esti susijęs su paties sakinio struktūros transformacija. Transformuojant sakinio struktūrą, galimas ir veiksmažodžio keitimas daiktavardžiu, pvz.:

Calpurnia was to blame for this. (H. Lee, p.24)

Čia jau buvo Kalpurnijos kaltė. (p.24)

Iš būdvardžių padaryti daiktavardžiai gali būti keičiami būdvardžiais arba būdo prieveiksmiais, pvz.:

Dill was a curiosity. (H. Lee, p.13)

Dilas buvo kažkoks keistas. (p.11)

Impatience crept into Miss Caroline's voice. (t.p., p.25)

Dabar mis Karolainos balsas suskambėjo nekantriai. (p.25)

Dėsningu ir įprastu reiktų laikyti ir anglų kalbos veiksmažodinių daiktavardžių - veikėjų pavadinimų su priesaga -er - keitimą lietuvių kalbos veiksmažodiniais žodžių junginiais, pvz.:

I'm a very rapid packer. (J. D. Salinger, p.71)

Aš aplamai labai vikriai susipakuoju. (p.59)

"We sometimes feel he's not a terribly good mixer." (t.p., p.74)

- Mums kartais atrodo, kad jis nemoka sutarti su draugais. (p.63)

I'm a very good golfer. (t.p., p.93)

Golfą žaidžiu meistriškai. (p.85)

I'm a very light eater. I really am. (t.p., p.120)

Aš aplamai mažai valgau, rimtai. (p.115)

Naturally, I never told him I thought he was a terrific whistler. (t.p., p.134)

Aš jam, be abejo, nesakiau, kad jis švilpia liuksiškai. (p.131)

She looked like a very good dancer. (t.p., p.144)

Atrodė, kad ji gerai šoka. (p.143)

He was a very good skater... (t.p., p.146)

Čiuožė jis klasiškai... (p.145)

Aunt Alexandra was a back-porch listener. (H. Lee, p.88)

Teta Aleksandra amžinai slapta klausydavosi

svetimų pokalbių. (p.101)

Judge Taylor was not a Sunday-night church-goer... (t.p., p.252)

Teisėjas Teiloras niekada neidavo į vakarines pamaldas sekmadieniais... (p.289)

Tikriausia taip pat pastebėjote, kad anglų kalbos būdvardžiai, einantys priesagos -er daiktavardžių pažyminiais, vertimo kalboje paprastai virsta atitinkamos reikšmės prieveiksmiais, pvz., plg.: a good dancer ir gerai šoka.

Anglų kalbos būdvardžiai, ypač sudaryti iš geografinių vardų, gana dažnai pakeičiami lietuvių kalbos daiktavardžio kilmininku, pvz.: African rivers - Afrikos upės, American economy - JAV ekonomika, an Australian writer - Australijos rašytojas, the Canadian Embassy - Kanados pasiuntinybė, the Democratic Party - Demokratų partija, the three Baltic republics - trys Pabaltijo respublikos, the Popular Front - Liaudies frontas, industrial workers - pramonės darbininkai, the Green Movement - Žaliųjų judėjimas.

Būdvardis, einantis sudurtinio tarinio vardine dalimi (kartu su jungtimi to be), neretai pakeičiamas veiksmažodžiu: to be angry - pykti, to be glad - džiaugtis, to be ill - sirgti, to be poor - skursti, to be silent - tylėti, pvz.:

I was glad. (J. D. Salinger, p.207)

O aš apsidžiaugiau. (p.215)

The step was silent. (H. Lee, p.59)

Laiptelis tylėjo. (p.64)

Atticus said professional people were poor because the farmers were poor. (t.p., p.27)

Atikus pasakė - laisvųjų profesijų žmonės skursta dėl to, kad skursta fermeriai. (p.27)

'You still mad, Jean Louise?' he asked tentatively. (t.p., p.89)

- Vis dar siunti, Džina Luiza? - atsargiai paklausė jis. (p.100)

Verčiant į lietuvių kalbą, anglų kalbos aukštesniojo laipsnio būdvardžiai kartais gali būti keičiami veiksmažodžiais, reiškiančiais apimties, dydžio ar laipsnio didinimą arba mažinimą (padidinti, sumažinti, pailginti, sutrumpinti ir pan.), pvz.:

The miners are demanding higher wages and shorter working hours.

Šachtininkai reikalauja pakelti atlyginimus ir sutrumpinti darbo dieną.

c) S a k i n i o d a l i ų p a k e i t i m a i (sakinio sintaksinės struktūros pertvarka)

Keičiant sakinio dalis, žodžiai ir jų grupės vertimo tekste įgyja kitas sintaksines funkcijas, negu jų atitikmenys originalo tekste; kitais žodžiais tariant, pertvarkoma sakinio sintaksinė struktūra. Tokios pertvarkos priežastys gali būti įvairios. Dažniausiai ją sąlygoja jau minėtoji aktualioji sakinio skaida (funkcinė sakinio perspektyva). Tai, kas "nauja", t.y. žodžiai ar jų grupės, žyminčios pirmą kartą pateikiamą informaciją, paprastai (neemfatinėje kalboje) eina lietuvių kalbos sakinio gale, o tai, kas "duota", t.y. žodžiai ar jų grupės, žyminčios jau žinomą (iš ankstesnio konteksto) informaciją, atsiduria sakinio pradžioje. Taip pat minėjome, kad anglų kalbos sakinyje žodžių tvarką pirmiausia lemia jų sintaksinės funkcijos: veiksnys dažniausiai eina prieš tarinį, o po jo seka papildinys.

Antra vertus, anglų kalbos sakinyje apskritai vy-

rauja ta pati aktualiosios sakinio skaidos elementų tvarka, kaip ir lietuvių kalbos sakinyje: išskyrus tą atvejį, kai tuo, kas "nauja", eina veiksnys, reiškiamas daiktavardžiu su nežymimuoju artikeliu (pavyzdžių žr. 6.1.), anglų kalbos sakinyje jie eina ta pačia seka "duota - nauja". Šitokia seka paprastai yra įmanoma suderinus anglų kalbos sakinio sintaksinę schemą pagal aktualiosios skaidos principą: tuo, kas "duota", sakinyje paprastai tampa veiksnys, o tuo, kas "nauja" - tarinio grupė arba kuris nors šios grupės narys (pvz., papildinys). Dėl to, verčiant į lietuvių kalbą, atsiranda būtinumas pertvarkyti sakinio sintaksinę struktūrą: anglų kalbos sakinio veiksnys pakeičiamas kokia nors antrininke sakinio dalimi (papildiniu ar aplinkybe), einančia (kaip tai, kas "duota") lietuvių kalbos sakinio pradžioje, o viena iš anglų kalbos sakinio tarinio grupės antrininkių dalių (papildinys arba rečiau kitas predikatinis elementas) tampa lietuvių kalbos sakinio veiksniu. Tokia sakinio sintaksinės struktūros pertvarka dažnai esti susijusi su veiksmažodžio-tarinio pakeitimu.

Bene labiausiai įprastas sakinio struktūros transformacijos pavyzdys - tai anglų kalbos neveikiamosios (pasyvo) konstrukcijos pakeitimas lietuvių kalbos veikiamąja (aktyvo) konstrukcija. Šitaip anglų kalbos sakinio veiksnį lietuvių kalbos sakinyje atliepia papildinys, atsidūriantis sakinio pradžioje; VK sakinio veiksniu tampa žodis, atitinkantis OK sakinio papildinį su by arba veiksnys apskritai išleidžiamas (vadinamieji asmeniniai neapibrėžtieji sakiniai); anglų kalbos veiksmažodžio neveikiamosios rūšies forma pakeičiama lietuvių kalbos veiksmažodžio veikiamosios rūšies forma, pvz.:

He was met by his sister.

Jį sutiko sesuo.

He was given money.

Jam davė pinigų.

I was offered another post.

Man pasiūlė naują postą (= naujas pareigas).

...Mayella Ewel was beaten savagely by someone who led almost exclusively with his left. (H. Lee, p.208)

...Meijelą Juel žiauriai sumušė žmogus, kuris darbavosi beveik vien tik kaire ranka. (p.238)

...he had been tried openly and convicted by twelve good men and true... (t.p., p.245)

...Tomą teisė viešai ir nuosprendį priėmė dvylika gerų, dorų žmonių... (p.252)

But Tom was not forgotten by his employer, Mr Link Deas. (t.p., p.252)

Bet nepamiršo Tomo jo buvęs šeimininkas misteris Linkas Dizas. (p.289)

Tokios rūšies transformacija (pasyvas → aktyvas) pasitaiko gana dažnai ir yra aprašoma daugelyje anglų kalbos gramatikų. Kaip ir kitos transformacijos, aptariamos šiame skyrelyje, ji yra "apgręžiama", t.y. verčiant iš lietuvių kalbos į anglų kalbą, atitinkamais atvejais atliekama "priešingos krypties" transformacija "aktyvas → pasyvas".

Verčiant į lietuvių kalbą, neretai anglų kalbos sakinio veiksnys pakeičiamas a p l i n k y b e. Ši transformacija paprastai atliekama tais atvejais, kai anglų kalbos sakinio veiksniu eina daiktavardis ar daiktavardinis junginys, turintis laiko reikšmę. Tada lietuvių kalbos sakinyje jis pakeičiamas laiko aplinkybe, o veiksniu tampa žodis ar žodių junginys, anglų kalbos

sakinyje einantis papildiniu. Ši transformacija taip pat reikalauja anglų kalbos sakinio tranzityvinį veiksmažodį lietuvių kalbos sakinyje keisti intranzityviniu (arba rečiau neveikiamosios rūšies) veiksmažodžiu, pvz.:

The following week found us back at Mrs Dubose's. (H. Lee, p.115)

Ir kitą savaitę mes vėl vaikščiojome pas misis Djuboz. (p.131)

Next week sees the first meeting of the British-Chinese Joint Liaison Group. (The Guardian, Sept. 20, 1989)

Kitą savaitę įvyks pirmasis Didžiosios Britanijos ir Kinijos jungtinės ryšių grupės susitikimas.

The 5th century saw the end of the Roman Empire in the West. (Longman, p.1006)

V amžiuje Vakaruose žlugo Romos imperija.

The 90s will see great changes... (CCELD, p.1308)

Mūsų amžiaus paskutiniame dešimtmetyje įvyks didžiulės permainos (= laukiama/tikimasi didžiulių permainų).

Tokia veiksmažodžio see (taip pat find, anticipate, witness) artosena (kai jis praranda savo konkrečią leksinę reikšmę ir žymi tik patį įvykio ar reiškinio egzistavimo faktą) ypač būdinga publicistiniam anglų kalbos stiliui. Skaitydami anglišką periodinę spaudą, dažnai randame tokių pavyzdžių: The Sixties saw ... - Septintajame dešimtmetyje...; The next four or five years are likely to see...- Per pastaruosius ketverius-penkerius metus..; Tonight sees... - Šį vakarą...; The period 1930-50 had witnessed... - 1930-1950 metų laikotarpiu... ir pan. Tokiuose anglų kalbos

sakiniuose papildiniu paprastai eina veiksmažodinis daiktavardis (pvz., meeting, end, change ir pan.), kuris lietuvių kalbos sakinyje transformuojamas į veiksmažodį-tarinį (pvz., plg.: end ir žlugo, vietoj įvyks pirmasis susitikimas galima pasakyti pirmą kartą susitiks/susirinks/posėdžiaus).

Analogiška transformacija atliekama ir tais atvejais, kai anglų kalbos sakinio veiksnys (tai, kas "duota"), einantis sakinio pradžioje, turi kokios nors kitos aplinkybės reikšmę. Vertimo procese jis neretai virsta lietuvių kalbos sakinio v i e t o s aplinkybe, pvz.:

The Radley house had no screen doors. (H. Lee, p.15)

Redlių name nebuvo durų su stiklu. (p.13)

... the ceiling danced with metallic light. (t.p., p.25)

... lubose sušvysčiojo saulės zuikučiai. (p.24)

His sermon was a forthright denunciation of sin... (t.p., p.125)

Savo pamoksle jis rūsčiai smerkė nuodėmę... (p.143)

The church was becoming stuffy... (t.p., p.126)

Bažnyčioje darėsi tvanku... (p.144)

His face was streaked with angry tears... (t.p., p.216)

... jo veidu sruvo piktos ašaros. (p.247)

The Radley Place was inhabited by an unknown entity... (p.12)

Redlių sodyboje gyveno kažkokia nežinoma būtybė... (p.9)

Čia pravartu prisiminti ir analogišką transformaciją, kurios prireikia verčiant į lietuvių kalbą ang-

liškai spaudai būdingus pasakymus: The communique says... - Komunikate sakoma...; The resolution declares... - Rezoliucijoje skelbiama...; The appeal denounces... - Kreipimesi smerkiama...; The note strongly protests... - Notoje griežtai protestuojama... ir pan. Plg., pvz.:

The report accuses the local government with violations of property laws. (International Herald Tribune, Sept. 19, 1989)

Pranešime vietos valdžia kaltinama, kad ji pažeidusi nuosavybės įstatymus.

Šio tipo pasakymų neretai pasitaiko ir anglų kalbos moksliniame stiliuje:

Chapter 2 discusses the origin of language.

Antrajame skyriuje aptariama kalbos kilmė.

The present book explores specific problems of literary translation.

Šioje knygoje nagrinėjamos kai kurios literatūrinio vertimo problemos.

Kartais anglų kalbos sakinio veiksnį lietuviškame sakinyje reikia keisti p r i e ž a s t i e s aplinkybe, pvz.:

The split in the Democratic Party elected Lincoln.

Dėl Demokratų partijos skilimo prezidentu buvo išrinktas Linkolnas.

Heavy injuries killed our chances of winning the game.

Dėl sunkių traumų mums nepavyko laimėti rungtynių.

The biting wind brought tears to their eyes. (CCELD)

Nuo žvarbaus vėjo jų akys pradėjo ašaroti.

Savaime suprantama, kad ir šio tipo sintaksinė transformacija yra "apgręžiama", t.y. verčiant iš lietuvių kalbos į anglų kalbą, atitinkamais atvejais aplinkybė keičiama veiksniu ir daromi kiti reikalingi pakeitimai.

Sakinio sintaksinės struktūros pertvarką vertimo procese sąlygoja ne vien aktualiosios skaidos faktorius. Neretai ji būna neatsiejamai susijusi su tam tikrais leksiniais pakeitimais, pavyzdžiui, pasekmės keitimu priežastimi (pavyzdžių žr. e)). Be to, reikia turėti galvoje, kad daugeliu atvejų tokių sintaksinių transformacijų gali būti griebiamasi ir stilistiniais sumetimais, pvz.:

... the whole car was empty... (J. D. Salinger, p.73)

... vagone nė gyvos dvasios... (p.61)

Lietuvių kalbos gramatinėms normoms nebūtų nusižengiama, jei būtų išlaikyta ir anglų kalbos sakinio struktūra: ... visas vagonas buvo tuščias...; tačiau stilistiniu atžvilgiu labiau priimtinas pirmasis vertimo variantas.

d) Sudėtinio sakinio struktūros pakeitimai

Sudėtinio sakinio struktūroje dažniausiai pastebimos šių tipų sintaksinės transformacijos: 1) paprastojo sakinio pakeitimas sudėtiniu; 2) sudėtinio sakinio pakeitimas paprastuoju; 3) pagrindinio sakinio pakeitimas šalutiniu ir atvirkščiai; 4) prijungiamojo sakinio pakeitimas sujungiamuoju ir atvirkščiai; 5) jungtukinių sakinių pakeitimas bejungtukiais sakiniais ir atvirkščiai.

Paprastojo sakinio pakeitimas sudėtiniu

Šio tipo pakeitimai neretai daromi dėl gramatinių

priežasčių, t.y. dėl OK ir VK struktūrinių skirtumų. Verčiant iš anglų kalbos į lietuvių kalbą, tokia transformacija dažnai yra neišvengiama,kai pasitaiko anglų kalbos predikatinės konstrukcijos su neasmenuojamomis veiksmažodžio formomis, neturinčios tiesioginių atitikmenų lietuvių kalboje, pvz.:

None of them saw us come up. (H. Lee, p.60)

Niekas nepastebėjo, kaip mes priėjome. (p.69)

'You're too scared even to put your big toe in the front yard.' (t.p., p.19)

- Tau taip dreba kinkos, kad į jų kiemą nė žingsnio nežengsi. (p.18)

Miss Caroline told me to tell my father not to teach me any more... (t.p., p.23)

Mis Karolaina liepė pasakyti tėvui, kad jis manęs nebemokytų... (p.22)

Night after night I go to see her play. (O. Wilde, p.139)

Kiekvieną vakarą einu žiūrėti, kaip ji vaidina. (p.58)

I heard my mother come in the room. (J. D. Salinger, p.180)

Išgirdau, kaip į kambarį įėjo mama. (p.185)

They gave me frequent warning to start applying myself... (t.p., p.29)

Mane dažnai įspėdavo, kad susiimčiau... (p.10)

He just kept talking about Life being a game and all. (t.p., p.33)

Tik sakė, kad gyvenimas - lošimas ir panašiai. (p.14)

I could feel him standing on the shower ledge... (t.p., p.43)

Jaučiau, kad jis stovi ant dušo slenksčio...

(p.26)

Rečiau tokios transformacijos prireikia, verčiant į lietuvių kalbą kitokios konstrukcijos anglų kalbos sakinius, pvz.:

There was a lady in the moon in Maycomb. (H.Lee, p.56)

Kai Meikombe žiūri į mėnulį, gali pamatyti jame moterį. (p.61)

Jem was worn out from a day's water-carrying. (t.p., p.250)

Džemis visą dieną tampė vandenį, todėl buvo labai pavargęs. (p.287)

Paprastasis anglų kalbos sakinys kartais keičiamas lietuvišku sudėtiniu sakiniu ir stilistiniais sumetimais, pvz.:

Some people you shouldn't kid... (J. D. Salinger, p.90)

Yra žmonių, iš kurių negalima šaipytis... (p.82)

Galima būtų išversti ir šitaip: Iš kai kurių žmonių negalima šaipytis, tačiau pirmasis variantas stilistiniu atžvilgiu yra labiau priimtinas.

Aptariamasis pakeitimas kartais tampa dėl stilistinių priežasčių daromos kompleksiškos leksinės-gramatinės transformacijos sudėtine dalimi:

I did not hear him stir again. (H. Lee, p.63)

Aš dar klausiausi, bet jis nebekrustelėjo. (p.69)

Šiame pavyzdyje galima įžiūrėti šias vertimo transformacijas: 1) paprastasis sakinys pakeičiamas sudėtiniu; 2) prijungimas pakeičiamas sujungimu; 3) veiksmažodis hear "girdėti" pakeičiamas veiksmažodžiu klausytis (pasekmės pakeitimas priežastimi); 4) vieno dėmens neigiamoji konstrukcija virsta teigiamąja, o kito

dėmens teigiamoji konstrukcija virsta neigiamąja (antominis vertimas).

Atskira aptariamosios transformacijos rūšimi reiktų laikyti dviejų paprastųjų sakinių jungimą į vieną sudėtinį. Ją galima būtų vadinti sakinių suvienijimu, pvz.:

I forgot to tell you about that. They kicked me out. (J. D. Salinger, p.29)

Tiesa, pamiršau pasakyt - mane išgrūdo iš mokyklos. (p.10)

"I told you. They let us out early. (t.p., p.170)

- Aš gi tau sakiau, kad mus paleido anksčiau. (p.173)

She was sitting way up in bed. She looked so pretty. (t.p., p.179)

Ji sėdi lovoj - mažutė, velniškai graži. (p.182)

Sudėtinio sakinio pakeitimas paprastuoju

Ši transformacija - atvirkštinė, priešpastatoma aukščiau minėtajai. O štai keli jos pavyzdžiai:

I started playing golf when I was only ten years old. (J. D. Salinger, p.59)

Aš pradėjau žaisti golfą nuo dešimties metų. (p.45)

I don't know anybody there that was splendid and clear-thinking and all. (t.p., p.28)

Nepažinojau aš Pensy nė vieno puikaus ar sveikai protaujančio, ar panašiai. (p.8)

When I was at Elkton Hills, I roomed for about two months with this boy, Harris Macklin. (t.p., p.133)

Elktonhilze aš porą mėnesių gyvenau su tokiu Hariu Maklinu. (p.131)

... I figured I probably wouldn't see him again till Christmas vacation started. (t.p., p.29)

... aš nebesitikėjau prieš kalėdų atostogas daugiau su juo susitikt. (p.10)

It was so dark I couldn't see her. (t.p., p.182)

Patamsy negalėjau jos matyt. (p.187)

She spoke and her voice was flat. (H. Lee, p.240)

Paskui prabilo blausiu balsu. (p.275)

Ypatinga šios transformacijos rūšimi laikytinas vadinamasis s a k i n i o s k a i d y m a s, t.y. vieno sudėtinio (rečiau paprastojo) sakinio dalijimas į du (arba kelis) sakinius. Šios transformacijos dažnai prireikia, kai tenka versti angliškos spaudos informacinius pranešimus, kuriems būdingi ilgi sakiniai su daugeliu šalutinių sakinių ir/ar sudėtingų žodžių junginių. Štai bent vienas palyginti nelabai sudėtingas sakinys:

Fifteen Turks who have been in exile in Western Europe will return to their homeland tomorrow in the hope that they will be allowed to continue their political activities. (The Guardian, Sept. 20, 1989)

Penkiasdešimt turkų, gyvenančių tremtyje Vakarų Europoje, rytoj grįžta į tėvynę. Jie tikisi, kad jiems bus leista toliau užsiimti politine veikla.

Grožinės literatūros vertimuose pasitaiko ir tokių pavyzdžių:

Jem looked up the sidewalk to Dill, who nodded. (H. Lee, p.54)

Džemis atsigręžė į Dilą. Tas linktelėjo. (p.58)

Meet at the museum of art near the door at quarter past 12 if you can and I will give your Christmas dough back. (J. D. Salinger, p.201)

Jeigu gali, ateik 12 val. 15 min. prie muziejaus, lauksiu prie įėjimo. Atiduosiu tavo kalėdinius pinigus. (p.208)

Pagrindinio sakinio pakeitimas šalutiniu ir atvirkščiai

Ši transformacija vertimuose pasitaiko retai ir dar rečiau esti "gryno pavidalo". Bene dažniausia jos tikimybė yra tais atvejais, kai tenka versti vienalaikiškumo reikšmės sakinius su while ar when. Jei abiejų prijungiamojo sakinio dėmenų veiksmai sutampa laiko atžvilgiu ir tarp jų nėra priežasties-pasekmės ryšio, pagrindinį OK sakinį galima pakeisti šalutiniu VK sakiniu, o šalutinį OK sakinį - pagrindiniu VK sakiniu, pvz.:

He came home while I was cooking dinner. (Longman, p.1253)

Kai jis parėjo namo, aš ruošiau pietus.

Kitais atvejais darant tokią transformaciją, kartu keičiasi ir šalutinio sakinio rūšis, pvz.:

The silver saucer clattered when he replaced the pitcher... (H. Lee, p.30)

Tada jis taip greit pastatė ąsotėlį, kad net trakštelėjo sidabrinis padėklas... (p.30)

(Be to, šiame pavyzdyje daroma dar viena transformacija - sudėtinio sakinio dėmenys sukeičiami vie-

tomis.)

Prijungimo pakeitimas sujungimu

Ir anglų, ir lietuvių kalboje sudėtiniai sakiniai gali būti sujungiamieji ir prijungiamieji. Tačiau lietuvių kalbai, ypač šnekamajai, apskritai labiau būdingos sujungiamosios konstrukcijos, o anglų kalboje palyginti dažniau vartojami prijungiamieji sakiniai. Todėl, verčiant iš anglų kalbos į lietuvių kalbą, neretai prijungiamieji sakiniai pakeičiami sujungiamaisiais, pvz.:

When she squinted down at me the tiny lines around her eyes deepened. (H. Lee, p.30)

Ji sužvairavo į mane, ir raukšlelės apie jos akis pagilėjo. (p.31)

When Jem put his foot on the bottom step, the step squeaked. (t.p., p.59)

Džemis padėjo koją ant lieptelio, ir laiptelis sugergždė. (p.64)

My cheeks grew hot as I realized my mistake. (t.p., p.233)

Aš supratau savo klaidą, visa nukaitau... (p.268)

The streets lights were fuzzy from the fine rain that was falling. (t.p., p.283)

Ėmė dulkti smulkus lietus, ir žibintai gatvėse pasidarė neryškūs... (p.325)

She thanked me and all when I had it tightened for her. (J. D. Salinger, p.130)

Priveržiau jai pačiūžą, ji man pasakė ačiū. (p.127)

I was quite lucky when I got to the station,

because I only had to wait about ten minutes for a train. (t.p., p.72)

Į stotį nuėjau pačiu laiku, traukinio tereikėjo laukti tik dešimt minučių. (p.60)

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, toks pakeitimas yra neretai susijęs su sudėtinio sakinio dėmenų sukeitimu vietomis ir kitomis transformacijomis.

Prijungimo pakeitimas sujungimu gana dažnai realizuojamas ir sudėtinio sakinio transformacija į paprastąjį sakinį su vienarūšiais tariniais. Paprastai tai atsitinka tais atvejais, kai abiejų prijungiamojo sakinio dėmenų veiksniai sutampa, pvz.:

When Atticus returned he told me to break camp. (H. Lee, p.97)

Atikus grįžo pas mane ir liepė išardyti mano tvirtovę. (p. 110)

The other one was reading a little black book while she drank coffee. (J. D. Salinger, p.122)

Ji gėrė kavę ir skaitė mažą juodą knygelę. (p.117)

I kept thinking about all that while I walked. (t.p., p.133)

Ėjau ir vis galvojau apie tai. (p.130)

Prijungiamojo ryšio pakeitimas sujungimu (įskaitant ir bejungtukį) galimas ir paprastajame sakinyje, pvz.:

... I lived in the Ossenburger Memorial Wing of the new dorms. (t.p., p.40)

... gyvenau naujajam bendrabuty, Oserbergerio vardo korpuse. (p.23)

Verčiant iš lietuvių kalbos į anglų kalbą, priešingai - sujungiamasis ryšys neretai keičiamas prijungiamuoju, pvz.:

Krūmai su šilais visais išsibudino keltis,
O laukų kalnai su kloniais pametė skrandes.
(K. Donelaitis, "Metai")

Thicket and pine wood stir and straighten up
As hill and valley doff white sheepskin coats.
(P. Tempesto vertimas, p.14)

Žali ėgliai kaip kvietkai pro dirvonus keri;
Tarpu jų kiškiai guli, kropkos vaikus peri.
(A. Baranauskas, "Anykščių šilelis")

Where flowerlike green junipers have sprung
Hares rest and partriges bring up their young.
(P. Tempesto vertimas, p.146)

Jungtukinio ryšio pakeitimas bejungtukiu

Ir anglų, ir lietuvių kalboje sujungiamojo sakinio dėmenys gali būti susieti jungtukais arba betarpiškai, t.y. be jungtukų. Tačiau lietuvių kalbai, ypač šnekamajai, labiau būdingas bejungtukis siejimo būdas. Todėl, verčiant iš anglų kalbos į lietuvių kalbą, gana dažnai pasitaiko jungtukinio ryšio pakeitimas bejungtukiu, pvz.:

So I opened my suitcases and took out a clean shirt, and then I went in the bathroom and washed and changed. (J. D. Salinger, p.84)

Todėl atsidariau lagaminus, susiieškojau švarius marškinius. Paskui nuėjau į vonią, nusiprausiau ir persivilkau. (p.74)

Kaip matote, angliškame sakinyje sujungiamasis (sudedamasis) jungtukas and pavartotas keturis kartus, o lietuviškame vertime jungtukas ir eina tik prieš paskutinį išskaičiuojamąjį dėmenį, plg.:

I went down to the elevator again and got a

cab and told the driver to take me down to Ernie's. (t.p., p.96)

Tada vėl nusileidau liftu žemyn, sėdau į taksį ir liepiau šoferiui vežti į Ernio klubą. (p.88)

Tais atvejais, kai sujungiamojo sakinio dėmenų veiksniai nesutampa, lietuviškame vertime ir apskritai išleidžiamas, pvz.:

It was hot as hell and the windows were all steamy. (t.p., p.49)

Buvo karšta kaip pragare, visi langai aprasoję. (p.34)

Atticus was sitting in the swing, and Mr Tate was in a chair next to him. (H. Lee, p.276)

Atikus atsisėdo ant sūpuoklių, misteris Teitas į kėdę šalia jo. (p.317)

Verčiant iš lietuvių kalbos į anglų kalbą, atvirkščiai - bejungtukis ryšys neretai keičiamas jungtukiniu.

e) L e k s i n i a i p a k e i t i m a i

Darant leksinius pakeitimus, atskiri OK leksiniai vienetai (žodžiai ar pastovūs žodžių junginiai) pakeičiami tokiais VK leksiniais vienetais, kurie iš tikrųjų nėra jų tikri žodyniniai ekvivalentai, t.y., atskirai paimti, jie turi kitokią denotatinę reikšmę, negu jais pakeičiami OK leksiniai vienetai. Dažniausiai pasitaiko trys leksinių pakeitimų rūšys: konkretizacija, generalizacija ir pakeitimai, grindžiami priežasties-pasekmės santykiu (priežastis pakeičiama pasekme ir pasekmė pakeičiama priežastimi).

Konkretizacija

Konkretizacija - tai platesnės denotatinės reikš-

mės OK žodžių ar žodžių junginių pakeitimas siauresnės reikšmės VK žodžiais ar žodžių junginiais. Konkretizacija gali būti sisteminė ir kontekstinė. Sisteminę konkretizaciją sąlygoja dviejų kalbų sistemų skirtumai: vertimo kalboje gali būti pasigendama tokios pačios plačios reikšmės žodžio kaip originalo kalbos žodis (apie vienos kalbos žodžių "nediferencijuotumą" kitos kalbos atžvilgiu žr. 5.1), arba dviejų kalbų tos pačios denotatinės reikšmės žodžiai gali nesutapti savo stilistine verte, arba dėl gramatinio pobūdžio priežasčių (pvz., sakinio sintaksinės transformacijos).

Kalbant apie abstrakčios reikšmės daiktavardžius, anglų kalboje pirmiausia paprastai nurodomas daiktavardis thing, kuris čia vartojamas beveik kaip įvardis (pavyzdžiui, Collins Cobuild English Language Dictionary jį apibūdina kaip "a substitute for another word when you cannot or do not want to be more precise, especially when you are referring to an object or to an action, activity, situation, idea, etc. which has already been mentioned"). Kadangi lietuvių kalboje nėra tokios plačios reikšmės žodžio, lietuviškuose vertimuose jis neretai pakeičiamas konkretesnės reikšmės daiktavardžiais, pvz.:

That was one good thing about Stradlater. (J. D. Salinger, p.55)

Stredleiteris turėjo vieną gerą ypatybę... (p.40)

After the Christmas thing was over, the goddam picture started. (t.p., p.146)

Pasibaigus kalėdinei programai, prasidėjo tas prakeiktas filmas. (p.146)

The whole thing's so fantastic, it isn't even- (t.p., p.142)

Ir apskritai tavo sumanymas toks fantastiškas, kad neverta ir... (p.140)

The first thing he said when he sat down was that he could only stay a couple of minutes. (t.p, p.151)

Ir dabar jo pirmas žodis buvo, kad atėjęs tik porai minučių... (p.151)

I'll be up the creek if I don't get the goddam thing in by Monday... (t.p., p.50)

Jeigu pirmadienį neatiduodu to prakeikto rašinio - galas. (p.35)

I won't speak to you again about this horrible thing, after today. (O. Wilde, p.211)

Nuo šiol su jumis daugiau nebekalbėsiu apie tą baisų įvykį. (p.117)

She was a pretty little thing. (H. Lee, p.28)

Tokia daili ji buvo, vargšelė! (p.28)

Be konkretizacijos sunku apsieiti ir verčiant į lietuvių kalbą anglų kalbos daiktavardį place, pvz.:

She was looking all around the place. (J. D. Salinger, p.88)

Vis kažko dairėsi po salę. (p.79)

'They was always around, all over the place.' (H. Lee, p.195)

- Aplinkui sukinėdavosi, kieme. (p.225)

Verčiant į lietuvių kalbą, konkretizuojami judėjimo veiksmažodžiai come ir go: jie skiriasi nuo lietuvių kalbos judėjimo veiksmažodžių tuo, kad neturi semantinio komponento, informuojančio apie judėjimo būdą, todėl come konkretizuojamas veiksmažodžiais ateiti, atvykti, atvažiuoti, atskristi, atbėgti, atplaukti ir pan., o go - eiti, vaikščioti, važiuoti, vykti, skristi, bėgti, plaukti ir pan. Tiesa, daugelis minė-

tų veiksmažodžių ir anglų-lietuvių kalbų žodyne pateikiami kaip come ir go ekvivalentai, tačiau vertimuose jų galima rasti daug daugiau, pvz.:

A tiny bit of light came through the shower curtains and all from our room... (J. D. Salinger, p.66)

Skystas šviesos pluoštelis smelkėsi iš mūsų kambario pro dušo užuolaidas... (p.53)

... as if they expected a flock of goddam movie stars to come in any minute. (t.p., p.90)

... tarsi laukdamos, kada į salę ims ir įgarmės būrys kino žvaigždžių. (p.81)

She went up to the front steps... (H. Lee, p.99)

Ji užkopė priekiniais laipteliais... (p.113)

We went to the living-room. (t.p., p.109)

Mes nudūlinome į svetainę. (p.124)

Įprastu reiškiniu lietuviškuose vertimuose reikia laikyti kalbėjimo veiksmažodžių say ir tell konkretizaciją. Dabartinėje anglų ir amerikiečių grožinėje literatūroje jų dažnas kartojimas nėra prasto stiliaus požymis, tačiau lietuviškuose vertimuose, atsižvelgiant į mūsų grožinės literatūros stiliaus ypatybes, jie neretai pakeičiami konkretesnės reikšmės veiksmažodžiais. Štai visas pluoštas pavyzdžių, parinktų iš Dž. Selindžerio "Rugiuose prie bedugnės":

"How do you mean?" I said. (p.105)

- Kaip suprasti? - klausiu. (p.98)

"Good," I said. (p.178)

- Moki! - pagyriau ją. (p.182)

"If you don't like it, you know what you can do," Ackley said. (p.68)

- Jeigu čia nepatinka, pats žinai, kur gali eiti, - atšovė Eklis. (p.56)

"Thank you for the compliment," I said - suave as hell. (p.83)

- Ačiū už komplimentą! - padėkojau lipšniai kaip velnias. (p.73)

"What's different about it? Nothin's different about it," Horwitz said. (p.98)

- Kaip tai - kitas dalykas? Visai ne kitas! - užginčijo Horvicas. (p.90)

"Rudolf Schmidt," I told her. (p.74)

- Rudolfas Šmitas, - prisistačiau. (p.62)

"Tomorrow's Sunday," I told her. (p.83)

- Rytoj sekmadienis, - priminiau jai. (p.73)

"Maurice said five," I told her. (p.111)

- Morisas sakė - penki, - atkirtau aš. (p.105)

He told us we should always pray to God... (p.41)

Jis mus mokė, kad visad ir visur melstumės... (p.23)

I told him I was only kidding... (p.68)

Aš paaiškinau, kad pajuokavau... (p.55)

Lietuviškuose grožinės literatūros vertimuose konkretizacijos reikalauja ir dažnai vartojamas OK apibendrintos egzistavimo reikšmės veiksmažodis be, o jį pakeičiančių konkretesnės reikšmės lietuvių kalbos veiksmažodžių įvairovė nemažiau įspūdinga:

... Aunt Alexandra was in her chair in the corner... (H. Lee, p.148)

... teta Aleksandra sėdėjo savo krėsle kampe... (p.169)

Her shoes and socks were on the floor, right underneath the chair, right next to each other. (J. D. Salinger, p.165)

Bateliai su kojinėmis stovėjo vienas šalia

kito ant grindų po kėde. (p.167)

Only one of the bears was out, the polar bear. The other one the brown one, was in his goddam cave... (t.p., p.209)

Tiktai viena baltoji meška buvo išlindusi, o rudoji gulėjo urve... (p.217)

He's in Hollywood. (t.p., p.27)

Jis gyvena Holivude. (p.7)

"Did you know her when you were at Whooton?" (t.p., p.153)

- Tu buvai su ja pažįstamas, kai mokeisi Hutone? (p.153)

... it'd drive me crazy if I had to be in the Army... (t.p., p.149)

... išeičiau iš proto, jeigu man reiktų tarnaut kariuomenėj... (p.149)

... I was on the goddam floor again. (t.p., p.65)

... vėl išsitiesiau ant grindų. (p.52)

Veiksmažodžio be konkretizacija paprastai būna susijusi su anglų kalbos sudurtinio tarinio transformacija į lietuvių kalbos paprastąjį (veiksmažodinį) tarinį. Tokiais atvejais leksinis pakeitimas (konkretizacija) tampa sudėtinės sudėtingesnės transformacijos dalimi, nes lygiagrečiai keičiama ir pati sakinio struktūra, pvz.:

Alfred Lunt and Lina Fontanne were the old couple, and they were very good... (J. D. Salinger, p.136)

Alfredas Lantas ir Lina Fontan vaidino tuos senukus. Jie labai gerai vaidino. (p.133)

I was a junior. (t.p., p.40)

Aš ėjau į priešpaskutinę klasę... (p.23)

Apskritai kalbant, lietuviškiems, ypač grožinės literatūros, vertimams iš anglų kalbos yra būdingas apibendrintos reikšmės žodžių keitimas konkretesnės reikšmės žodžiais. Konkretizacijos pavyzdžių apstu kiekvienoje verstinėje knygoje. Vienais atvejais nesunku juose įžiūrėti, kad konkretizacija yra būtina, neišvengiama, kad nėra kito būdo vertimo procese iškylantiems dviejų kalbų žodžių semantiniams neatitikimams įveikti. Tai ypač akivaizdu, kai turime reikalą su tokiais anglų kalbos žodžiais, kurių denotatinė reikšmė yra aiškiai "nediferencijuota" lietuvių kalbos žodžių atžvilgiu, o tos reikšmės apimtis nusakoma dviem atskirais apibrėžtos siauresnės reikšmės VK žodžiais, pvz., cousin = pusbrolis, pusseserė; name (apie žmogų) = vardas, pavardė. Tokiais atvejais vertime galimi net trys konkretizacijos variantai, pvz.:

Jem felt his age and gravitated to the adults, leaving me to entertain our cousin. (H. Lee, p.86)

Džemis jautėsi esąs vyresnis, todėl sukosi aplink suaugusius, palikęs man užiminėti pusbrolį. (p.97)

'Speak to our Cousin Lily,' she said one afternoon... (t.p., p.136)

- Pasisveikink su savo pussesere Lile, - pasakė ji vieną popietę... (p.155)

... our generation is practically the first in the Finch family not to marry its cousins. (t.p., p.133)

... juk iki mūsų kartos Finčų šeimoje pusbroliai vis tuokdavosi su pusseserėmis. (p.152)

'What's your name, boy?' she asked softly. (t.p., p.32)

- Kuo tu vardu, vaike? - romiai paklausė ji.

(p.33)

'Would you write your name for us?' he asked. (t.p., p.181)

- Parašykite savo pavardę, - pasakė jis. (p.208)

Miss Caroline printed her name on the blackboard and said, 'This says I am Miss Caroline Fisher. (t.p., p.22)

Mis Karolaina spausdintomis raidėmis parašė lentoje savo vardą ir pavardę ir tarė:

- Čia parašyta, kad aš vadinuosi mis Karolaina Fišer. (p.21)

Kaip matyti iš pavyzdžių, kiekvienu iš trijų atvejų vertėjui būtinai reikėjo eksplikuoti, patikslinti žodžių cousin ir name semantinę apimtį.

Neišvengiama konkretizacija ir tada, kai originalo tekste praleidžiamas daiktavardžio reikšmę konkretizuojantis pažyminys, o VK teturi tik vieną žodį, atliepiantį visą OK žodžių junginį, pvz.:

We decorated the tree until bed time... (H. Lee, p.85)

Mes papuošėme eglutę, kol atėjo laikas gulti... (p.96)

(Šiuo atveju tree = Christmas tree.)

Tačiau, nagrinėjant daugelį kitų konkretizacijos pavyzdžių, gali pasirodyti, kad toli gražu ne visada ji būtina, pvz.:

Most men begin painting at eighteen. (S. Maugham, p.61)

Dailininkai pradeda tapyti nuo aštuoniolikos metų. (p.42)

... the visiting team hardly ever brought many people with them. (J. D. Salinger, p.28)

... svečių komanda negali prisivežti daug sirgalių. (p. 9)

People never notice anything. (t.p., p.34)

Ir aplamai suaugusieji nė velnio nepastebi. (p.14)

Anyway, we both went to our rooms to get ready and all... (t.p., p.57)

Žodžiu, nuėjom į savo kambarius apsirengti... (p.43)

The girl died too, died within a year. (O. Wilde, p.58)

Dukra taip pat pasimirė, metų neišgyvenusi. (p.39)

Tokiais ir panašiais atvejais konkretizaciją sąlygoja ne sisteminiai- struktūriniai OK ir VK skirtumai, o konkretaus konteksto faktoriai. Todėl ją galima vadinti kontekstine. Dažniausiai kontekstinės konkretizacijos imamasi stilistiniais sumetimais: vengiant pasikartojimų, siekiant frazės užbaigtumo, didesnio vaizdingumo, aiškumo ir pan. Plg. šiuos pavyzdžius:

He stopped reading and put my paper down. (J. D. Salinger, p.36)

Jis nustojo skaityti ir pasidėjo rašinį ant kelių. (p.18)

"You didn't have to do that. (t.p., p.33)

- Jums nereikėjo siųsti raštelio. (p.14)

"And how do you think they'll take the news?" (t.p., p.34)

- Ir kaip manai, ką jie pasakys, sužinoję, kad tu pašalintas iš mokyklos? (p.15)

I hate it when somebody answers that way. (t.p., p.39)

Nekenčiu, kai sako ir nieko nepasako. (p.22)

... I knew Mr. Antolini was very smart... (t.p., p.196)

... žinojau, kad misteris Entolinis žodžio kišenėje neieško... (p.203)

... she was talking like the rest of them. (H. Lee, p.123)

... dabar ji kalbejo kaip visi negrai. (p.140)

One by one, the congregation came forward and dropped nickels and dimes into a black enamelled coffee can. Jem and I followed suit... (t.p., p.126)

Parapijiečiai ėjo vienas paskui kitą ir metė penkių ir dešimties centų monetas į emaliuotą dėžutę nuo kavos. Džemis ir aš taip pat nunešėme savo dešimtukus kartu su kitais... (p.143)

Apie pragmatinio faktoriaus sąlygojamą konkretizaciją jau buvo kalbama ankstesniame skyriuje.

Generalizacija

Tai atvirkštinis, konkretizacijai priešpastatomas reiškinys - siauresnės reikšmės OK leksinių vienetų pakeitimas platesnės reikšmės VK vienetais. Štai keletas generalizacijos pavyzdžių:

During the last ten years his painting had gone off very much. (O. Wilde, p.334)

Per pastaruosius dešimt metų jo kūryba gerokai smuktelėjo. (p.223)

At Christmas dinner, I sat at the little table in the dining room... (H. Lee, p.87)

Švenčių dieną aš pietavau valgomajame prie mažo stalelio... (p.98)

She seemed seven feet high. (t.p., p.123)

Ji atrodė man didžiulė, didžiulė! (p.139)

I played golf with her that same afternoon. (J. D. Salinger, p.93)

Dar tą pačią dieną žaidėm golfą. (p.85)

It broke into about fifty pieces. (t.p., p.160)

Ji subyrėjo į keliasdešimt šukelių. (p.162)

Then this girl gets killed, because she's always speeding. (t.p., p.42)

Bet paskui ta mergiotė žūsta, nes nesilaiko eismo taisyklių. (p.25)

Pastarajame pavyzdyje generalizacija derinama su antoniminiu vertimu.

Vienu platesnės reikšmės VK žodžiu ar žodžių junginiu vertime kartais gali būti apibendrinami keli OK siauresnės reikšmės leksiniai vienetai, pvz.:

"Her mother and father were divorced." (J.D.Salinger, p.54)

- Jos tėvai išsiskyrą. (p.39)

It was only for juniors and seniors. (t.p., p.40)

Ten prisilaikė tik dviejų paskutinių klasių mokiniai. (p.23)

Generalizaciją galima įžiūrėti ir tais atvejais, kai vertime praleidžiami daiktavardžio pažyminiai. Kadangi daiktavardžio referentas ir be jų lieka numanomas iš konteksto ar situacijos, vertėjas tuos pažyminius gali laikyti perlekliniais ir juos praleisti (apie praleidimus žr. 6.4.), pvz.:

When I came out of the record store, I passed this drugstore, and went in. (J. D. Salinger, p.127)

Išėjęs iš parduotuvės, užsukau į vaistinę.

(p.124)

He was looking at his wrist watch. (t.p., p.155)

Jis pasižiūrėjo į savo laikrodį. (p.156)

Generalizaciją neretai sąlygoja pragmatinis vertimo faktorius. Apie tai jau buvo rašoma ankstesniame skyriuje. Štai dar pora panašaus pobūdžio pavyzdžių:

'It's like we were goin' to Mardi Gras,' said Jem. (H. Lee, p.121)

- Ruošiamės lyg į karnavalą, - pasakė Džemis. (p.138)

... my Gladstones kept banging hell out of my legs. (J. D. Salinger, p.72)

... lagaminai šlykščiai daužė blauzdas. (p.60)

(Pastarajame pavyzdyje dar nesunku įžiūrėti ir konkretizacijos atvejį: legs — blauzdos)

I only had on my reversible... (p.30)

Vilkėjau tik striukę... (p.10)

Priežasties pakeitimas pasekme ir atvirkščiai

Vertimo procese neretai daromi leksiniai pakeitimai, grindžiami tarp sąvokų egzistuojančiais priežasties ir pasekmės ryšiais. Tad OK žodis ar žodžių junginys gali būti pakeičiamas tokiu VK žodžiu ar žodžių junginiu, kuris pagal loginį ryšį žymi p a s e k m ę veiksmo ar būsenos, kurių priežastį žymi OK leksiniai vienetai. Panagrinėkime pluoštelį tokio leksinio pakeitimo pavyzdžių:

We watched. (H. Lee, p.26)

Ir mes pamatėme. (p.26) (Pamatėme, nes stebėjome.)

Dill left us early in September... (t.p., p.21)

Rugsėjo pradžioje Dilas atsisveikino su mumis...

(p.20) (Atsisveikino su mumis, nes paliko mus.)

... the Maycomb County High School band had assembled in front below the stage... (t.p.,p.216)

... Meikombo vidurinės mokyklos orkestras susėdo priešais sceną. (p.299) (Susėdo, nes buvo susirinkęs.)

In a few days Strickland began to get up. (S. Maugham, p.109)

Po kelių dienų Striklendas pradėjo vaikščioti. (p.86) (Pradėjo vaikščioti, nes pradėjo keltis.)

"Have a seat there, boy," old Spencer said. He meant the bed. (J. D. Salinger, p.33)

- Sėskis, vaikeli, ana ten, - sako senis Spenseris. Sėstis reikėjo ant lovos. (p.14) (Sėstis reikėjo ant lovos, nes jis būtent ją ir turėjo galvoje.)

"Do you feel absolutely no concern for your future, boy?" (t.p., p.39)

- Ar tu, vaikeli, niekada nesusimąstai apie ateitį? (p.21) (Niekada nesusimąstai, nes tau visiškai nerūpi.)

He was the kind of guy that hates to answer you right away. (t.p., p.57)

Tokie, kaip jis, niekada neatsako trumpai ir aiškiai. (p.43) (Neatsako, nes nemėgsta atsakinėti.)

Kai priežasties pakeitimas pasekme realizuojamas priežasties ir pasekmės reikšmes turinčiais veiksmažodiniais konversyvais, jis būna susijęs su sintaksine sakinio transformacija (subjektai ir objektai sukeičiami vietomis), pvz.:

They gave me this very crumby room... (J. D. Salinger, p.79)

Kambarį gavau šlykštų... (p.69) (Gavau, nes jie davė man.)

Pastebimi ir atvirkštiniai - pasekmės pakeitimo priežastimi - atvejai, pvz.:

Reverend Sykes closed his sermon. He stood beside a table in front of the pulpit and requested the morning offering... (H. Lee, p.126)

Pastorius Saiksas baigė pamokslą. Jis priėjo prie stalelio prie šalis sakyklą ir paprašė aukoti pinigus... (p.143) (Jis priėjo prie stalelio, vadinasi, jis atsistojo prie jo.)

I felt Calpurnia's hand dig into my shoulder. (t.p., p.123)

Pajutau, kaip Kelpurnijos pirštai stipriau suspaudė man petį. (p.139) (Stipriau suspaudė man petį, taigi, pirštai įsmigo į mano petį.)

'Put my bag in the front bedroom, Calpurnia,' was the first thing Aunt Alexandra said. (t.p., p.130)

- Nunešk mano lagaminą į priekinį miegamąjį, Kelpurnija, - pirmiausia pareiškė teta Aleksandra. (p.149) (Nunešk mano lagaminą į priekinį miegamąjį, vadinasi, padėk jį ten.)

Pasekmės pakeitimas priežastimi neretai būna susijęs su paties sakinio struktūros transformacija, pvz.:

I received a letter and a snapshot from him. (t.p., p.119)

Jis atsiuntė man laišką ir nuotrauką. (p.136) (Jis atsiuntė man, vadinasi, aš gavau iš jo.)

... we heard no more about the Finch family from Aunt Alexandra... (t.p., p.138)

Teta daugiau nė žodžio nešnekėjo apie Finčų

šeimą... (p.158) (Daugiau nešnekėjo, vadinasi, mes daugi ir negirdėjom.)

His paper was now in his lap. (t.p., p.139)

Atikus pasidėjo laikraštį ant kelių. (p.159) (Pasidėjo laikraštį ant kelių, vadinasi, dabar jis buvo ant kelių.)

She went over my patent-leather shoes with a cold biscuit until she saw her face in them. (t.p., p.121)

Mano lakinius batelius ji tol trynė sausais duonos trupiniais, kol jie ėmė žvilgėti it veidrodis. (p.138) (Jie ėmė žvilgėti it veidrodis, vadinasi, ji pamatė juose savo veidą.)

Vertimo procese, žinoma, pasitaiko ir kitokių tipų leksinių pakeitimų, bet jie ne tokie dažni, todėl šioje apžvalgoje jų ir neminėsime.

A n t o n i m i n i s v e r t i m a s

Mokslinėje literatūroje apie vertimą šitaip vadinamas gana dažnai pasitaikantis kompleksiškas leksinis-gramatinis pakeitimas, kurio esmę sudaro teigiamosios konstrukcijos transformacija į neigiamąją ir atvirkščiai - neigiamosios konstrukcijos transformacija į teigiamąją, susijusi su OK sakinio leksinio elemento pakeitimu priešingos (kontrastingos) reikšmės elementu VK sakinyje. Panagrinėkime tipišką antoniminio vertimo atvejį:

Stradlater didn't say anything. (J. D. Salinger, p.54)

Stredleiteris tylėjo. (p.39)

Atticus said nothing. (H. Lee, p.158)

Atikus tylėjo. (p.181)

Šiuo atveju angliškas neigiamasis sakinys transformuojamas į lietuvišką teigiamąjį sakinį, o veiksmažodis say "sakyti" pakeičiamas lietuvių kalbos antonimu tylėti. Toks dvigubas pakeitimas įgalina išlaikyti tą pačią sakinio prasmę. Plg. kitą pavyzdį:

... I didn't know him too well. (J. D. Salinger, p.175)

... visai mažai jį pažinau. (p.179)

Čia taip pat angliškas neigiamasis sakinys virsta lietuvišku teigiamuoju sakiniu, tačiau, išnykus neiginiui, išlaikomas tos pačios reikšmės veiksmažodis (plg. know ir pažinti). Kadangi veiksmažodžio neigimo sfera OK sakinyje apima ir būdo aplinkybę too well, todėl tą pačią prasmę lietuviškas teigiamasis sakinys įgyja, tik kartu pakeitus tą aplinkybę priešingos (kontrastingos) reikšmės žodžių junginiu visai mažai. Vadinasi, ir šiuo atveju antoniminis vertimas yra susijęs su dvigubu priešingos (kontrastingos) reikšmės elementų pakeitimu.

Jeigu anglų kalbos sakinyje yra dvi neigiamos konstrukcijos, jos abi transformuojamos į teigiamąsias, pvz.:

I could not remember not being able to read hymns. (H. Lee, p.23)

Kiek prisimenu, visada mokėjau skaityti giesmes. (p.23)

Apskritai, verčiant iš anglų kalbos į lietuvių kalbą, neretai pasitaiko antoniminio vertimo atvejų, kai neigiamosios konstrukcijos sakinys transformuojamas į teigiamąjį sakinį, pvz.:

I said Atticus didn't worry about anything. (H. Lee, p.145)

Aš pasakiau, kad Atikus visiškai ramus. (p.161)

'I won't be long.' (t.p., p.116)

- Greit grįšiu. (p.132)

Mr Cunningham wore no hat... (t.p., p.157)

Misteris Kaningemas buvo vienplaukis... (p.180)

When I rea˜ly worry about something, I don't just fool around. (J. D. Salinger, p.61)

O kai jau susinervinu, tai visai rimtai. (p.47)

"I don't believe this is a smoker, Rudolf," she said. (t.p., p.74)

- Man regis, čia nerūkoma, Rudolfai, - sako. (p.63)

I didn't feel too drunk any more when I went outside... (t.p., p.160)

Išėjęs į gatvę, gerokai prasiblaiviau... (p.161)

I never saw those gloves before in my life. (t.p., p.103)

Pirmąkart gyvenime matau tas pirštin s. (p.96)

She's no slob. (t.p., p.165)

Ji labai tvarkinga ..ergaitė... (p.167)

So it wasn't too bad walking on Fifth Avenue. (t.p., p.198)

Visai smagu vaikštinėti Penktąja aveniu. (p.205)

I didn't spend much. (t.p., p.201)

Išleidau nedaug. (p.208)

Atidžiai nagrinėjant tokią antoniminio vertimo pavyzdžių įvairovę, darosi aišku, kad antonimus, kaip priešpriešiais statomus žodžius, šnekoje turime suvokti labai plačiai. Tai ne tik sisteminiai, arba paradigminiai, antonimai, kurių kontrastinga reikšmė yra pačioje žodžių šaknies semantikoje (pvz., bad "bloga" - smagu), arba tie, kuriems priešing. reikšmę teikia dalelytė ne- (pvz., much "daug" - nedaug), bet ir vadinamieji kontekstiniai, arba sintagminiai, antonimai

(pvz., wear a hat "nešioti skrybėlę" - būti vienplaukiam).

Antoniminis vertimas neretai praverčia, kai reikia versti į lietuvių kalbą anglų kalbos konstrukcijos not ... till (until) sakinius. Kadangi till (until) riboja neiginio veiksmingumą veiksmažodžiui laiko atžvilgiu, tai panaikinus šį apribojimą (t.y. atmetus till tiesioginius lietuvių atitikmenis iki, ligi, (pa)kol) ir nurodžius tolesnę - kontrastingą - laiko fazę, angliškąjį neigiamąjį sakinį galima transformuoti į lietuvišką teigiamąjį sakinį, pvz.:

'None, he doesn't usually get back till late aft rnoon,' said Jem. (H. Lee, p.131)

- Ne, paprastai jis parvažiuoja vakare, - pasakė Džemis. (p.149)

They won't be home till very late, Mother said. (J. D. Salinger, p.168)

Mamytė sakė, kad grįš labai vėlai. (p.170)

I didn't think of it till we were halfway through the park. (t.p., p.73)

Susigriebiau, kai buvom pravažiavę pusę parko. (p.67)

They gave me the wrong book, and I didn't notice it till I got back to my room. (t.p., p.42)

Aš paprašiau visai kitos ir pastebėjau klaidą, tik parėjęs į kambarį. (p.24)

Pirmaisiais dviem atvejais VK sakinyje atsiranda kontrastinga laiko aplinkybė (plg. till late afternoon ir vakare, till very late ir labai vėlai); o kitais dviem atvejais kitomis kalbos priemonėmis pabrėžiama, kad pagrindinis veiksmas įvyko tik pasibaigus šalutiniam veiksmui.

Reikia taip pat turėti galvoje, kad anglų kalbo-

je neigimas reiškiamas ne tik dalelyte not ar neigiamuoju žodžiu no, bet ir kitomis priemonėmis, pavyzdžiui, prielinksni" without. Plg. porą angliškų sakinių iš CCELD (p.1678) ir jų lietuviškus vertimus:

I turned round without haste...

Iš lėto atsigręžiau.

They drove into town without talking to each other...

Jie įvažiavo į miestą tylėdami.

Kontrastingos reikšmės žodžių pasirodymas VK sakiniuose rodo, kad vertimo procese kartu atsisakoma ir OK sakiniams būdingos neigiamosios konstrukcijos.

Neretesni ir nemažiau įvairesni ir antoniminio vertimo atvejai, kai teigiamoji konstrukcija vertimo procese transformuojama į neigiamąją, pvz.:

Atticus was right. (H. Lee, p.38)

Atikus neklydo. (p.39)

Atticus remained w' ere he was. (t.p., p.154)

Atikus nesijudino iš vietos. (p.177)

'They were the only books I had.' (t.p., p.129)

- Kitokių knygų neturėjau. (p.147)

"Well...they'll be pretty irritated about it," I said. (J. D. Salinger, p.34)

- Na... neapsidžiaugs, be abejo,- sakau. (p.15)

The driver was sort of a wise guy. (t.p., p.78)

Šoferis buvo ne iš kvailųjų. (p.67)

We were the only ones in the can... (t.p., p.49)

Prausykloj, be mūsų, - nė gyvos dvasios... (p.33)

They looked sort of poor. (t.p., p.126)

Neatrodė, kad jie būtų turtingi. (p.123)

Hardly (=almost not) - kitas anglų kalboje nei-

gimą reiškiantis žodis (apie jį žr. GCE, p.38). Todėl sakinių su hardly vertimas į lietuvių kalbą neigiamaisiais sakiniais negali būti laikomas antoniminiu vertimu, pvz.:

They hardly talked - even to each other. (J. D. Salinger, p.91)

Ir beveik nekalbėjo, net ir tarpusavy. (p.82)

Dar reiktų paminėti savotišką antoniminio vertimo atmainą, kai kartu su konstrukcijos "ženklu" keičiasi kiekybę ir kokybę žyminčių kontrastingos reikšmės žodžių laipsnis, pvz.:

That was all there was on that page. (J. D. Salinger, p.166)

Daugiau tam puslapy nieko nebuvo. (p.168)

That's all I could think of. (t.p., p.109)

Nieko geresnio nesugalvojau. (p.103)

She was one of the best dancers I ever danced with... (t.p., p.87)

Savo gyvenime neturėjau tokios liuks partnerės. (p.78)

At least his suitcases were as good as mine. (t.p., p.121)

Jo bent lagaminai buvo ne prastesni už mano. (p.117)

It wasn't as cold as it was the day before... (t.p., p.126)

Buvo šilčiau, negu vakar... (p.123)

The second grade was as bad as the first... (H. Lee, p.63)

Antroje klasėje buvo ne geriau, kaip pirmoje... (p.70)

No one was kinder to me at that time than Rose Waterford. (S. Maugham, p.31)

Tais laikais man prielankiausia iš visų buvo Roza Voterford. (p.13)

K o m p e n s a c i j a

Tai savita pakeitimo rūšis, dar viena priemonė, kuria siekiama vertimo ekvivalentiškumo. Ji gelbsti vertėją tais atvejais, kai tam tikri OK teksto elementai dėl vienos ar kitos priežasties vertimo kalboje neturi ekvivalentų ir negali būti perteikti atitinkamomis VK priemonėmis. Kad išlygintų (kompensuotų) tą semantinį nuostolį, kuris susidaro neišvertus arba tik dalinai išvertus tą ar kitą VK vienetą, vertėjas tą pačią informaciją perteikia kokia nors kita priemone, kokiu nors kitu būdu ir nebūtinai toje pačioje teksto vietoje, kaip originale.

J. Pikčilingis viename iš "Lietuvių kalbos stilistikos" skyrių, pavadintame "Slengizmų bei žargonybių atitikmenys vertimuose", rašo: "Slengas, žargoninė leksika, kaip ir visos kitos leksinės literatūrinės kalbos užribio sistemos, grožiniame kūrinyje paprastai esti stilistiškai suaktyvintos sistemos. Todėl jų nederėtų versti stilistiškai neutraliai, todėl žodžio denotatyvinės reikšmės užribį ir šiuo atveju reiktų kitoje kalboje išlaikyti arba jo nuostolius kuo kompensuoti, išlyginti."[33, 147].

Klasikinis slengo vartojimo pavyzdys šiuolaikinėje amerikiečių literatūroje - Dž. Selindžerio "Rugiuose prie bedugnės". Kadangi slengo bei žargonybių lyginamasis svoris anglų ir lietuvių kalbų stilistikoje nėra vienodas ir anglų kalbos žodis dažnai neturi ekvivalento lietuvių kalboje, šios knygos vertėjui P. Gasiuliui reikėjo daug sumanumo, kad galėtų kompensuoti šį neekvivalentiškumą. Todėl šios knygos pavyz-

džiais čia daugiausia ir remsimės. Palyginkime kad ir šiuos sakinius:

... he made a speech that lasted about ten hours. (p.41)

... gerą dešimtį valandų dėjo kalbą. (p.23)

He started walking around the room. (p.43)

Jis ėmė slampinėti po kambarį... (p.26)

... we just had a couple of hamburgers...(p.58)

... sutašėm po porą šnicelių... (p.44)

He hung it up on a hanger and put it in the closet. (p.61)

Užkorė ant pakabos ir įbruko į spintą. (p.47)

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad vertimas nėra pakankamai ekvivalentiškas, nes daugelis anglų kalbos žodžių (ar žodžių junginių) make a speech, walk, have (a hamburger), hang, put yra stilistiškai neutralūs, o jų lietuviški atitikmenys priklauso kasdieniniam buitiniam, arba šnekamosios kalbos, stiliui ir turi aiškų šiurkštumo, familiarumo atspalvį.

Iš tikrųjų gi neturėtume dėl to vertėjui priekaištauti. Stilistiškai neutralių anglų kalbos žodžių pakeitimas stilistiškai aktyviais lietuvių kalbos žodžiais dėti (kalbą), slampinėti, sutašyti (šnicelį), užkarti, įbrukti yra ne kas kita kaip k o m p e n s a c i j a, kuri įgalina išlyginti tuos pragmatinės reikšmės nuostolius, kurie atsiranda kitose verčiamo teksto vietose, pvz., plg.:

It only cost me a buck. (p.41)

Kepurė tekainavo dolerį. (p.24)

I didn't care about not seeing the movie... (p.58)

Aš nė trupučio nesigailėjau, kad nepamatėm filmo. (p.44)

filmo. (p.44)

Anglų kalbos žodžiai buck ir movie priklauso familiariam šnekamosios kalbos registrui, tačiau lietuvių kalboje nėra t.kių žodžių, kurie juos atitiktų ir denotatinės, ir pragmatinės reikšmės atžvilgiu. Todėl vertėjas turėjo verstis stilistiškai neutraliais VK žodžiais doleris ir filmas. Tokios rūšies informacijos nuostoliai (stilistiškai aktyvių žodžių pakeitimas stilistiškai neutraliais) kartodamiesi kaupiasi per visą vertimo tekstą ir reikalauja kompensacijos, kurios vertėjas ir griebiasi, siekdamas išlyginti viso teksto stilistinį registrą.

Kompensaciją galima įžiūrėti ir nedidelėje vertimo teksto atkarpoje, pvz.:

"What the hellya reading?" he said.
"Goddam book." (p.44)
- Ką čia skaitalioji?
- Knygšę. (p.28)

"Lietuvių kalbos stilistikos" autoriaus žodžiais tariant, "čia originalui būdingas neigiamas atspalvis bei menkinimas vertime kompensuojamas savotiškais naujadarais, išverstais, pavartojant peikimą, menkinimą bei niekinimą žyminčias priesagas -alioti ir -šė." [33, 147].

Reiktų pabrėžti, kad, kompensuojant OK pragmatinės reikšmės nuostolius, šalia tokių ir panašių priesagų vedinių žymią vietą užima ir ekspresyvieji veiksmažodžiai, kuriems būdingas neigiamo vertinimo atspalvis, pvz.:

He just got a Jaguar. One of those little English jobs that can do arou.d two hundred miles an hour. It cost him damn near four thousand bucks. (p.27)

Jis neseniai nusipirko "jaguarą" - tokį angišką automobiliūkštį, laisvai traukiantį du šimtus mylių per valandą. Arti keturių tūkstančių paklojo. (p.7)

"Where the hellya get that hat?" he said

"New York."

"How much?"

"A buck."

"You got robbed." (p.43)

- Iš kur traukei tą kepurkšę? - klausia.

- Pirkau Niujorke.

- Kiek sukišai?

- Dolerį.

- Apšovė. (p.29)

JAV rašytojos Harper Li romane "Nežudyk strazdo giesmininko", kuriame yra ir rasistinių nuotaikų atspindžių, dažnai vartojama niekinamoji negrų pravardė nigger. Lietuvių kalboje nėra įprasto žodžio, kuris savo denotatine ir pragmatine reikšme jį atitiktų. Šio romano vertėja (S. Lomsargytė-Pukienė) šį neatitikimą kompensuoja dūriniu juodasnukis, kurio darybinė reikšmė turi stiprų niekinimo atspalvį, pvz.:

'Do you defend niggers, Atticus?' I asked him that evening.

'Of course I do. Don't say nigger, Scout. That's common. (p.80)

- Tu gini juodasnukius, Atikau? - paklausiau aš vakare.

- Žinoma, ginu. Nesakyk "juodasnukis", Paukšteli. Tai vulgaru. (p.90)

Štai dar pora įdomių kompensacijos pavyzdžių iš tos pačios Dž. Selindžerio knygos:

... he was very ashamed of his parents and

all, because they said "he don't" and "she don't" and stuff like that... (p.144)

Jis gėdinosi savo tėvų, nes jie sakydavo "aksfaltas", "kolidorius" ir panašiai... (p.144)

"Yes. Go to bed now. Where are you? Who's with you?"

"Nobody. Me, myself and I." (p.158)

- Gerai. O dabar eik miegot. Kur tu esi? Su kuo tu ten?

- Su nieku. Du su neštuvais, vienas su kastuvu... (p.159)

Pirmajame pavyzdyje prastos, neliteratūrinės, gramatiškai netaisyklingos anglų kalbos formos pakeičiamos lietuvių kalboje vartojamų tarptautinių žodžių netaisyklingos tarties formomis, kurios taip pat rodo menką kalbančiojo išsilavinimą. Antrajame pavyzdyje komišką įspūdį sukeliantis anglų kalbos kalambūras (žodžių žaismas) pakeičiamas kitokios denotatinės reikšmės (juodojo humoro atspalvį turinčiu) lietuvišku kalambūru.

Kaip rodo pateiktieji pavyzdžiai, kompensacijos, kaip priemonės neekvivalentiškumui išlyginti, dažniausiai griebiamasi tada, kai reikia perteikti grynai intralingvistines reikšmes, kurios apibūdina tas ar kitas originalo kalbines ypatybes - neliteratūrinės kalbos formas, individualius kalbos požymius, kalambūrus ir pan., o taip pat perteikiant pragmatines reikšmes, kai neįmanoma tam ar kitam OK vienetui surasti tinkamo tokios pat semantinės apimties atitikmens vertimo kalboje. Kompensacija dar kartą patvirtina tą nuostatą, kuri šioje knygelėje jau ne kartą buvo pabrėžiama: vertimo ekvivalentiškumas originalui užtikrinamas ne atskirų teksto elementų (jų tarpe ir žo-

džių) pakopoje, bet viso verčiamo teksto mastu. Kitaip sakant, vertime pasitaiko atskirų neišverčiamų dalykų, bet nėra neišverčiamų tekstų.

6.3. Įterpimai

Priežastys, sąlygojančios kokio nors leksinio elemento įterpimą (arba pridėjimą) vertimo tekste, gali būti įvairios. Viena iš jų - ir bene įprasčiausia - yra ta, kad tam tikri OK žodžių junginių semantiniai komponentai neturi formalios kalbinės raiškos. Šis reiškinys yra gana būdingas anglų kalbos žodžių junginiams. Žiūrint iš generatyvinės transformacinės gramatikos pozicijų, jį galima traktuoti kaip sakinio komponentų vidinėje (arba gilumos) struktūroje esančių semantinių elementų išleidimą (arba elipsę) transformuojant ją į išorinę (arba paviršiaus) struktūrą. Dažniausiai išleidžiami tokie žodžiai, kuriuos žymus amerikiečių lingvistas Z. Harisas (Harris) vadina "deramais žodžiais" (appropriate words). Viename iš savo darbų "deramą žodį" jis apibūdina šitaip: "the word to occur with the particular other words... in the given culture or cubject matter" [8, 559-560]. Kaip pavyzdį jis pateikia žodžių junginį violin merchant, kur "deramas žodis" - selling; kitais žodžiais tariant, šį žodžių junginį galima traktuoti kaip susietą su vidine (arba gilumos) struktūra violin-selling merchant, o pereigoje į išorinę (arba paviršiaus) struktūrą "deramas žodis" išleidžiamas. Analogiškai žodžių junginyje I began the book "deramu žodžiu" gali būti to read, jeigu iš konteksto aišku, kad kalba skaitytojas, arba to write, jeigu kalba rašytojas, bet ne to buy, kuris šiuo atveju negali būti "deramu žodžiu".

Kadangi išorinė sakinio struktūra skirtingose kalbose, kaip žinome, gali būti skirtinga esant tai pačiai vidinei struktūrai, originalo kalboje išleisti "derami žodžiai" neretai vertimo procese yra vėl įterpiami į tekstą. Tuo paaiškinama ir įterpimo transformacija, kuri gana dažnai pasitaiko vertimuose iš anglų kalbos į lietuvių kalbą. (Atrodo, kad lietuvių kalbos sakinio struktūrai "deramų žodžių" išleidimas yra mažiau būdingas, negu anglų kalbai; tačiau šį teiginį dar reikia patikrinti ir pagrįsti.) Panagrinėkime šį pavyzdį:

The US Secretary of State has proposed a world conference on food supplies.

Žodžių junginyje has proposed a world conference išleistas vidinės (semantinės) struktūros komponentas, kurį atliepia "deramas žodis" to call "sušaukti". Šis semantinis komponentas nėra "formaliai išreikštas" anglų kalbos sakinyje (t.y. jo išorinėje struktūroje), bet lietuvių kalbos norma reikalauja, kad jis būtų išreikštas lietuviškame sakinyje; todėl verčiame:

JAV valstybės sekretorius pasiūlė sušaukti pasaulinę konferenciją maisto resursų klausimais.

O štai keletas pavyzdžių iš grožinės literatūros vertimų:

She hung up and shook her head... (H. Lee,p.99)
Ji padėjo ragelį ir tik papurtė galva...(p.112)
Jem waved my words away as if fanning gnats. (t.p., p.64)
Džemis tik numojo į mano žodžius ranka, tarsi uodus vaikydamas. (p.70)
I had not seen Strickland for weeks. (S. Maugham, p.139)
Jau kelios savaitės nemačiau Striklendo. (p.105)
Right that minute, the conductor came around

for old Mrs Morrow's ticket... (J. D. Salinger, p.76)

Tą minutę įėjo konduktorius, patikrino misis Morou bileitą... (p.64)

I gave her a hand with it. (t.p., p.130)

Aš padėjau jai priveržti pačiūžą. (p.126)

Tam tikrų "formaliai neišreikštų" semantinių komponentų vertėjai ypač dažnai pasigenda anglų kalbos žodžių junginiuose "daiktavardis + daiktavardis", pvz., plg.: book allowance - pašalpa knygoms įsigyti; consumer goods - plataus vartojimo prekės; estate agent - nekilnojamo turto pardavimo agentas; gun licence - pažymėjimas, duodantis teisę laikyti ginklą; outlaw strike - streikas, nesuderintas su profsąjunga; wages demand - reikalavimai padidinti atlyginimą; ir pan. Plg.:

With Bush's campaign promise to reduce acid rains and toxic waste as guidance, Porter assembled five Administration officials. ("Time", August 21, 1989)

Šiame sakinyje Bush's campaign promise reiktų versti kaip (prezidento) rinkiminės kampanijos metu Bušo duotas pažadas. Šis pavyzdys rodo, kad, norint teisingai pasirinkti į lietuvišką vertimą įterpiamą semantinį komponentą, vertėjas turi gerai žinoti ekstralingvistinę (nekalbinę) situaciją. Tai būtina ypač tais atvejais, kai ypač spaudoje aptinkami nauji, dar platesnės vartosenos neįgiję žodžių junginiai.

Išorinėje struktūroje "formaliai neišreikštų" semantinių komponentų turi ir anglų kalbos žodžių junginiai "būdvardis + daiktavardis", pvz.: foreign minister - užsienio reikalų ministras (o ne užsienio/užsieninis ministras), solid engine - kieto kuro variklis

(o ne kietas variklis), federal employees - federalinės valdžios tarnautojai (o ne federaliniai tarnautojai), free labour - darbininkai, nesantys profsąjungos nariais (o ne laisvi darbininkai) ir pan. Visais nurodytais atvejais, kaip matote, lietuvių kalbos norma reikalauja, kad frazės išorinėje struktūroje būtų tie semantiniai komponentai, kurie anglų kalboje "formaliai neišreikšti" (arba gali būti "formaliai neišreikšti").

Vienas ar kitas žodis į vertimo tekstą gali būti įterpiamas ir dėl kitų priežasčių. Vertimo procese keičiama sakinio sintaksinė struktūra, daromi įvairiausi leksiniai pakeitimai, todėl neretai atsiranda būtinumas papildyti sakinį tais ir kitais konteksto sąlygojamais leksiniais vienetais, pvz.:

He said Atticus was still touchous about us and the Radleys... (H. Lee, p.70)

Jis pasakė, kad Atikus dar nepamiršo mūsų nuotykių su Redliais... (p.77)

I passed by this playground and stopped and watched a couple of very tiny kids on a seesaw. (J. D. Salinger, p.133)

Sustojau prie vaikų žaidimo aikštelės ir žiūrėjau, kaip du mažyliai supasi ant lentos. (p.130)

They didn't invite me to sit down at their table - mostly because they were too ignorant... (t.p., p.89)

Jos nepakvietė manęs atsisėsti prie savo staliuko, - aiškiai nieko neišmanė apie mandagumą... (p.81)

"Go ahead, then - I'll be on this bench right over here. I'll watch ya." (t.p., p.211)

- Tai bėk, o aš pasėdėsiu ant suoliuko, žiūrėsiu, kaip tu važinėsi. (p.219)

Įterpti kokį žodį vertimo tekste prireikia ir tada, kai norima perteikti reikšmes, kurios originale reiškiamos gramatinėmis priemonėmis, pvz.:

You wouldn't even have known it had snowed at all. (J. D. Salinger, p.103)

Nebūtum pasakęs, kad nesenia̲i̲ snigo. (p.96)

Be leksinio įterpimo neapsieinama, kai tenka versti kai kurių anglų kalbos daiktavardžių daugiskaitos formas ir kai jų atitikmenys lietuvių kalboje daugiskaitos forma paprastai nevartojami, pvz.: workers of all industries - visų pramonės šakų darbininkai, new philosophies of the West - naujos filosofijos srovės Vakaruose.

Neretai vertėjas įterpia tą ar kitą žodį stilistiniais sumetimais, pvz.:

So I just went over to the museum, and hung around. (J. D. Salinger, p.203)

Todėl nuėjau į muziejų ir ėmiau slampinėti hole prie durų. (p.210)

(Apie pragmatinio faktoriaus sąlygojamus įterpimus žr. 5.3.)

6.4. Praleidimai

Praleidimas - tai įterpimui priešpastatomas reiškinys. Vertime paprastai praleidžiami tie žodžiai, kurie semantiniu atžvilgiu yra pertekliniai, t.y. kurių reikšmės gali būti žinomos ar numanomos tekste ir be jų. Kiekviena kalba kaip sistema ir konkrečios kalbėjimo ta kalba apraiškos, kaip žinoma, turi gana didelį reikšmės (ar informacijos) perteklių, kuris leidžia tam tikrus elementus vertimo procese praleisti.

Kiekvienas, kam teko iš anglų kalbos versti į

lietuvių kalbą kad ir paprasčiausius sakinukus, tikriausia pastebėjote, kad vertimo tekste gali būti praleidžiami asmeniniai įvardžiai, pvz.:

You remember I said before that Ackley...
(J. D. Salinger, p.50)

Jei prisimenat, pirma pasakojau, kad Eklis...
(p.34)

Kaip matote, šiame vertime dingo abu įvardžiai, bet nuo to visai nenukentėjo originalo prasmė, nes jie čia yra tikrai pertekliniai: lietuvių kalbos veiksmažodžių formos ir be jų nurodo atitinkamą asmenį. Toks įvardžių praleidimas lietuvių kalboje yra laikomas šnekamosios kalbos stiliaus požymiu. Kadangi anglų kalboje jie negali būti praleidžiami, t.y. nėra pasirinkimo vartoti juos ar ne, jie čia neturi ir stilistinės vertės.

Pradėjus kalbą apie įvardžių praleidimą, vertas dėmesio ir toks pavyzdys:

I was furious with him, and told him that
Juliet had been dead for hundreds of years.
(O. Wilde, p.140)

Aš įsiutau ir pasakiau, kad Džiuljeta mirusi
prieš daugelį šimtų metų (p.59)

Šiuo atveju, du kartus praleidus įvardį him, tarsi ir galima būtų pasigesti vertimo tikslumo, tačiau tas reikšmės nuostolis (ant ko įsiutau ir kam pasakiau) iš konteksto lengvai numanomas.

Žinoma, vertimo tekste išleidžiami ne tik įvardžiai, bet ir kitų kalbos dalių žodžiai, einantys įvairiomis sakinio dalimis, ar net šalutiniais sakiniais, pvz.:

I sounded out Calpurnia on the subject.
(H. Lee, p.97)

Pakui ėmiau kamantinėti Kelpurniją. (p.110)

There w-re about three inches of snow on the ground, and it was still coming -own like a madman. (J. D. Salinger, p.57)

Sniego prisnigo gerus tris colius, ir vis dar drėbė kaip iš kiauro maišo. (p.43)

... we all started throwing snowballs and horsing around all over the place. (t.p., p.57)

... mes ėmėm mėtytis sniežais ir siusti kaip pašėlę. (p.43)

Then I started walking up the stairs to the principal's office... (t.p., p.201)

Tada ėmiau lipti aukštyn, į raštinę... (p.208)

She started reading this Vogue she had with her, and I looked out the window for a while. (t.p., p.77)

Ji ėmė vartyti "Voug", aš spoksojau pro langą. (p.66)

... I went up to the window where they sell the tickets and bo-ght old Phoebe a ticket. (t.p., p.210)

Nuėjau prie kasos ir nupirkau Fibei bilietą. (p.218)

Žodžiai arba žodžių junginiai gali būti išleidžiami ir stilistiniais sumetimais, vengiant nereikalingo pasikartojimo, pvz.:

His door was open, but I sort of knocked on it anyway, just to be polite and all. I could see where he was sitting. He was sitting in a big leather chari... (J. D. Salinger, p.32)

Durys buvo praviros, bet aš vis vien pasibarškinau, iš mandagumo ar kaip ten. Juk aš ir taip jį mačiau. Jis sėdėjo dideliam odiniam krėsle...

(p.13)

"Do you feel absolutely no concern for your future, boy?"

"Oh, I feel some concern for my future, all right. Sure. Sure, I do." (t.p., p.39)

- Ar tu, vaikeli, niekad nesusimąstai apie savo ateitį?

-Kodėl? Susimąstau. Žinoma, susimąstau. (p.21)

Praleisdamas verčiamame tekste semantiniu atžvilgiu perteklinius elementus, vertėjas gali siekti to, kas vadinama "teksto kompresija", t.y. siekti sumažinti bendrą jo apimtį. Dėl visokių įterpimų ir papildomų paaiškinamųjų žodžių ar frazių, atsirandančių paisant aiškumo (dažnai pragmatiniais sumetimais), vertimo tekstas neretai gerokai pailgėja. Todėl, norėdamas užkirsti kelią šiai tendencijai, vertėjas, kiek leidžia VK kalbinės ir stilistinės normos, turi išleisti verčiamo teksto perteklinius elementus.

Ne visus praleidimo atvejus, žinoma, sąlygoja vien siekimas vengti semantinio pertekliaus. Gali būti praleidžiami ir tokie žodžiai, kurie svarbūs dėl savo pragmatinės reikšmės, bet neturi atitikmenų vertimo kalboje. Pavyzdžiui, Dž. Selindžerio apysakoje beveik kiekviename puslapyje prieš asmenvardžius kartojasi žodis old, kuris visam tekstui suteikia familiaraus pasakojimo atspalvį, o lietuviškame vertime jis paprastai praleidžiamas, nes VK neturi identišką funkciją atliekančio žodžio.

(Apie kitus pragmatinio faktoriaus sąlygojamus praleidimus žr. 5.3.)

* * *

Pabaigoje dar kartą pabrėšime, kad aukščiau aptartos vertimo transformacijos (kaip buvo matyti iš

pavyzdžių) retai esti "gryno pavidalo". Paprastai vienos rūšies transformacija daroma kartu su kokios nors kitos rūšies transformacija - perkėlimas derinamas su pakeitimu, gramatinė perkara derinama su leksine ir t.t. Dėl tokių sudėtingų kompleksiškų transformacijų sunkus ir sudėtingas ir pats vertimo darbas.

LITERATŪROS SARAŠAS

1. Ambrasas-Sasnava K. Vertimo mokslas. - V.: Mokslas, 1978.
2. Ambrasas-Sasnava K. Vertimo tyrinėjimai. - V.: Mokslas, 1984.
3. Bassnett-McGuire S. Translation Studies. - L., N.Y.: Methuen, 1980.
4. Better Translation for Better Communication: a Survey of the Translation Market, Present and Future, Prepared for the Commission of the European Communities, Directorate - General Information Market and Innovation by Bureau Marcel van Dijk, Brussels (and) PA Conseiller de Direction Paris. - Pergamon Press, 1983.
5. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics. - Oxford University Press, 1982.
6. Coseriu E. Linguistik und Übersetzung, ihr Verhältnis zueinander // Kontrastiv Linguistik und Übersetzungswissenschaft / Kühlwein W., Thoms G., Wilss W. (Hrsg.).- München, 1981. - P. 139-199.
7. A Grammar of Contemporary English. By Quirk R., Greenbaum S., Leech., Svartvik J. - Longman, 1972.
8. Harris Z.S. Papers in Structural and Transformational Linguistics. - Dordrech, 1970.
9. Ivir Vl. Reasons for Semantic Shifts in Translation// Semantik und Übersetzungswissenschaft. Materialen der III. Internationalen Konferenz "Grundfragen der Übersetzungwissenschaft." - Leipzig:VEB Verlag Enzyklopädie, 1983. - P. 62-67.
10. Jakaitienė E. Leksinė semantika. - V.: Mokslas, 1980.
11. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation // On Translation / Ed. Brower R.A. - N.Y.: Oxford Uni-

versity Press, 1966. - P. 232-239.

12. Jovaišas A. Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas.- V.: Mokslas, 1989.
13. Kelly L.G. The True Interpreter. - Oxford: Basil Blackwell, 1979.
14. Kopczynski A.Conference Interpreting. Some Linguistic and Communicative Problems. - Poznan: UAM, 1980.
15. Kubilius V. Vertimų reikšmė nacionalinei stilistikai // Meninio vertimo akiračiai. - V.: Vaga, 1986.- P. 125-130.
16. Lebedys J. Lituanistikos baruose. - V.: Vaga, 1972.- T. 1.
17. Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra. - V.: Mokslas, 1977.
18. Lietuvių literatūros istorija. - V.: VGLL, 1957-1961. - T. 1,2,3.
19. Lietuvių literatūros istorija. - V.: Vaga, 1979. - T. 1, 2.
20. Meninio vertimo problemos. - V.: Vaga, 1980.
21. Neubert A. Pragmatische Aspekte der Übersetzung. Beihefte zur Zeitschrift "Fremdssprachen": II. - Leipzig, 1968.
22. Neubert A. Text and Translation. - Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1985.
23. Newmark P. Approaches to Translation. - Oxford: Pergamon Press, 1981.
24. Nida E.A. Towards a Science of Translating. - Leiden, 1964.
25. Nida E.A. Science of Translation // Language. - Vol. 45, No 3, 1969.-P. 483-498.
26. Nida E.A. Linguistics and Ethnology in Translation Problems // Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology / Ed. Hymes D. -

N.Y., Evanston, London, 1964. - P. 90-100.

27. Nida E.A. Principles of Translation as Exemplified by Bible Translating // On Translation / Ed. Brower R.A. - N.Y.: Oxford University Press, 1966. - P. 11-31.
28. Nida E.A. Translation // Current Trends in Linguistics. Vol. 12. - The Hague - Paris: Mouton, 1974.- P. 1045-1059.
29. Nida E.A. Language Structure and Translation. Essays. Selected and Introduced by Anwar S.Dil. - Stanford University Press, 1975.
30. Nida E.A. A Sociosemiotic Approach to Translation // X World Congress of FIT. Proceedings. - Wien: Wilhelm Braumüller, 1985. - P. 119-125.
31. Palionis J. Lietuvių literatūrinės kalbos istorija.- V.: Mokslas, 1979.
32. Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža. - Kaunas: Šviesa, 1983.
33. Petkevičiūtė D. Laurynas Ivinskis. V.: Mokslas, 1988.
34. Pikčilingis J. Lietuvių kalbos stilistika. - V.: Mokslas, 1975. - T.2.
35. Sabonis S. Pastabos apie meninio vertimo kritiką // Meninio vertimo akiračiai. - V.: Vaga, 1986. - P. 131-136.
36. Savory Th. The Art of Translation. - L.: Cape, 1968.
37. Tytler A. Essay on the Principles of Translation.- Amsterdam, 1978.
38. Vabalienė D. Iš mano meilės tu mane pažinsi // Pergalė. - 1984. - Nr. 4. - P. 172-174.
39. Wilss W. The Science of Translation. Problems and Methods / Translated from German by Wilss W. - Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1982.

40. Бархударов Л.С. Язык и перевод. - М.: Межд. отн., 1975.
41. Гак В.Г. Межъязыковая асимметрия и прогнозирование трансформаций // Вопросы теории перевода: Сб.науч. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза. - Вып., 124. - М.: 1978. - Стр. 14-20.
42. Гак В.Г., Львин Ю.И. Курс перевода. Французский язык.- М.: Межд.отн., 1980.
43. Гоциридзе Д.З., Хухуни Г.Т. Очерки по истории западноевропейского и русского перевода. - Тбилиси, 1986.
44. Егер Г. Коммуникативная и функциональная эквивалентность // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. - М.: Межд.отн, 1978. - Стр. 137-156.
45. Каде О. Проблемы перевода в свете теории коммуникации // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. - М.: Межд.отн., 1978. - Стр. 69-90.
46. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. - М.: Межд. отн., 1980.
47. Контрастивное исследование оригинала и перевода художественного текста: Сб.науч.тр. / Отв. ред. В.А. Кухаренко. - Одесса: ОГУ, 1986.
48. Латышев Л.К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способ её достижения. - М.: 1981.
49. Левый И. Искусство перевода. - М.: Прогресс, 1974.
50. Лилова А. Введение в общую теорию перевода. - М.: Высш. шк., 1985.
51. Львовская З.Д. Теоретические проблемы перевода. - М.: Наука, 1985.
52. Миньяр-Белоручев Р.К. Последовательный перевод. Теория и методы обучения. - М.: Военное из-во МОССОР, 1969.
53. Миньяр-Белоручев Р.К. Пособие по устному переводу. - М.: Высш. шк., 1969.

54. Попович А. Проблемы художественного перевода. - М.: Высш. шк., 1980.
55. Рецкер Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык // Вопросы теории и методики учебного перевода. - М., 1950.
56. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. - М.: Межд. отн., 1974.
57. Федоров А.В. Введение в теорию перевода. - М., 1953.
58. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. - М.: Высш. шк., 1983.
59. Чернов Г.В. Основы синхронного перевода. - М.: Высш. шк., 1987.
60. Черняховская Л.А. Перевод и смысловая структура. - М.: Межд. отн., 1976.
61. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. - М.: Воениздат, 1973.
62. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты.-М.: Наука, 1988.

PAVYZDŽIŲ ŠALTINIAI

R.Aldington. All Men Are Enemies. - Penguin Books, 1956.
R.Oldingtonas. Visi žmonės priešai/ Vertė J.Čebanauskas.- V., 1962.
Ch.Dickens. David Copperfield. - Penguin Books, 1978.
Č. Dikensas. Deividas Koperfieldas/ Vertė V.Kamantauskas. - V., 1945.
English Fables and Fairy Stories/ Retold by James Reeves. Oxford University Press, 1978.
Stebuklingas ragas:Anglų pasakos/ Vertė G.Kirvaitis ir D.Sauka. - V., 1984.
J.Galswo thy. The Forsyte Saga. - M.,1974. Book 1: The Man of Property.
Dž.Golsvortis. Forsaitų saga/ Vertė I.Balčiūnienė. - V., 1981.
G.Greene. The Ministry of Fear. - Penguin Books, 1979.
G.Grinas. Baimės ministerija/ Vertė O.Aleksa. - V.,1987.
E.Hemingway. A Farewell to Arms.- N.Y., 1957.
E.Hemingvėjus. Atsisveikinimas su ginklais / Vertė G. Bekerytė ir R.Lankauskas. - V., 1962.
J.K.Jerome. Three Men in a Boat. - M., 1959.
Dž.K. Džeromas. Trise valtimi / Vertė E.Kuoseitė-Jašinskienė. - V., 1986.
J.Joyce. Dubliners. - London, 1967.
Dž.Džoisas. Dubliniečiai / Vertė P.Gasiulis. - V., 1985.
H.Lee. To Kill a Mockingbird. - Penguin Books, 1962.
H.Li. Nežudyk strazdo giesmininko / Vertė S.Lomsargytė-Pukienė. - V., 1967.
Making It All Right: Modern English Short Stories. - M., 1977.
S.Maugham. Rain and Other Short Stories. - M., 1977.

Anglų novelės /Vertė P.Gasiulis ir kt. - V., 1980.
S.Maugham. The Moon and Sixpence. - M., 1972.
S.Moemas. Mėnulis ir skatikas / Vertė J.Čebanauskas. - V., 1961.
W.S.Maugham. Of Human Bondage. - London, 1975.
V.S.Moemas. Aistrų našta / Vertė O.Katinskaitė-Doveikienė. - V., 1969.
J.D.Salinger. The Catcher in the Rye. - M., 1968.
Dž.Selindžeris. Rugiuose prie bedugnės / Vertė P.Gasiulis. - V., 1966.
J.D.Salinger. Nine Stories. Franny and Zooey. Raise High the Roof Beam, Carpenters. - M., 1982.
Dž.Selindžeris. Esmei su meile ir neganda / Vertė N.Maliukevičius. - Pergalė. - 1979. - Nr.2. - P. 91-106.
Servantesas. Don Kichotas. V., 1959. - T. 1, 2.
The Complete Illustrated Shakespeare. - N.Y., 1979.
V.Šekspyras. Raštai / Vertė A.Churginas. - V., 1966, T. 6.
W.M.Thackeray. Vanity Fair. - M., 1951.
V.Tekerėjus. Tuštybės mugė / Vertė J. ir St. Tomoniai. - V., 1957.
K.Vonnegut. Slaughterhouse - Five. - N.Y., 1977.
K.Vonegutas. Skerdykla Nr. 5. Čempionų pusryčiai / Vertė P.Gasiulis. - V., 1981.
O.Wilde. The Picture of Dorian Gray. - M., 1979.
O.Vaildas. Doriano Grėjaus paveikslas / Vertė L.Vanagienė. - V., 1970.
Once Upon a Time ... English Fairy Tale. - M., 1975.
O.Vaildas. Laimingas princas / Vertė R.Butkutė. - V., 1960.

xx xx xx

J.Avyžius. Sodybų tuštėjimo metas. - V., 1970.

J.Avyžius. The Lost Home / Translated by Olga Shartse. - M.: Progress Publishers, 1974.

V.Bubnys. Po vasaros dangum. - V., 1971.

V.Bubnys. Under Summer Skies / Translated by David Foreman. - M.: Progress Publishers, 1979.

Kristijonas Donelaitis: 1714-1964. - V., 1963.

K.Donelaitis. The Seasons /Rendered from the Lithuanian into English verse by Nadas Rastenis. - Los Angeles: Lithuanian Days Publishers, 1967.

K.Donelaitis. The Seasons / Translated by Peter Tempest. V., 1985.

xx xx xx

A.Laučka, B.Piesarskas, E.Stasiulevičiūtė. Anglų-lietuvių kalbų žodynas. - V., 1975.

CCELD - Collins Cobuild English Language Dictionary. - London and Glasgow: Collins, 1987.

TURINYS

МИНИСТЕРСТВО НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЛИТОВСКОЙ ССР
ВИЛЬНЮССКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
А р м а л и т ė Олимпия, П а ж у с и с Лёнгинас
ОСНОВЫ ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА. Учебная программа ...
и английском языках.

Вильнюс, 1990

LIETUVOS TSR LIAUDIES ŠVIETIMO MINISTERIJA
VILNIAUS UNIVERSITETAS

A r m a l y t ė Olimpija, P a ž ū s i s Lionginas
VERTIMO TEORIJOS PRADMENYS. Mokymo priemonė. Lietuvių ir anglų kalbomis.

Pasirašyta spaudai 1990 03 05. Formatas 60x84/16.
Popierius spaudos Nr. 2. 17 sąl. sp. l. 17,05 sąl.
spalv. atsp. 13,8 apsk. leid. l. Tiražas 300 egz.
Užsakymas 242 Kaina 50 kap.

Vilniaus universitetas. 232734 Vilnius, Universiteto 3.
Spaudė rotaprintu VU poligrafijos laboratorija.
232734 Vilnius, J. Tallat-Kelpšos 13.

VU biblioteka
003 07219736 4